

2005

HEFTET RINGERIKE

RIVE

Agnete Viby - 30.

Heftet Ringerike 2005

(hefte nr. 77)

Utgitt av
Ringerike Historielag
Ringerike Ungdomslag
Stiftelsen Ringerikes Museum

Redaktør: Bjørn Geirr Harsson
Redaksjonssekretær: Kristoffer J. Kristiansen
Forretningsfører: Sigurd Huseby

ISBN 82-996833-4-3

Grafisk utforming og produksjon: Ideverkstedet AS
Opplag: 4 500 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte og forkaste innlegg i henhold til vanlig praksis. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form. Innsendere av stoff kan reservere seg mot at deres stoff distribueres elektronisk. Dette må i så fall være avtalt med redaksjonen i tilknytning til innsendelsen av stoffet.

Innhold

Lil Gustafson	Langhuset på Veien.....	3
Hans Arne Nakrem, Odd Erik Tetlie & Leif G. Koch	Nytt funn av sjøskorpion ved Steinsfjorden	10
Røyne Kyllingstad	Historien bak Hjemmestyrkenes fane i Hjemmestyrkemuseet.....	15
Arve Frydenlund	Kjerraten i Åsa - Kjerratmuseet.....	16
Kolbjørn Gulliksen	Lærte indianerne å fiske	21
Jon Rømmesmo	Ferjeplassen Sundet	22
James E. Knirk og K. Jonas Nordby	Nyere tids runeinnskrifter på Ringerike	25
Astrid Røste Nyhus	Da folk på Ringerike skulle lære å spise sopp	28
Ole Skaug	Skoleminne	30
Gudmund Bakke	Gårdshistorie fra Hverven (omtale).....	32
Else Marie Abelgård	Utdrag fra Edvard Vikers “notitser til Norderhov herreds historie”	33
Tove Langemyr Larsen	Mer mellom himmel og jord?.....	36
Eyvind Fjeld Halvorsen	Litt om Ringerike i den tidlige norgeshistorie.....	39
Margit Harsson	Hole i 1905	42
Olav Norheim	“på mordisk vis indkommet udi hennes hus og gaard”	47
Ole-Jørgen Moe	En bygdebok blir til	50
Einar Gandrud	Barndomsminner - del 3	53
Ingar Svensrud	Sperillen - et godt sikvann	58
Arne Arntzen	Fra ambolt til robot - Hønefoss Verktøifabrik.....	60
Jo Filseth	Myndighetenes styring av Ringerikes Blad i krigsårene 1940-45	63

Foto: Frank Tverran

Ved et av Østlandets største gravfelt ved Hønefoss på Ringerike ble det under arkeologiske utgravninger i perioden 1992 – 2000 blant annet avdekket rester av fire langhus fra jernalderen. Det ene huset, fra perioden 0 – 200 e.Kr., var ca. 47 meter langt og 8 meter bredt på midten. Nøyaktig på samme sted, i Hringariki Kulturminnepark, er det nå bygget et langhus slik man tror det kan ha sett ut i jernalderen.

Langhuset på Veien

Lil Gustafson

Beslutningen var tatt. Det gamle huset skulle rives og et nytt hus reises. Han som ledet ritualene og som kjente gudenes vilje, visste hvor huset skulle stå, vendt mot sola og det store vannet. Huset skulle være større enn alle andre, og merkeligere. Det skulle ha et rom for solguden og et for måneguden, det skulle romme alle mennesker. Det skulle vise gudenes makt, og gudenes tjeners makt. Mannen som visste hvordan et slikt hus skulle bygges var kommet fra vest. Tømmer var det nok av i de dype skogene, stort furutømmer var allerede hogd. De visste hvor de skulle hente myke vidjer til flettverksvegger og god leire til å tette dem. Hele bygda skulle delta. Alt skulle planlegges nøye, slik at gudene ble tilfredse. Etter to solsnu skulle de første stolpene reises. Det skulle skje når natt og dag var like lange, ved den store festen med offer til gudene som ga fruktbarhet og fred, sikret at dagene ble lengre, nettene lysere og sola varmere, slik at kornet snart kunne legges i jorda.

Veien – en kultplass

Sentralt på Ringerike, nord for Tyrifjorden, troner et gravfelt på en sandfylt høyde med furuskog. Her er vid utsikt sørover mot åkerland og skogkledde åser, gravene vender seg mot solen og mot vannet som blinker i det fjerne.

Her ligger et av Østlandets største gravfelt som opprinnelig har hatt omkring 150 hauger, mens det nå ligger i overkant av 100 hauger igjen. I åkeren ved gravfeltet ble det gjennomført arkeologiske utgravninger i perioden 1992 til 2000 og det ble avdekket rester av fire langhus, foruten flatmarksgraver, kokegroper og ildsteder. Undersøkelsene var et samarbeidsprosjekt mellom Kulturhistorisk Museum, Buskerud fylkeskommune og Veienmarka ungdomsskole, men de spesielle funnene gjorde at de ble forskningsgravninger.

Gravfeltet ligger på gården Veien og på den yngre fradelte gården Bråten.

I dag er det her et vegkryss hvor vegene fra Valdres og Hallingdal møtes. Også i forhistorisk tid må ferdselen ha fulgt disse dalførene med store elver og langstrakte vann. Vassdragene fører fra høyfjellsstrøk og skogsdaler ned til Tyrifjorden og knytter sammen store områder med utmarksressurser; attraktive produkter som jern, pels, skinn og gevir. Fra Tyrifjorden er det kort veg til Oslofjorden, langs Drammenselva eller over land. Stedet ligger altså strategisk i forhold til ferdselsveger, som må være noe av bakgrunnen for de spesielle funnene fra eldre jernalder. Navnet Veien er sammensatt av veig (styrke, væske) og vin (eng). Nabo-gårdene i vest heter Ve, som betyr hellig sted. Vest for Ve ligger Vessal, også sammensatt med Ve. Min tolkning er at stedsnavnet Ve viser til området med gravfeltet på Veien.

Gravfeltets geografiske og topografiske beliggenhet og gårdsnavnenes betydning, er grunnlaget for å tolke stedet som en kultplass, et hellig sted – et ve

Foto: Frank Tverran

Langhuset er bygget slik man tror det kan ha sett ut i romertid, for omtrent 2000 år siden.

og en gravplass som var felles for bygda. Det ligger ingen gravhauger på de andre gårdene, med ett unntak for en haug på Follum.

Funnene viser at gravplassen ble etablert i yngre bronsealder, ca. 1000 f.Kr., og at stedet har hatt en sentral betydning i eldre jernalder, spesielt romertid/overgang folkevandringstid (400 f.Kr. - 500 e.Kr.). Det ser ut til at gravleggingen og aktivitetene ellers, hovedsakelig tar slutt før yngre jernalder, altså ved slutten av folkevandringstid (ca. 600 e.Kr.), selv om noen få oppløyde gravfunn fra vikingtid viser at stedet fortsatt var benyttet som gravplass.

Langhusene

I Hringariki Kulturminnepark står det nå et langhus, som er bygget opp slik vi tror det kan ha sett ut i jernalderen. Det ligger på nøyaktig samme sted hvor jernalderhuset lå. I dette området ble det gravd ut fire hus, som følger etter hverandre i tid. Det eldste er fra århundrene f.Kr. (Hus V), det ble revet, for at et nytt hus kunne reises omkring Kr.f. (Hus I, som nå er bygget opp). Dette huset har trolig stått over mange generasjoner, kanskje så lenge som 200 år, før det skjedde en dramatisk brann. Deretter ble et nytt stort og mektig hus bygget vel 15 m vest for det nedbrente Hus I. Trolig har dette huset hatt en kortere levetid, før det ble revet og erstattet av et nytt hus på samme tomt, noe smalere enn forgjengeren. Disse to siste husene er datert til perioden 200-400 e.Kr.

Plantegningen av de fire husene viser at det eldste huset, Hus IV var orientert

NØ-SV, mens Hus I og de etterfølgende Hus II og IV var orientert N-S. Alle husene er "treskipete" langhus, dvs. de har hatt to stolperækker som bærer taket (to og to stolper med tverrbejelke danner en grind), slik at husene ble tredelte i lengderetningen, et "midtskip" hvor ildstedene lå, og to "sideskip" mellom stolperakkene og ytterveggene. I Hus I er veggene markert med hull etter små stolper, mens veggene i Hus II og IV er markert med "grøfter". Disse husene er svakt konvekse, dvs. de er bredere på midten enn i gavlene. Det eldste huset, Hus V, har ikke sikre veggmarkeringer og synes ikke å ha vært konvekst.

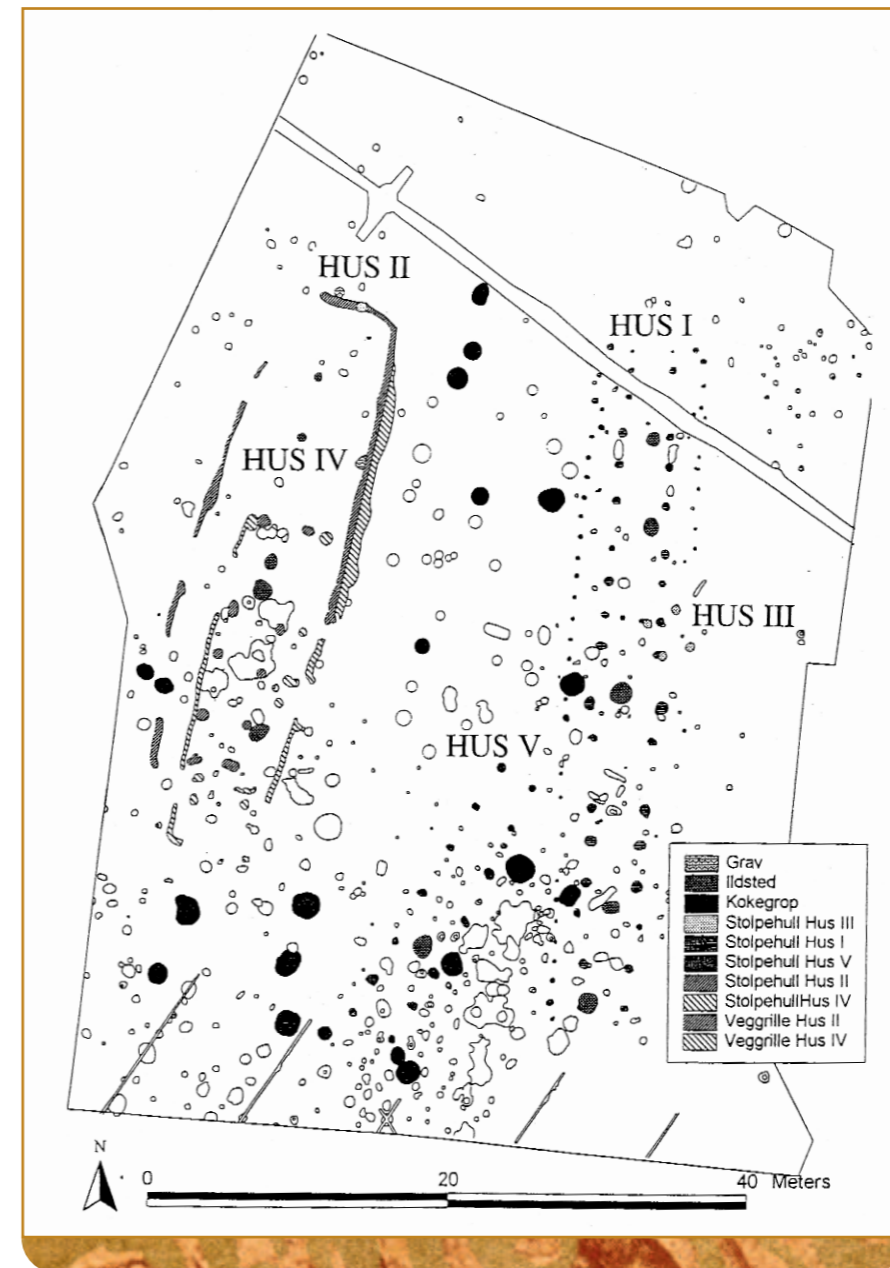
Langhuset, Hus I

Hva er spesielt med Hus I? For det første er det mer enn dobbelt så stort som vanlige gårdshus på Østlandet, som er mellom 10 og 20 m lange. Dette huset var ca. 47 m langt og 8 m bredt på midten, og 17 par stolper bar taket. Dessuten hadde huset en særpreget arkitektur som foreløpig er enestående på Østlandet. To stolper markerer en skillevegg som deler huset i to deler, og i den søndre del er det to ildsteder i husets midtlinje. Ved begge disse ildstedene er det to stolper som er plassert nærmere veggene enn de øvrige takbærende stolper (markert med skrå piler på plantegningen), og her er det også lengre avstand mellom stolperparene. Slike uttrukne stolper er en arkitektonisk detalj som i Norge bare er kjent i Rogaland. Ved planlegging av byggingen av langhuset, har arkitekt Torry Jøssang og arkeolog/ingeniør Jochen Komber utformet et forslag til en løsning på denne merke-

lige stolpesettingen, ved at de har hevet en del av taket ved de to ildstedene. Funn av brent leire tyder på at huset hadde flettverksvegger tettet med leire.

Den søndre del av huset er ca. 20 m lang, og de to ildstedene tyder på at denne del igjen er delt i to. Stolpernes plassering ved ildstedene skaper større rom rundt dem. Min tolkning er at denne del av huset ble brukt til store fester med ritualer og seremonier. Den nordre del av huset hadde kanskje en mer profan funksjon, og rommet mot gavlen lengst nord kan ha vært beregnet for dyr, som kanskje ble benyttet i offerritualer, de store fellesmåltidene.

Alle husene ble funnet ved at dagens åkerjord ble skavet av med gravemaskin. Alt som var gravet ned i undergrunnen avtegnet seg som mørke flekker i den lyse sanden, som stolpehull, ildsteder, kokegrop og flatmarksgraver. Det betyr at den øvre del av alle disse nedgravningene var ødelagt av lang tids pløying, og det var ingenting igjen av gulvlagene i husene. Det er derfor få gjenstander som kan knyttes til Hus I. Datering av huset (og de andre gropene) er gjort ved C14-datering av kull. For Hus I er det datert kull fra alle ildstedene og flere av de brente stolperne. I ildstedene var det benyttet bjørkeved, mens stolperne var av furu. Datering av det største ildstedet som ligger omtrent midt i huset ga 65-240 e.Kr, mens det sørligste ildstedet er datert til 180 f.Kr.-20 e.Kr. Det er ingen tvil om at ildstedene hører til huset, og det er forbausende at det er såpass tidsforskjell mellom dem.

Plantegning av de fire langhusene som lå sør for gravfeltet. De har ikke stått samtidig, men etterfulgt hverandre over en periode på omtrent 500 år, fra århundrene f.Kr. til omtrent 400 e.Kr. Det er Hus I fra eldre romertid, som nå er bygget opp slik vi tror det kan ha sett ut.

Forklaringen kan være at de daterte kullbitene fra ildstedet i sør var fra en tidlig bruk, mens kull fra midtildstedet var fra et av de siste bålene. Det er mange flere dateringer fra huset som viser at det ble bygget omkring Kr. f. og brant ned omkring 200 e.Kr. C14-dateringer kan ikke bli mer nøyaktige enn at de dekker minst 100 år.

Massene i alle hullene etter stolperne ble gravet nøye igjennom, og jordprøver tatt ut og analysert. Her var det forkullede korn og frø, som viser noen av naturens vekster som menneskene

benyttet. Funn av korn viser at de dyrket rug, noe hvete og havre, frø av åkeruggress kan ha fulgt med kornet, engplanter kan representere dyrefor, bringebær og hasselnøttskall ble samlet inn, mens frø av melbær antyder bruk av planter til annet enn å spise. Melbær er en gammel medisinsplante som iflg. skriftlige kilder fra nyere tid bl.a. ble brukt mot nyresykdommer (virker desinfiserende), og planten kunne også brukes til farging av tekstiler. Utvilsomt hadde den tids mennesker stor kunnskap om bruk av planter for mange formål, men dette får vi bare et lite glimt av.

I ett av stolpehullene ble det gjort et spesielt funn: en liten klump rav. Det har form og størrelse som en sukkerbit, slik man kan tenke seg et ravstykke så ut før det ble slipt til en perle. Rav var verdifullt, og kan ha kommet til Veien fra Østersjøkysten, hvor det er store forekomster. Rav var ettertraktet, ikke minst i det store romerske rike. Rav har hatt betydning utover det rent dekorative og verdien ved sin sjeldenhets, trolig hadde den en symbolikk knyttet til sol og ild. Det var nok nøye uttenkt at huset ble lagt nord-sør, mot sola. Rav er funnet i sammenhenger som viser at den også har vært tillagt magiske egenskaper. Ravklumpen i stolpehullet er sikkert lagt ned med hensikt, som offer til solguden og med bønn om beskyttelse. Men den kunne ikke hindre at huset brant ned 200 år seinere.

Gravene

I 1870 og 1875 grov Universitetets Oldsaksamlings bestyrer Oluf Rygh ut 87 hauger. De fleste av disse ble gjenoppbygd, og ligger den dag i dag i kulturminneparken. Med tre hauger som ble gravet før Rygh, er til sammen 90 graver undersøkt.

Ved utgravningene på 1990-tallet ble det funnet 20 flatmarksgraver, dvs. graver uten haug over, ved (og under) langhusene og på den andre siden av gravfeltet der parkeringsplassen ligger i dag. Beskrivelsene til Oluf Rygh viser at det også lå flatmarksgraver i selve hauggravfeltet. Disse er eldre enn hauggravene, fra yngre bronsealder (ca.1000 f.Kr.) til omkring Kr.f. Flatmarksgravene er svært enkle: en liten grop, ca. 0,5 m i diameter, med brente, rensede (kanskje vasket?) knuste bein, litt kull, av og til noen symbolske leirkarskår, kanskje fra kar som ble brukt ved begravelseritualene. Bare i en var det en gravgave. I mange graver var det rester av tetningskitt som viser at beina var lagt i et kar av tre eller never.

To av gravene lå under langhuset og er markert på plantegningen over Hus I. Den ene var graven med gravgave, en lang "sikkerhetsnål" av jern (La Tène-fibula), som det bare er funnet to andre av i Norge. Slike spenner, som har navn etter et funnsted i Sveits, var vanlige på kontinentet i tidsrommet

250-130 f.Kr., altså noe før langhuset ble bygget. Graven besto av et tre- eller neverkar fylt med brente, knuste bein og jernspennen, satt ned i en liten grop. Treverket er for lengst smuldret opp, men kitt av bjørketjære som har festet bunn og sider av karet, viser at det hadde en diameter på 21 cm. Den gravlagte var en "eldre" mann, ca. 50 år. Den sjeldne spennen, som kanskje ble brukt til å holde sammen en kappe, viser at mannen hadde en spesiell status. Kanskje var det han som ledet ritualene. Trolig visste de som bygget huset at det lå en grav her, og ønsket å knytte huset til en av de betydningsfulle forfedrene. Nok en grav lå under langhuset, ved det store midtildstedet. Her var et barn på 10-12 år gravlagt, og datering av kull viser at graven er omtrent fra tiden da langhuset ble bygget. Barnet skulle være med i huset.

Den enkle, homogene gravskikken uttrykker politisk stabilitet, lokal samfunnets fellesskap og en likhetsideologi. Dette betyr ikke nødvendigvis et egalitært samfunn. Ideologiens funksjon kan være å maskere motsetninger. Gravene viser 1000 års temmelig uendret tradisjon og kan tolkes som en konsolidering av maktstrukturen. De enkle gravene uten markering av individuell status eller rolle (bortsett fra spennen) er resultatet av mange og kompliserte rituelle handlinger som nok krevde religiøse spesialister. Makt kan ha vært knyttet til kunnskapen om utøvelse av de religiøse ritualene.

Omkring Kr.f. skjer en endring ved at gravene markeres med en jordhaug. Fortsatt er det branngravskikken som råder, og mange av ritualene i forbindelse med kremering av den avdøde fortsetter, men nye ritualer blir innført. Under haugene lå kull, brente, knuste bein, og av og til leirkarskår, som i flatmarksgravene. Forskjellen er at gravene ikke er lagt i en grop i bakken, men at det er bygget haug over. En annen forskjell er at i noen graver legges det andre gjenstander. Det er få gjenstander i hver grav, og alle er med ett unntak fra romertid (Kr.f.-200 e.Kr.) og folkevandringstid (400-550 e.Kr.). Gravgravene kan være våpen (skjold og spyd/lanse), småredskap (krumkniv, sigd, nål, kniv, spinnehjul), enkle smykker /draktutstyr (fibula, hårnål,

Dette er hva vi fant! Kullfylte ildsteder og huller etter stolper. Foto av Hus I etter at stolpehullene er snittet, tatt mot sør. Huset var 47 m langt, med konvekse form. 17 par stolper bar taket og i veggene var det mindre stolper.

En av de monumentale gravhaugene. De aller fleste haugene er ganske beskjedne, under en meter høye.

kam, beltespenne og beslag, nøkkel) og leirkar. Ved haugleggingen får graven en synlig og varig markering, men haugene er lite dominerende og gravgravene demonstrerer ikke makt i form av statusgjenstander. Ingen graver peker seg ut som "høvdingegrav". Gjenstandene kan indikere roller: kvinne/mann, ung/gammel, barn/voksen, gift/ugift. Gravhaugen er tolket som et symbol på den frie kvinne/

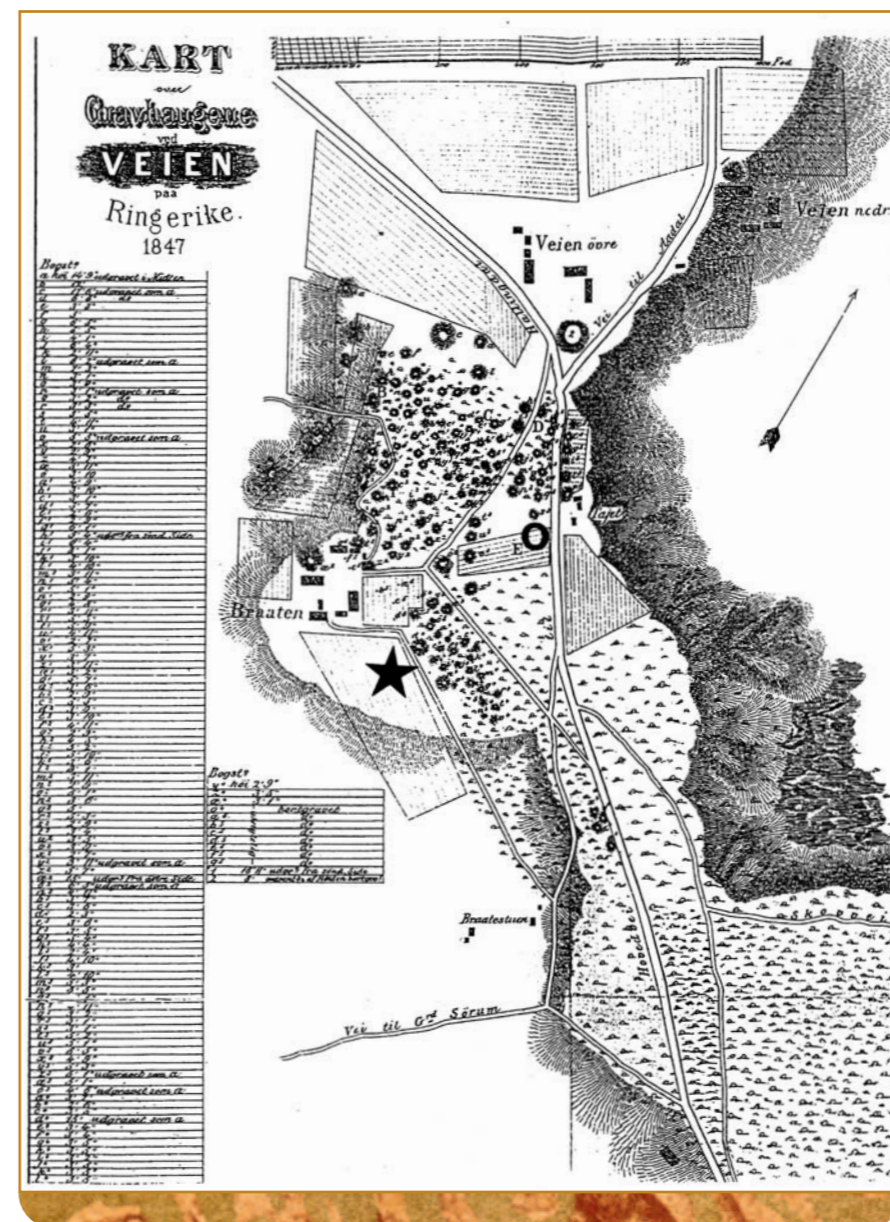
mann og eiendomsrett til jord. Kanskje betyr bygging av gravhauger at den tidligere felles rettighet til jord nå fordeles til de enkelte slekter. Samtidig beholdes den felles gravplassen som en fortsatt markering av fellesskapet. Ved slutten av romertid skjer en endring ved at det bygges store hauger og det legges ned verdifulle gjenstander. Fra denne tid er den eneste ubrente graven, som også er den rikeste.

Arkitektur og gravskikk

Ser vi på endringen i arkitektur og gravskikk er det en påfallende sammenheng. Hus V merker seg ikke ut, selv om det er lengre enn et normalt gårdshus. Huset er samtidig med flatmarksgravene, og gir som dem et beskjedent uttrykk. I midtildstedet her ble det funnet hestetenner, som kanskje representerer et offer, og indikerer at huset har hatt en kultisk funksjon.

Hus I er dobbelt så stort, har en elegant form med en subtil arkitektur. De uttrukne stolpene som har formet to store rom omkring de to ildstedene i sør gir denne del et rituell preg og huset en hierarkisk utforming. Samtidig med dette huset bygges gravhauger, men de er lite dominerende og med enkelt innhold. I dette landskapet var det langhuset som var monumentet, ikke haugene. Det var det store og særpregede huset som representerte makt gjennom de rituelle handlingene og store fellesfestene som foregikk her. Et hus som brukes over flere generasjoner må ha virket styrkende på den ledende gruppes maktposisjon og bidra til å legitimere denne. Når et slikt hus brenner, er det neppe en tilfeldig hendelse, brannen kan tolkes som et tegn på konflikt.

Konflikten kan ha resultert i et maktskifte som bl.a. ble markert gjennom arkitekturen, slik det uttrykkes i Hus II og IV. Disse husene har en utforming som er totalt forskjellig fra Hus I, de er store og monumentale, men med en mer bastant karakter. Det kan se ut til at Hus II rives for umiddelbart å erstattes av Hus IV. Kanskje bygges det for en ny leder, et forsøk på å etablere arvelig status i et samfunn med et relativt labilt lederskap? Det er først i tiden etter at langhuset brant ned at vi finner rikdom i gravene.

Kart over gravfeltet fra 1847. På 1800-tallet ble det gravet ut 90 gravhauger, de fleste ble bygget opp igjen. I dag ligger det i overkant av hundre hauger her. På åkerflaten SØ for Bråtenhusene (markert med stjerne) er det gravd ut fire langhus, flatmarksgraver, kokegrop og ildsteder. Det ble også funnet flatmarksgraver på dagens parkeringsplass (markert med o).

De tre gravene som var innlevert på 1800-tallet før Rygh foretok sine utgravninger, er bemerkelsesverdige ved de rike gravgravene; import, prestisjegjenstander i edelmetall, høvdingeattributter som gullringer, praktsverd og drikkehorn. Disse gravene er fra yngre romertid mot overgangen til folkevandringstid (300-400 e.Kr.), og kan være samtidige med Hus II og IV. Når det blir "ofret" kostbare gaver ved begravelser, kan det være tegn på sosial uro og konkurranse. Den ledende slekten måtte demonstrere sin posisjon ved å fremvise sin rikdom. Hvis det er riktig at det nå utviklet seg

en mer "privat" eiendomsrett til jord, kan dette være noe av grunnlaget for konflikter.

Hva slags hus?

Som det flere ganger er nevnt, tolker jeg området med gravfeltet som en kultplass, et helligsted, felles for et større område, kanskje Heradsbygd. Hva slag hus er bygget på dette helligstedet? Er det gårdsanlegg? Storgårder for en høvding? De ekstrahusene som vanligvis finns på gårdsanlegg mangler, men det kan innvendes at bare en liten del av åkeren er undersøkt. Ut fra min tolkning av området har det ikke

ligget en gård på denne kultplassen, men bygninger med en spesialfunksjon knyttet til ritualer, samtidig som de er maktsentra. I jernalderen kan man ikke skille mellom religiøs makt, politisk makt og økonomisk makt, de er vevd sammen.

På Forsandmoen i Rogaland påpeker T. Løken at flere av husene med uttrukne stolper, som Hus I, ikke kan tolkes som deler av storgårder. Her ligger også hus av samme størrelse og utforming som Hus II og IV, som av Løken tolkes som haller, hvor høvdingene holdt gjestebud for å etablere og vedlikeholde maktallianser. Uansett tolkning er det enighet om at husene har hatt en politisk og religiøs funksjon.

Hva slags ritualer har foregått på denne kultplassen? I tiden før vikingtid har det trolig skjedd en endring i religiøs ideologi, illustrert gjennom historien om krigen mellom vanene, de eldre fruktbarhetsguder og æsene som knyttet til en krigerideologi. I landskapet Ringerike/Hole er det påfallende mange stedsnavn sammenlagt med gudenavn, og flertallet av disse er vaner: Ull, Frøy, Frøya og Njård (Norderhov = Njårds hov). Frøy og Frøya er barna til Njård, og han er det mannlige motstykket til den kvinnelige "moder jord" Nerthus, som beskrives i en beretning av romeren Tacitus i hundreåret etter Kr.f. Det er derfor sannsynlig at mange av ritualene her har vært knyttet til fruktbarhetskultus, og at kvinner har spilt en viktig rolle i utførelsen av de rituelle handlinger. Trolig har det vært store fester i sammenheng med årstidenes veksling, midtvinter, vår, midtsommer og høst. At disse knyttet til ild og sol er naturlig. Som nevnt, det er ikke tilfeldig at husene ligger vendt mot sør, og rav-biten funnet i Hus I kan knyttet til solsymbolikk. Ingenting er så viktig for fruktbarhet og vekst som sola.

Funn fra en grav som kan være samtidig med det oppbygde langhuset (Hus I): krumkniv (nederst) og sigd, begge ca. 10 cm lange (foto: KHM). Slike gjenstander er oftest funnet i kvinnegraver. Den lille sigden ble kanskje brukt ved innsamling av urter, mens kniven med krum egg kan ha vært en "tilskjærerkniv" benyttet på huder og pelsverk.

Foto: T. Heibreen

Spennen under utgravning, ved brente knokler, i bakgrunnen litt av tetningskittet fra gravkaret.

foto: KHM

Spenne av jern, "LaTène fibula", en slags sikkerhetsnål som ble funnet i en grav under langhuset. Spennen er 14,5 cm lang. Den gravlagte var en "eldre" mann, ca. 50 år. Slike spenner var i bruk innenfor tidsrommet ca. 250-130 f.Kr. Bare tre liknende spenner er funnet i Norge: på Lundstad, Ringerike og Sande, Vestfold.

KILDER/VIDERE LESNING

- Gustafson, L. 2000: I Oluf Ryghs fotspor på Veien, Ringerike. Langhus, graver og stedsnavn. Sandnes, B. et.al. (red.): Oluf Rygh. Rapport fra et symposium på Stiklestad 13.-15. mai 1999. NORNA- rapporter 70 B, s. 95-119.
- Gustafson, L. 2001: The longhouse at Veien: a "central place" in Eastern Norway dating from the Roman Iron Age. Brandt, R. & Karlsson, L. (red.): From huts to houses. Transformation of ancient societies, s.195-200.
- Gustafson, L. 2002: Et urnegravfelt ved Tyrifjorden. Hofseth, E. H. (red.): UKM – En mangfoldig forskningsinstitusjon. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter 1, s. 83-94.
- Gustafson, L. 2004: Veien på Ringerike – en kultplass fra bronsealder og eldre jernalder i Øst-Norge. Ritualer og arkitektur som ideologiske uttrykk. Current Issues in Nordic Archaeology. Proceedings of the 21st Conference of Nordic Archaeologists, 6-9 September 2001, Akureyri, Iceland. Gudmundsson, G. ed. Society of Icelandic Archaeologists. Reykjavik 2004, s.141-145.
- Gustafson, L. 2005: Offer i kokegrop. Tenner i kokegrop - spor etter kultpraksis? L. Gustafson, T.Heibreen, J.Martens (red.): De gåtefulle kokegrop. KHM Varia 58, s. 233-241.
- Jensen, J. 2000: Rav. Nordens guld. København.
- Løken, T. 2001: Oppkomsten av den germanske hallen – Hall og sal i eldre jernalder i Rogaland. Viking LXIV, s. 49-86.
- Olsen, B. 1997: Fra ting til tekst. Oslo.
- Rygh, O. 1909: Gaardnavne i Buskeruds Amt. Udg. Af Hj. Falk. (Norske Gaardnavne V).

FORFATTEROMTALE

Lil Gustafson (1941) er født i Ski og er utdannet arkeolog. Hun er ansatt ved Kulturhistorisk Museum i Oslo, og har ansvaret for arkeologiske utgravninger i Buskerud fylke. Det var også Lil Gustafson som hadde ansvaret for utgravningene utenfor gravfeltet på Veien fra 1992 til slutføringen i 2000.

FAKTA OM LANGHUSET I HRINGARIKI KULTURMINNEPARK

1. TIDSPLAN

Oppstart av prosjekt Langhuset 2000, Innvielse 10. mai 2005.

2. MATERIALER

Konstruksjonsvirket ble levert fra et sagbruk i Hallingdal. Øvrig trevirke er i hovedsak levert fra sagbruk i egen region. Alt arbeid på bygningen ble utført med moderne verktøy. Til huset har det medgått: 110 tonn leire, 500 m² kvist, 60000 treplugg og 2500 m² never (mye av det fra Russland).

3. HUSETS FORM OG INDRE ORGANISASJON

Reisverket til Langhuset er satt opp i samsvar med den arkeologiske dokumentasjonen. Huset har fått en lengde på 47 m fra gavlvegg til gavlvegg. Ytterveggene er svakt konvekse. Huset har en bredde på 8 m i midtpartiet og smalner av mot gavlveggene til en bredde på 7 m. Mønelinjen er også svakt konveks og gjenspeiler på denne måten ytterveggens form. To rekker rektangulært tilhugne takbærende stolper på begge sider av midtaksen deler huset inn i tre skip, et midtskip og to sideskip. Stolpene står parvis og ble koblet sammen med tverrbjelker til et grindssystem. I grindhøyde ble det stedvis bygd et innertak.

4. FUNDAMENTERING

4.1 Takbærende stolper

De takbærende stolpene ble gravd ned ca. 75-80 cm. Stolpehullene ble holdt sterile slik at trevirket ikke kom i kontakt med humusholdig jord for å minimere råteskader. Stolpeendene ble også impregneret. Det ble dokumentert hvilke tiltak som ble iverksatt med hvilken stolpe.

4.2 Veggstolpene

Veggstolpenes nedgravning ble ca. 40-50 cm grunnere enn planlagt. Av sikkerhetsmessige grunner ble dimensjonen til veggstolpene økt til det dobbelte. Det ble kjøpt inn 20 cm tykke stolper. Da de arkeologiske undersøkelsene ikke ga noen antydning om at veggstolpene har vært tilspisset og dermed blitt slått ned i bakken, ble veggstolpene, på lik linje med det takbærende systemet, gravd ned. Ytterveggen med de 20 cm tykke stolpene som kjerne ble bygd opp som en massiv leirevegg. Den totale tykkelsen til denne leireveggen ble 40-50 cm. Etter erfaringene fra et rekonstruert hus fra bronsealderen på Vestlandet hvor en slik leirevegg har blitt plassert direkte på bakken, ble den på Veien bygd opp på steinheller. Dette for å unngå soppdannelse i overgangssonen leirevegg/undergrunn.

4.3 Drenering

Selv om byggegrunnen på Veien er selvdrenerende, ble det for sikkerhets skyld lagt ned en moderne drenering rundt huset. Slike tiltak har blitt gjennomført i flere rekonstruerte hus og virker ikke inn på husets autenticitet.

5. DET INDRE TAKBÆRENDE SYSTEM

Husets indre takbærende system ble en reisverkskonstruksjon bestående av et grindverk med rektangulært tilhugne elementer.

6. YTTERVEGG

I Langhuset på Veien medfører de massive veggstolpene at leiren er blitt et rent isolerende element. Veggene ble påført en blanding av 40 % okseblod og 60 % kalk. To ekstra strøk med ren kalk etterpå resulterte i en forholdsvis hvit yttervegg. Tiden framover vil vise hvor resistent denne behandlingen er mot vær og vind.

7. INNERVEGGER

I inngangspartiet mellom de to sentrale hallrommene ble de massive innerveggene bibeholdt, slik at sal II og sal III er adskilt.

8. TAKET

Langhuset ble teknet med et saltak. Takvinkelen er ca. 35°. Som tekningsmateriale er det valgt bord, lagt som under- og overligger. Taket er bygd opp av rette sperrer med rektangulært tverrsnitt som bærer et underliggende sutak, tre lag med bjørkenever, et lag med lekter, et lag med sløyfer pluss bordtaket med tettliggende underliggere og overligger på avstand. Ljorene kan åpnes og lukkes innenfra og skal i første rekke tjene til røykavtrekk for ildstedene.

9. GULVET

Gulvet i Langhuset består av både trebord og steinheller. Disse er lagt i inngangspartiene og i en meter bred ring rundt de sirkelformete ildstedene som brannsikring. I inngangspartiene er det lagt ned varmekabler. I resten av huset ble det lagt et tregulv som ble lektet opp fra jordgulvet for å isolere det mot kapillarfuktighet. Lektene hviler på flate steiner. Trebordene er foreløpig ubehandlet.

10. DØRER

Både ytterdører og innerdører er laget av stående plank med labanker. Samtlige ytterdører har fått et eget takoverbygg.

11. INNREDNING

Langs ytterveggene er det bygget sittebenker. Selv om det ikke er arkeologisk dokumentasjon for at slike benker har eksistert så tidlig som i romertid, ville slike benker vise seg som meget praktiske i forbindelse med

bruken av rekonstruksjonen. Under disse benkene ble det bygget inn elektriske ovner som muliggjør helårsbruk av Langhuset. Erfaringene med rekonstruerte anlegg har tydelig vist at selv om ildstedene er tent, blir det for kaldt for det "vanlige" moderne mennesket å oppholde seg stillesittende i en slik rekonstruksjon over lengre tid.

12. BELYSNING

12.1 Vinduer

I flettverksveggen ble det satt inn smale vindusrammer. Vinduene ble imidlertid ikke laget av hud fra kumage eller lignende. De forblir åpne rammer som kan lukkes med en lem både fra inn- og utsiden. Disse vindusrammene er rektangulære i form, men bygd konisk slik at åpningen inne i huset er mindre enn åpningen på utsiden av ytterveggen. Dette ble gjort for å forhindre at regnvann kan trenge inn i åpningene.

12.2 Elektrisk belysning

Huset er utstyrt med indirekte belysning av typen spotlight som styres med fjernkontroll. I sal III oppfattes lyset som om det kommer fra ljoren i taket.

13. OPPVARMING

13.1 Ildsteder

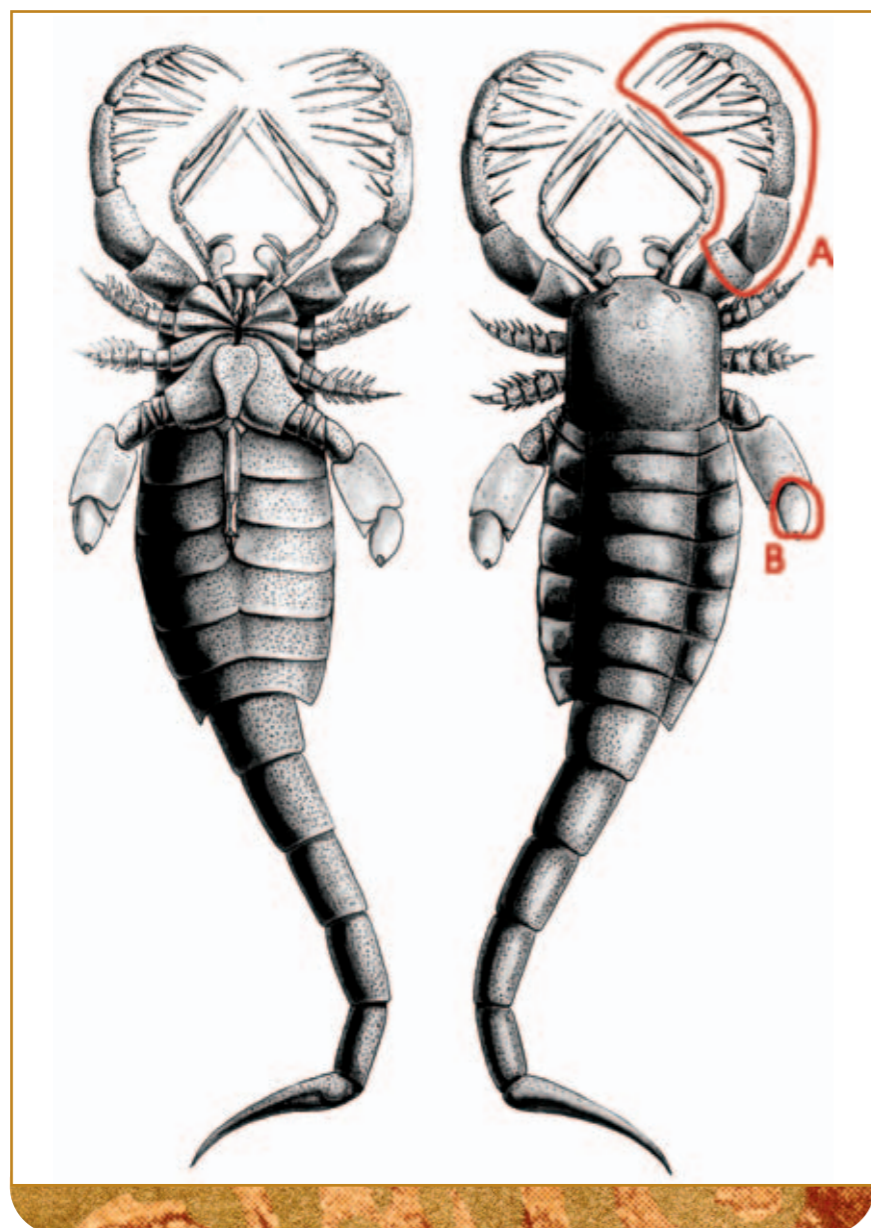
Det er tre ildsteder i Langhuset. Ildstedene er bygget sirkelformete i henhold til den arkeologiske tolkningen. De er bygd opp med steinheller ca. 30 cm fra golvet i henhold til någjeldende sikkerhetsforskrifter og er tettet innvendig med leire. Ristene til luftkanalene er synlige helt nede.

13.2 Friskluftkanal til ildstedene

Det ble gravet to friskluftkanaler til hvert av ildstedene. Kanalene ble dekket med et metallgitter på innsiden av ildstedene og ender rett utenfor langveggene i "knær" med åpning mot veggen. Disse "knærne" er skjult med naturstein.

13.3 Annen oppvarming

Oljelamper er festet til de takbærende stolpene, og elektriske ovner er skjult under benkene langs ytterveggen. Under bruken av Langhuset om vinteren vil den elektriske oppvarmingen være helt nødvendig, men det er også mulig å slå av all elektrisk varme.

Figur 1: Leif Størmers tegning av *Mixopterus* fra 1934, der 2004-funnet er markert med A som viser "gripeklo" og B som viser "padleåre".

Nytt funn av sjøskorpion ved Steinsfjorden

Hans Arne Nakrem, Odd Erik Tetlie & Leif G. Koch

De sedimentære bergartene på Ringerike har vist seg å inneholde en rekke spektakulære fossiler, og har derfor tiltrukket seg forskere i mer enn 160 år. Mange kjente geologer har besøkt området, bl.a. Sir Roderick I. Murchison i forbindelse med et større geologisk møte i Christiania (Oslo) i 1844.

Området er viet stor vitenskapelig oppmerksomhet. I 1982 var det to internasjonale geologiske møter i Oslo, med formål å opprette internasjonale standarder for grensesetting av periodene ordovicium og silur, der lokaliteter i Oslofeltet ble foreslått som typeprofiler. Nå ble ingen slike lagt til Oslofeltet likevel, men interessen er holdt ved like gjennom tallrike ekskursjoner, vitenskapelige publikasjoner, hovedfagsoppgaver og doktorgrader, – mange med utgangspunkt i Ringerikes fossilførende lagrekker.

Områdets geologi

Ringerike ligger i den vestlig-sentrale delen av Oslofeltet, – en innsynkningsstruktur (graben) som strekker seg fra Mjøsområdet i nord, til Skien - Langesund i sør. Sedimentære bergarter fra sen prekambrium til trias er representert i Oslofeltet, men i området rundt Tyrifjorden, og spesielt mellom Vik og Sundvollen, er det stort sett bergarter fra silur som er bevart (Bruton & Williams 1982, Worsley 1982). Disse er omlag 445-420 millioner år gamle.

Bergartene langs E-16 i dette området spenner fra den fossilrike Pentamerus-kalken (Rytterakerformasjonen) som er blottet like vest for Vik, via den mer

rødlige/grålige skifrige, småknollete Vikformasjonen, til den grågule sandige Brufatformasjonen, over i den mer kalkrike og korallførende Braksøyaformasjonen og til slutt den stadig marine Steinsfjordenformasjonen.

Formasjonene ble tidligere delt opp i "etasjer", og sammenhengen er tatt med på kartskissen (figur 4). Som vist på kartet endrer bergartene karakter øst for Øgardsvika, – de går over fra å være grå og grønne marine kalker og skifre, til rødlige skifre og sandsteiner mot Kroksund. Denne overgangen markerer en overgang fra avsetninger dannet i datidens silurhav, til brakkevann, delta- og elveavsetninger, dvs. Sundvollenformasjonen (nedre del av Ringerikesandsteinen). Fossilinnholdet endrer seg også dramatisk, fra marine organismer som koraller, brachiopoder og mosdyr (bryozoa), til muslingkreps (ostrakoder) (som tåler varierende salt-holdighet), alger, fisk og altså sjøskorpioner.

Flere av de nevnte bergartene har hatt industriell anvendelse: Pentamerus-kalken har vært brutt som bygningsstein og til kalk- og sementproduksjon, og Ringerikesandsteinen har vært tatt ut til bygningsformål og helleproduksjon.

Sjøskorpionene fra Oslofeltet

Sjøskorpionene eller eurypteridene er en gruppe utdødde klosaksdyr (chelicerater) som er i slekt med nålevende skorpioner, dolkhaler og edderkopper. Sjøskorpionene levde i havet og i strandnære brakkevannsmiljøer og var, sammen med blekksprutene, de dominerende rovdyrene fra starten av silur (445 millioner år siden) til midten av devon (390 millioner år siden). Som fossiler er de sjeldne fordi de hadde et tynt ytre skall som sjelden ble bevart. De største kunne bli minst to meter lange, men de fleste var mellom 10 og 25 cm lange. De eldste funn er gjort i 455 millioner år gamle lag fra ordovicium i Wales, og de døde ut i slutten av perm, for 255 millioner år siden.

I 1909 fant professor Johan A. Kiær fra Paleontologisk museum i Oslo en mengde fossile fisker og sjøskorpioner på Rudstangen ved Tyrifjorden, se figur 3, kart over området. Funnet var så spesielt at Kiær fikk penger fra et fond stiftet av Fridtjof Nansen for å drive utgravninger av fossilene. I sommermånedene fra 1909 til 1913 ble det drevet et fossilbrudd på Rudstangen, og ca 2500 fossiler ble samlet inn. I 1913 støtte arbeiderne på en forkastning som hadde flyttet fortsettelsen av det fossilrike laget opp eller ned, og ingen har til nå klart å finne igjen dette laget.

I 1910 ble Norges kanskje flotteste fossil funnet og det var sannsynligvis en av årsakene til at Nansen-fondet fortsatte å støtte utgravningen de følgende årene. Dette fossilet var *Mixopterus kiaeri*, beskrevet og navngitt av professor Leif Størmer ved Paleontologisk museum i 1934. Dette fossilet er også sannsynligvis verdens fineste fossile sjøskorpion.

Mixopterus er 75 cm lang, og er den største sjøskorpionen funnet på Rudstangen. Den hadde to av beinparene utviklet med lange pigger. Øynene satt langt fram på hodeskjoldet og var meget små, se figur 2. Utforming og plassering av øynene tyder på at *Mixopterus* ventet passivt på sitt bytte, halvveis nedgravd i sjøbunnen, med bare øynene og de to piggete beinparene over sanden. For små, kjeveløse fisk (som det ble funnet store mengder fossiler av i det samme laget) kan dette ha sett ut som en alge og dermed et godt gjemmed.

Figur 2: Modell av *Mixopterus* utstilt i Geologisk museum. Modellen er laget av Aage Jensen og Leif Koch.

Foto:

Figur 3: Topografisk kart som viser sjøskorpion-funnstedene.

De fleste sjøskorpioner gikk på fem par bein (i tillegg til det fremste beinparet som er klosaksene). Hos *Mixopterus* var beinpar 2 og 3 omdannet til fangredskaper, og den måtte derfor gå på de bakerste tre beinparene, se figur 2, modell fra utstillingen i Geologisk museum. Det bakerste beinparet var flatt, formet som en padleåre, og var derfor best egnet til svømming.

I 1971 ble det funnet en fossil gangvei laget av sjøskorpioner ved Nes, mellom Kroksund og Vik. Av de fossile fotsporene ser vi at dyret som lagde sporene gikk på bare tre beinpar, og at det lengste beinparet var formet som en padleåre. Konklusjonen ble at denne gangveien sannsynligvis var blitt laget av en ca 60 cm og dermed ikke fullt utviklet *Mixopterus*.

Selv om *Mixopterus* er den mest kjente sjøskorpionen fra Ringerike er den sjelden, og kun to eksemplarer ble funnet av Kiær. Den vanligste sjøskorpionen var *Nanahughmilleria norvegica*, som det er funnet omtrent 150 eksemplarer av. Denne sjøskorpionen ble ikke lengre enn 12 cm, og ser ikke så imponerende ut som *Mixopterus*. *Nanahughmilleria* var strømlinjeformet,

Foto:

Figur 5: Kjærs *Mixopterus*-eksemplar nr 2, beskrevet av Leif Størmer i 1934.

Foto:

Figur 6: Den fredede lokaliteten langs E-16, mellom Kroksund og Vik.

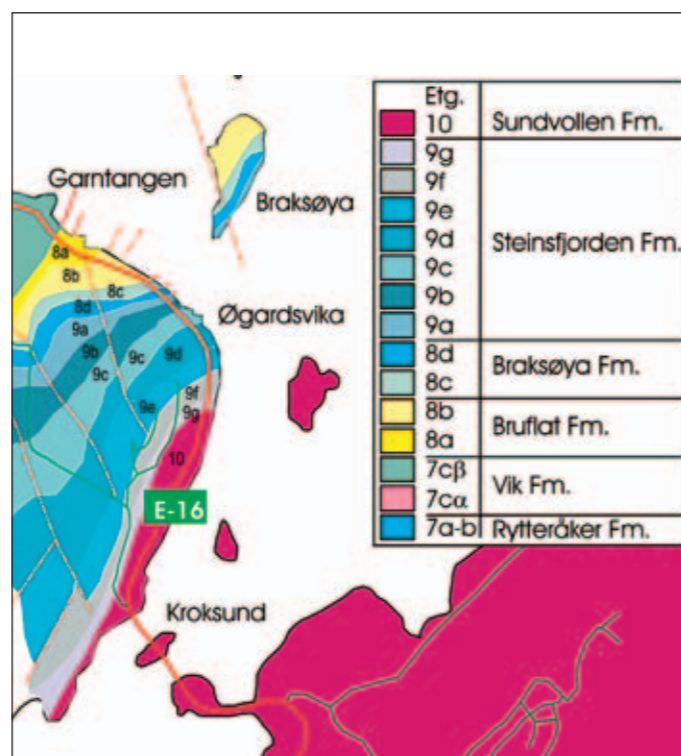
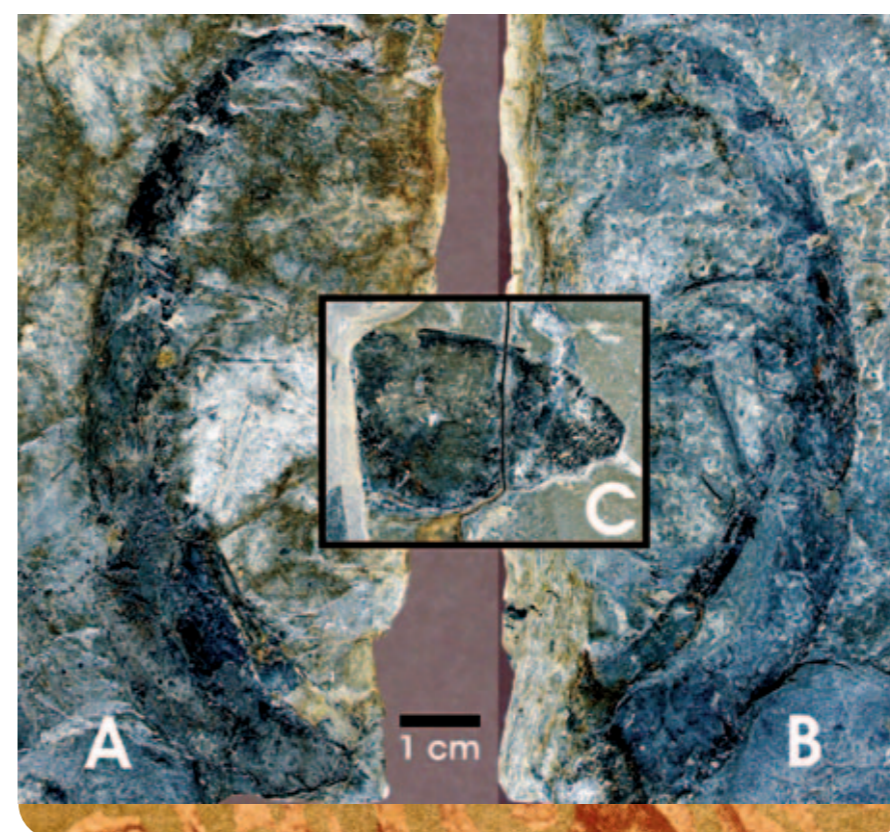

Foto:

Figur 4: Geologisk kart over området.

Figur 7: Deler av *Mixopterus* funnet i 2004. A og B er "gripeklo", fra det 3. beinparet (stykke og motsykke), C er "padleåra", fra beinpar nr 6.

hadde små gangbein, store svømmebein og øyne plassert ganske langt foran på hodet. Alt dette tyder på at den for det meste svømte i vannet på aktiv leting etter små dyr den kunne spise, og var kun på bunnen når den skulle spise eller hvile.

Det har vært spekulert mye i hvorfor *Mixopterus* hadde slike spesialiserte bein utstyrt med lange pigger. Man tror det helt sikkert må ha hatt sammenheng med hvordan *Mixopterus* skaffet seg føde. Alle klosaksdyr er rovdyr, og *Mixopterus* var nok ikke noe unntak, så det må ha sammenheng med jaktmetoder benyttet av denne sjøskorpionen.

Også andre store sjøskorpioner er funnet på Rudstangen. Deler av to *Erettopterus holmi* er funnet, og dette var svært gode svømmere med enorme klør. Vi har ingen rekonstruksjon av denne arten, men denne typen sjøskorpioner er de største som finnes, og kunne bli minst to meter lange.

I tillegg til sjøskorpionene er det på Rudstangen også nylig blitt identifisert et syv cm langt og knudrete beinfragment (to ledd) av en skorpion som kal-

les *Praearcturus*. Hvis vi sammenligner med andre skorpioner, og regner om for hvor stor del av kroppslengden som utgjøres av to ledd, finner vi ut at beistet kan ha vært mellom 80 og 100 cm langt! Vi kjenner også denne fossile skorpionslekten fra fragmenter fra Skottland og USA, og også der har lengder på ca en meter vært kalkulert. I tillegg til størrelsen har den sannsynligvis hatt gift i brodden sin, ettersom alle fossile (og levende) skorpioner vi kjenner har åpninger for gift i brodden, mens vi altså ikke kjenner noen sjøskorpion med de samme giftåpningene. I tillegg til funnene fra Ringerike er det gjort en rekke funn i noe eldre silurlag på Gjettem i Bærum, bl.a. *Eurypterus henningsmoeni*.

Nye funn gjort i 2004

Sommeren 2004 foretok Statens Vegvesen veirensking langs E-16 ved Steinsfjorden. Hensikten var å fjerne løse steinblokker langs veien som kunne representere fare for trafikken. Naturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo ble varslet om dette arbeidet av tilfeldige forbi passerende, og det var spesielt Torbjørn Røberg, leder for stiftelsen Norsk Naturarv, som reagerte på

inngrepene i den tydelig merkede fredede veistrekingen. Det viste seg at Statens Vegvesen hadde søkt Fylkesmannen i Buskerud om, og fått tillatelse til arbeidet. Men det er svært betenkelig at faginstansen da fredningen ble utredet og iverksatt, Geologisk museum [nå en del av Naturhistorisk museum, Universitetet i Oslo], ikke ble kontaktet på forhånd. Fylkesmannen bevilget deretter kr 50 000, og museet kunne engasjere fire paleontologistudenter til å gå gjennom det løstrevne materialet langs veien, og samle vitenskapelig verdifulle prøver inn til museets samling.

Overflaten på fastsittende fjell i veiskjæringen ble også grundig gjennomgått for å få kartlagt eventuelle nye fossilhorisonter. Dette med tanke på fremtidige ekskursjoner fra Universitetet i Oslo og også for å kunne bevare disse dersom ytterligere steinmasser må fjernes i forbindelse med en fremtidig sikring eller utvidelse av veien. Det ble samlet inn omtrent 150 kg nytt materiale fordelt på nærmere 200 prøver. Dette er den største innsamlingen etter fredningen av lokaliteten i 1988, se figur 6, foto av veiskjæringen.

Ett av fossilene som ble funnet var en liten del av en padleåre (fra 6. beinpar) (figur 1). Hele det bevarte fossilet er 35 mm langt og består av de to ytterste leddene (det nest ytterste er ikke komplett) av det sjette beinet, eller svømmebeinet til en *Mixopterus*. Selv om det nest ytterste leddet ikke er komplett, er det mulig å regne ut hvor stort dette eksemplaret av *Mixopterus* ville vært da det levde, ved å sammenligne med det komplette eksemplaret som ble funnet i 1910. Vi finner da ut at dette eksemplaret var litt større enn de som ble funnet av Kiær, og ville vært mellom 80 og 90 cm langt. Dette representerer et av de største eksemplarene av *Mixopterus* som noen gang er funnet.

Et annet enkelt fossil som ble funnet representerer det tredje beinet av *Mixopterus* (figur 1), som er et av de mest karakteristiske trekkene hos denne slekten. Dette beinet forteller oss at dette er en *Mixopterus*, og ikke for eksempel den nært beslektede *Lanarkopterus*, kjent fra Skottland. Vi kan også regne ut hvor stort dette eksemplaret ville vært, og kommer til mellom 50 og 60 cm,

dvs. mindre enn de to eksemplarene som ble funnet av Kiær og den som nå er kjent fra svømmebeinet. Den er likevel større enn alle kjente slektninger fra Estland, USA og Skottland.

Professor Anatol Heintz ved Paleontologisk museum beskrev i 1966 et funn av en padleåre, dvs. 6. beinpar (som omtalt over), men noe større. Han estimerer ut fra dimensjonene på dette fossilet at det stammer fra en *Mixo-*

pterus på ca 100 cm, dvs. det klart største individet kjent fra Ringerike. I tillegg ble det samlet inn en rekke mindre sporfossiler (krype- og gangspor av sjøskorpioner) og fragmenter av urfisk. Fra lagene under sjøskorpionene ble det samlet inn et stort antall bryozoa (mosdyr), muslinger, brachiopoder, snegler, blekkspruter (*Armenoceras*), og bergartsprøver (bl.a. med tørkesprekker). Fossile fisk fra dette området ble sist beskrevet av A. Heintz i 1969.

Disse nye og innholdsrike funnene er med på å understreke lokalitetens vitenskapelige verdi som referanselokalitet for denne delen av silurlagrekken på Ringerike. Samtlige innsamlede prøver er i dag magasinert ved Naturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. Inngrepene fikk stor medieomtale, både på riksnivå (innslag i NRK TV Dagsrevyen og Kveldsnytt) samt i lokalpressen (Ringerikes Blad 16. juli, 29. juli og 11. august).

KILDER/VIDERE LESNING:

- Bruton, D. L. & Williams, S. H. (red) 1982: Field excursion guide. IV International Symposium on the Ordovician System. Paleontological Contribution from the University of Oslo 279, 217 sider.
- Hanken, N.-M. & Størmer, L. 1975. The trail of a large Silurian eurypterid. Fossils and Strata 4, 255-270.
- Heintz, A. 1966. En ny Mixopteris-rest fra Ringerike. Fossil-Nytt (Paleontologisk museum).
- Heintz, A. 1969. New Agnathans from Ringerike Sandstone. Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, Matematisk-naturvidenskapelig klasse, Ny serie, No. 26, 28 sider.
- Kiær, J. A. 1924. The Downtonian fauna of Norway. I. Anaspidia, with a geological introduction. Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, Matematisk-naturvidenskapelig klasse, Skrifter no. 6 (1924), 139 sider.
- Størmer, L. 1934. Merostomata from the Downtonian Sandstone of Ringerike, Norway. Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, Matematisk-naturvidenskapelig klasse, Skrifter no. 10 (1934), 125 sider.
- Størmer, L. 1935. Sjøskorpionene som levet i jordens oldtid. Naturen 1935, 14 sider.
- Tetlie, O. E. 2000. Eurypterids from the Silurian of Norway. Cand. Scient-oppgave, Paleontologisk museum, Universitetet i Oslo, 152 sider.
- Tetlie, O. E. 2002. A new Baltoeuryptus (Eurypterida: Chelicerata) from the Wenlock of Norway. Norsk Geologisk Tidsskrift 82, 37-44.
- Whitaker, J. H. McD. 1977. A Guide to the Geology around Steinsfjord, Ringerike. Universitetsforlaget, 56 pp.
- Worsley, D. (red) 1982. IUGS Subcommission on Silurian Stratigraphy. Field Meeting, Oslo Region 1982. Paleontological Contribution from the University of Oslo 278.

FORFATTEROMTALE

Hans Arne Nakrem er førsteamanuensis ved Naturhistorisk museum (seksjon for geologi) ved Universitetet i Oslo. Han tok hovedfag i paleontologi i 1984 (studium av mikrofossiler fra Oslofeltet, bl.a. fra Malmøya og Ringerike) og doktorgraden i 1993 på fossile mosdyr m.m. fra Svalbard. Han var bestyrer ved Paleontologisk museum, Universitetet i Oslo i perioden 1997-2002, og seksjonsleder ved Seksjon for geologi 2002-2004. Nakrem forsker på fossiler fra både Oslofeltet og Svalbard, og har ansvar for museets fossilsamlinger og internettdatabaser. Nakrem fikk i 2001 Universitetet i Oslos Formidlingspris, delt med Geir E. E. Søli og Jørn H. Hurum (begge Naturhistorisk museum), for formidling av geologi og paleontologi.

Odd Erik Tetlie har for tiden (2005-2008) et postdoktoratopphold ved Yale University, USA hvor han undersøker paleobiologi og fossiliseringsprosesser av sjøskorpioner og fossile skorpioner. Han tok hovedfag ved Naturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo i 2000 ved studier av norske sjøskorpioner. I 2004 avla han doktorgraden ved University of Bristol, England på sjøskorpionenes slektskapsforhold, og deres slektskap med de andre gruppene av edderkoppdyr (inkludert bl.a. skorpioner og edderkopper). Både doktorgrad og postdoktorat er finansiert av Norges Forskningsråd.

Leif Grenager Koch er avdelingsingeniør ved Naturhistorisk museum (seksjon for konserverings- og forskningsteknikk). Han har vært ansatt fra 1972, på det som dengang het Paleontologisk museum, Universitetet i Oslo. Koch har drevet feltarbeide med innsamling av fossilmateriale både i Oslofeltet og på Svalbard. Han var sentral i forarbeidet som førte frem til fredningen av en rekke fossilforekomster i Oslofeltet, med bl.a. 9 områder på Ringerike (vedtatt ved kgl.res. 15/1 - 1988). Hovedarbeidet på museet har bestått i å ta vare på museets store samlinger av fossilmateriale fra hele kloden - dvs. preparering, konservering, arkivering og magasinering.

Hjemmestyrkemuseet på

Ringerike har ei fane laget for

Jevnaker HS (Hjemmestyrkene)

av min far og mor i løpet av

to netter og én dag i mai 1945

Røyne Kyllingstad

Foto: Bjørn Geirr Hårsson

på Glassverket. Den første dagen var ”våpenarsenalet” kun ei fløyte av den typen fotballdommere bruker, husker jeg. Dagen etter fikk de tildelt ei kasse umonterte håndvåpen – med fransk bruksanvisning (!). Heldigvis forholdt tyskerne seg rolig.

Så til dagboka fra 1945. Det som direkte vedrører fana er understreket av meg (kursivtekst), og markerer mine tilføyde merknader.

Tirsdag 15. mai:

Opp 8. Verket 8.30. Begynner med presangjenstander igjen. (*Det var knapt noe av kvalitet å få kjøpt på denne tiden, så sandblåst glass med spesialtegnede motiver var en populær gaveartikkel.*) Dagen gikk nokså vanlig på Verket. – Men høgst uvanlig ellers. Det er de merkeligste dager jeg har opplevd! Det er som vi ikke riktig kan forstå at det er sant, dette med freden og friheten igjen. – Om kvelden blir Kåre M. (1) med hjem, og hjelper med å bygge hønseshus (*for våre 5 høner + hane*). Men litt før kl. 22 kommer hjemmestyrkene og skal ha fane til 17. mai. Løxen, frk. Stenersen, Lund (*almenningsbestyrer, HS-befal*) var også innom. Det blir å begynne ”klakk-inga”. Tegner utover kvelden til vel 1.

Onsdag 16. mai:

Opp nokså tidlig. Begynner med å klippe til stoffet – av en fallsjerm. På Verket og får Olsen (*på snekkerverkstedet*) til hjelp med treverket. Hjem igjen og hjelper til med klipping og sying, som Målfrid gjør. Rakler fram og tilbake og ordner med tingene. Tegner løve til toppryd og skjærer den ut og forgyller m.m. M. ferdig med sømmen kl. 21 om kvelden. Jeg nokså

ferdig med det andre, og spenner så opp stoffet for å male det. Kl. 23 besøk av Lund. Jeg arb. til kl. 2. Hjem og bader og legger meg 3. M. oppe til 2.15 (*-hun hadde trolig bl.a. fyrst opp i ”badeovnen” i kjelleren, og stelt ungene og seg selv, etter syingen. Vi ungene hadde også fått oss litt nysydd stas, i alle fall nye røde kalotter, husker jeg.*)

Torsdag 17. mai:

Sover litt. Våkner av salutt og en humle som stikker meg i hodet! Sol tidlig. Regn ved 9-tiden. På Leira (*en bygning på Verket hvor far hadde atelier*) og monterer fane. Frk. Stenersen er med noe. Ordner noen detaljer, og kl. 13.30 kommer menig Rolf Hansen og henter den. Jeg hjem og gjør klar til folketog kl. 16. Først innom Færdens og drikker kaffe. Hurums også der. (*En av sønnene, Per Chr. Hurum, er primus motor for Hjemmestyrkemuseet på Ringerike, hvor fana står i dag.*) Det letter i været. Kolossalt med mennesker i toget. Antakelig 1,2 - 1,4 km langt! Fest på Gressbanen, med taler, musikk og sang. Bevertning for barna, og leker. Hjemme ca. kl. 20. Trøtte som filler. Vi kjører (*dvs. sykler*) senere en tur til Kåre og Kirsten (1). Vi går en tur kl. 22.30 og legger oss kl. 23.30. Ved 17-tiden kom solen og kvelden var skjønn.

Fredag 18. mai:

Opp 8.30. Sol, + 9 grader. Verket. Så var det i arbeide som vanlig...

(1) Note

Kåre M. er Kåre Mikkelsen, senere Kåre Jonsborg, gift med Kirsten Thorsen. Begge er malere, se omtale i Norsk kunstnerleksikon. Mot slutten av krigen bodde de på Jevnaker.

FORFATTEROMTALE

Røyne Kyllingstad (f. 1923) bor i dag på Furnes i Hedmark. Han er utdannet arkitekt fra NTH og avsluttet en omfattende yrkesaktiv karriere som professor ved Arkitektthøgskolen i Oslo. Han skriver bøker og artikler hovedsakelig om samfunnsplanlegging og bygdeutvikling, og mange av våre lesere vil også huske hans nydelige portrett av faren, multikunstneren Ståle Kyllingstad, i boken som ble utgitt i 2003.

Kjerraten i Åsa

Kjerratmuseet

Kjerraten i Åsa var en imponerende teknisk innretning som trakk tømmer fra Steinsfjorden til Damtjern, en strekning på 3000 meter. Høydeforskjellen var 390 meter. Kjerraten var i full drift i årene 1809 –1850. 11 kjerrater med vannhjul ble drevet med vann fra Åsaelva.

Et kjerratmuseum er nå i ferd med å bli realisert. Det skal fullt ferdig inneholde blant annet et museumsbygg, en mølle, en oppgangssag, restene etter fundamentet til det nederste hjulhuset, en elvesti, gamle møllesteiner fra Åsa og tømmerstokker fra kjerrattida

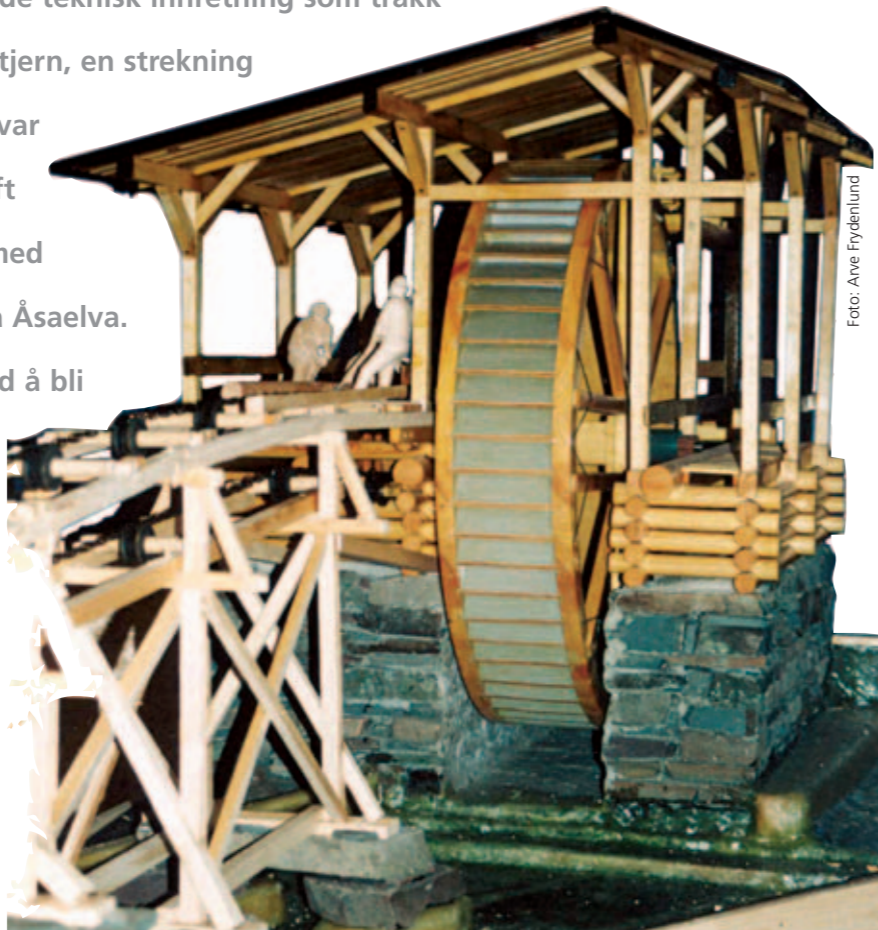

Foto: Arve Frydenlund

Modellen av hjulhus nr. 1.

Arve Frydenlund

Engelsk medvirkning i den nordamerikanske uavhengighetskrig og de forholdene som fulgte etter den franske revolusjon, skapte et marked for trelast i Europa som var unikt. I ettertid er årene fra 1788 til 1806 blitt kalt "De gylne år" i norsk trelastnæring. Blant annet var salg av spesialplank til engelsk skipsbygging svært lønnsomt. Sagbrukseiere produserte alt det lot seg gjøre, - noenlunde innenfor de regler som gjaldt hva angikk de såkalte privilegerte sager og kvantumsbestemmelser.

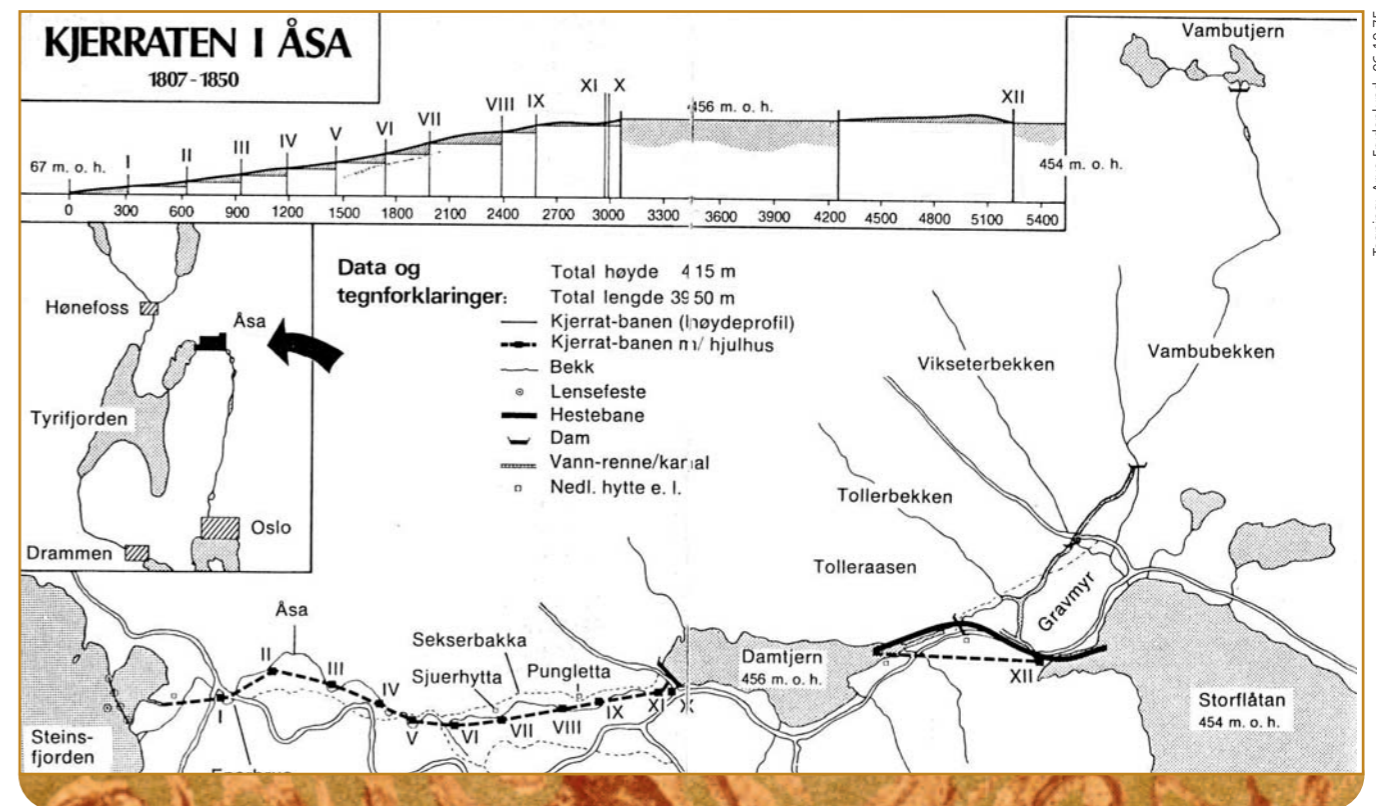
Skogforordningen av 22. april 1795 ga lempninger på disse bestemmelsene. Men om markedet var umettelig og prisene deretter, måtte det være tilgjengelig råstoff i starten av prosessen, skulle den gi ønsket overskudd. - I ly av dette ble KJERRATEN I ÅSA skapt!

Peder Anker på Bogstad

Foruten å være godseier, hadde Peder Anker også store offentlige verv som kammerherre, generalveiintendant, medlem av riksforsamlingen på Eidsvoll og norsk statsminister i Stockholm fra 1814. Han eide og var medeier i flere sagbruk. Hans egne

bruk lå langs Lysakerelva. Sagtømmeret ble hentet fra Sørkedalsgodset og Nordmarka, som han hadde fått i sitt eie ved arv og oppkjøp.

Dette skogsområdet var fra tidlig på 1600-tallet blitt hardt beskattet av sagtømmerhogst og trekullbrenning. Da det gikk mot år 1800 var situasjonen den at området hadde svært begrensede ressurser av trevirke, spesielt var det lite drivverdig skog igjen som kunne gi de ønskede produktene for eksportmarkedet. Peder Anker var tidlig klar over dette forholdet. Han hadde stor gjeld og det var

Kartskisse av Kjerraten i Åsa

helt nødvendig at han fikk utnyttet den sagkapasitet han rådde over i den gode tiden en var inne i. Han gjorde en del tiltak/forsøk i kraft av sin stilling som generalveiintendant på å utbedre transportsystemet i Østlandsområdet, spesielt med tanke på tømmertransport (Kongeveien lagt over Stubdal – Torp, ikke over Krokkleiva, kanalanlegg mellom Øieren og Kristiania og Kjerratanlegg mellom Strømmen og Bjørvika). Forsøkene fikk ikke *fornøden oppslutning!* Parallelt med det ovennevnte og på helt privat basis, utviklet han ved hjelp av den svenske ingeniøren Samuel Bagge, et prosjekt med det mål å skaffe tilstrekkelig tømmer til sagbrukene langs Lysakerelva.

Prosjektet gikk i korthet ut på å kjøpe opp skogsområder langs elva Etna og i Hedalen. Tømmer herfra skulle fraktes på vannveier ned til Tyrifjorden. Herfra var det tenkelig å la tømmeret fortsette ned til Drammen og sjøveien til indre Oslofjord. Men i Drammen satt mektige sagbrukseiere med kontroll over fløting og utskipning. De kunne kreve store avgifter, hvis andres tømmer skulle passere. Generalveiintendanten var heller ikke på godfot med brukseiere i om-

rådet grunnet uoverensstemmelser ved bygging av Drammensbrua. Men uansett disse forholdene ville det blitt en svært kostbar transport å ta tømmeret sjøveien rundt Hurumlandet til Lysaker. Samuel Bagges rolle i prosjektet var å lage et transportsystem som kunne frakte tømmer fra Tyrifjordens nivå og opp til Sørkedals-/ Langlivassdragets begynnelse, - *Vassendvika i Storflåtan*. Med en tilfredsstillende løsning for dette hinderet, ville vannveiene ta seg av resten og "bære" tømmeret fram til sagbenkene.

Samuel Bagge

Samuel Bagge var født i Gøteborg 5. april 1774. Han fikk sin utdannelse i fagområdet vei og vann i det militære og ved Trollhætta sluseverket, hvor faren Peter Bagge var direktør. I år 1800 fikk Samuel Bagge i oppdrag av den norske stat å utarbeide en plan for et kanalanlegg mellom Øieren og Kristiania. Han kom da i kontakt med Peder Anker, som sto bak ideen om kanalanlegget.

Ett par år senere knyttet Anker Samuel Bagge nærmere til seg og det resulterte i planlegging og bygging av kjerraten i Åsa. Forundersøkelser og planlegging

skjedde i 1803 med byggestart umiddelbart deretter. Fram til høsten 1806 var Bagge knyttet til kjerratanlegget. I Sverige i 1805 skjedde det at entreprenøren Baltzar von Platen tok opp igjen ideen om en kanalforbindelse gjennom Gøtaland helt fram til Østersjøen (Gøta kanal). Trollhætta sluseverk sto ferdig i år 1800 og var en del av "den store kanalforbindelsen". Von Platen laget en foreløpig plan for det resterende og la dette fram for kong Karl den 13. I planen inngikk at Samuel Bagge var ønsket som Øvermekanikus (sjefsingeniør) og ha hånd om den videre planlegging av prosjektet. Kongen godtok den foreløpige plan.

Høsten 1806 reiser Samuel Bagge til England for å studere mekanikk og kanalbygging, for å være godt forberedt for den store oppgaven som ventet i Sverige. Kjerratanlegget i Åsa var på det tidspunktet ikke ferdig og det ser ut til at Bagge fra da av ikke har noe direkte med kjerratanlegget å gjøre. Han kommer tilbake til Norge forsommeren 1807, like før det bryter ut krig mellom Danmark-Norge og England (som en følge av dansk kongens valg av side i Napoleonskrigen). Bagge fikk

Foto: Arve Frydenlund

Museumsbygget sett mot syd fra hovedveien.

nå som oppgave å hjelpe til med matforsyning til Norge under den engelske blokaden av den norske stat. Bagge kom nå i forbindelse med grev J.C.H. Wedel Jarlsberg, Peder Ankers svigersønn. Fra våren 1808 overtar Bagge ledelsen av "en særskild provianteringskommission" som stedfortreder for grev Wedel. I denne tiden kommer det gjentagende anmodninger fra svensk hold om få Bagge til Sverige og oppgavene ved Gøta kanal. Men de norske myndighetene ville ikke gi slipp på ham. Først høsten 1809 er Bagge tilbake i Sverige. Bagge omkommer under en orkan på Vættern 30. juni 1814.

Kjerratanlegget i Åsa

Ordet *kjerrat* eller *kehrrad* er et tysk ord sammensatt av ordene *kehren* og *rad*. *Kehren* betyr snu eller vende og *rad* kan oversettes med hjul. Kjerrat betyr derfor vendehjul, dvs. i denne sammenheng et vannhjul som kan beveges i begge dreieretninger. Denne egentlige kjerrat besto av et dobbelt vannhjul, hvor skovlene var montert i

hjulene for hver sin dreieretning. Ved hjelp av to vannrenner med hver sine luker kunne det doble hjulet manøvreres i begge dreieretninger. Om akslingen var det festet en lang kjetting eller et reip, og innretningen kunne da benyttes som vinsj/spill over lodd-sjakter i forbindelse med gruvedrift. Det var tyske gruvefolk som kom til Norge med innretningen og navnet tidlig på 1600-tallet.

I Åsa og ved mange sagbruk i Norge ble kjerrater benyttet, men de hadde en annen oppbygging og burde hatt et annet navn. Det var her snakk om bruk av enkle vannhjul, som dreide kun i en retning og trakk tømmerstokker el. horisontalt eller i stigning i terrenget. Kjerratanlegget i Åsa, som forkortet kalles *Kjerraten i Åsa*, besto av i alt 12 enkeltkjerrater. 11 kjerrater var bygget i serie etter hverandre fra Steinsfjorden til Damtjern ved Stubdal, en strekning på nær 3000 m og med en høydeforskjell nær 390 m. Kjerrat nr. 12, var enkelt- stående, og skulle dekke strekningen mellom Damtjern

og Vassendvika i Storflåtan. Avstanden var her ca. 870 m. Start- og endepunkt lå på tilnærmet samme nivå, men mellom disse var det en åsrygg, Vassendhaugen med høyde ca. 25 m, som måtte passeres. Ryggen danner vannskillet mellom Drammens-vassdraget og Sørkedalsvassdraget.

Hver kjerrat hadde et vannhjul med diameter 8 m, bredde 1,9 m og med dybde i skovelrommene på 0,4 m. På vannhjulets aksel var det montert et støpejernshjul (drivhjulet) utstyrt med spesielle ståltenner, som var tilpasset kjerratkjettingen (evighetskjettingen). Denne endeløse kjettingen gikk på en rullebane i to etasjer og i dennes andre ende vendte kjettingen om et endehjul. Hele innretningen kan i prinsippet sammenlignes med en moderne transportør.

Hvert vannhjul var montert på et steinfundament og det var bygd tak over enheten. Derfor heter disse hjulstasjonene fra gammelt av *hjulhus*. Kjerratene var i prinsippet like. Det som varierte var lengden av de elte rullebanene.

For de 11 første kjerratene var det lengder fra ca. 80 m til 405 m. Banene var hovedsakelig bygget i treverk og anlagt på steinfundamenter. Det ble opparbeidet en trasé gjennom terrenget for å gi rullebanene gunstig form for å redusere friksjon og slitasje. Åsaelva, som bare i noen få måneder av året har god vannføring, var kraftkilden til kjerratene. Det var et stort arbeid som ble utført på relativt kort tid. I ca. 3,5 år var nær 300 anleggsarbeidere i sving. Anlegget opp til Damtjern sto ferdig til prøvekjøring forsommeren 1807.

Tømmeret som kom ned vassdragene til Tyrifjorden og skulle videre til Lysakerelva, ble samlet i lenser og fløtet inn Steinsfjorden via Krok-sundet. Der var det den gang en flytebro som kunne åpnes (steinbrua kom først etter at Kjerraten var nedlagt). I Orbråtvika inntil Åsatangen fikk tømmeret en pause. Her startet kjerrat nr. 1. En tømmerstokk om gangen ble ført fram i en kanal mot kjerratens

og en unngikk alvorlige havari. Etter en vellykket tilkopling vandret stokken oppover rullebanen til hjulhuset, der neste kjerrats endehjul var plassert. Mannskapet ved denne hjulstasjonen sørget så for at tømmerstokken ble koplet fra kjettingen og koplet til neste kjerrats kjetting. Og slik fortsatte det helt til stokken nådde Damtjern der tømmeret ble samlet i lenser og fløtet videre mot Tolveren.

Kjerrat nr. 12 – kanalforsøket – hestebanen

Kjerrat nr. 12 ble bygget ferdig for prøving. Funn av rester i området tyder på at prøvingen har skjedd med vann fra et provisorisk vannrennesystem, - bare for å ha prøvd kjerraten. Det kan virke som om de ikke har hatt særlig tro på at hjul nr. 12 i Vassendvika skulle kunne trekke den lange kjettingen (870 m x 2). Og det med rette! Vekten av kjettingen, rullemotstand, friksjon i lagere m.m. gjorde det umulig for det ene vannhjulet å få bevegelse kjettingen.

hjulet kunne da ikke ledes inn på det andre hjulet. Vann fra de regulerte Vambutjerna og Viksseterbekken var tiltenkt kjerrat nr. 12. Og det ville nok vært tilstrekkelig med vann herfra til tolveren, selv med to hjul. Men den årlige driftstid og kapasitet ville bli svært liten og på langt nær stå i forhold til kapasiteten på de 11 andre kjerratene. Kjerrat nr. 12 ble oppgitt og komponenter derfra ble senere brukt som reservemateriell for de andre kjerratene.

Vann fra Vambu- og Viksseterbekken, som naturlig renner ut Storflåtan, ble nå via vannrennesystemet for Tolveren, overført til Damtjern. Derved fikk de 11 kjerratene opp fra Åsa mer vann og forlenget driftstid. I 1808 ble det i en kortere tid satset på å bygge et kanal- og sluseanlegg, som erstatning for den mislykkede tolveren. Arbeidet ble satt i gang og rester av det kan sees den dag i dag. Dette var en forhastet reaksjon, for bare noen måneder senere blir en ny plan lansert, nemlig den enkle og

Foto: Arve Frydenlund

Vannhjulet til oppgangssaga og hjulsnekkeren Trygve Eikland.

endehjul, som var halvveis under vann. Stokken ble i kanalen påsatt en koblingslenke med krok. Et mannskap på tre sørget så for at stokken fikk starthjelp opp på rullebanen samtidig som kroken på koblingslenken ble heftet fast til kjerratkjettingen, som var i bevegelse. Kjerratkjettingene var alltid i bevegelse så lenge det var vann nok

Derimot så ville to vannhjul, en i hver ende, kunne dra kjettingen! Rester etter det opprinnelige vannsystemet for kjerrat nr. 12 kan tyde på at *to-hjuls-løsningen* var med i hovedplanen for kjerrat nr. 12. Men så var spørsmålet; var det nok tilgjengelig vann for to hjul. Hjulene ville ligge på hver sin side av vannskillet og vann fra det ene

sikre løsningen; tømmertransport på en skinnebane med bruk av vogner og hester. Skinnebanen ble bygget og sto ferdig sommeren 1809.

Med 16 hester fordelt på to skift ble det oppnådd en transportkapasitet som tok unna det tømmeret som kom opp med kjerratene til Damtjern.

Året 1809 regnes som det året kjerratanlegget inklusiv skinnebanen, kom i full drift. Per døgn kunne anlegget frakte opp ca. 240 stokker. Men på årsbasis ble det kun ca. 20 000, da tilgjengelighet på vann ga en driftstid på bare 11 til 12 uker.

De gyldne år var slutt i 1807. Det var like før kjerratanlegget sto ferdig og skulle gi noe tilbake for den store investeringen som var lagt inn i anlegget (ca. 80 - 90 000 riksdaler). Investeringen var basert på at den gode tiden skulle fortsette i mange år framover. Riktignok ble det bedring i markedet etter hvert, men noen nye gylne år ble det ikke så lenge kjerratan var i drift. Høsten 1848 bestemte arvingene etter grev Wedel å selge skogen i Land og i Valdres. Kjerratanlegget var nedslitt, Bogstad hadde stor gjeldsbyrde og eksportmarkedet var vanskelig. Kjerratens dager var talte! På grunn av resttømmer i vassdragene etter salget, fortsatte kjøringen med kjerratan til sommeren 1850. Da startet nedrivning av anlegget. Jern ble samlet sammen og kjørt til Bærum jernverk for omsmelting (ca. 290 tonn) og trekonstruksjoner ble revet og brent til trekull. Også det ble levert Bærum jernverk. Tilbake sto en endeløs rad av steinpilarer!

Kjerratmuseumet

Tanken om et eget kjerratmuseum i Åsa oppsto i kjølevannet av samarbeidet med museumsdirektør Tore Fossum, da det skulle bygges en modell av Kjerratan i Åsa ved Norsk Skogbruksmuseum på Elverum. Modellen sto ferdig i 1981. Tanken utviklet seg til konkrete planer og en tomt pekte seg ut. I 1998 var det en liten gruppe i Åsa Vel som var villig til å satse tid på å bygge et kjerratmuseum i Åsa. På årsmøte i Åsa Vel 9. mars 1999 ble *Historiegruppa i Åsa Vel* dannet. Gruppa vokste etter behov over noen år og ble til slutt på 16 faste medlemmer. Ved neste årsmøte, 21. mars 2000, ble vedtektene endret og gruppa ble en selvstendig enhet, men med et visst samarbeid med Åsa Vel. Navnet på gruppa ble ikke endret i denne omgang, det skjedde på årsmøte 27. april 2005. Navnet ble *Åsa Historielag*. I arbeidet med å endre organisasjonsform ble forslag om å endre navnet en

gang til lagt fram. Navneforslaget var *Kjerratmuseumet*, og det ble vedtatt på ekstraordinært årsmøte 27. juni 2005. Vi har nå to varianter og forholde oss til: *Foreningen Kjerratmuseumet* og det *fysiske Kjerratmuseumet på Fredheimtomta*. Foreningen Kjerratmuseumet (!) har i dag eiendomsrett og ansvarsplikt når det gjelder følgende bygg og innretninger: *Møllemonumentet* på Sagtomta ved Åsakrysset, *Kjerrattstien* fra Åsa via Damtjern og Storflåtan til Jonsetangen og *Kjerratmuseumet* på Fredheimtomta ved Åsakrysset. Et fjerde prosjekt, *Gjenoppbygging av hjulhus nr. 5* ved Brentlær, er så vidt påbegynt.

Kjerratmuseumet på Fredheimtomta

Fredheimtomta har et areal på ca. 1,5 mål. Den har form som en tange eller fingertupp og er i øst, syd og vest avgrenset mot Åsaelva og i nord mot den kommunale veien Åsakrysset – Stubdal. Kjerratmuseumet har leieavtale med grunneier. Fullt ferdig skal museumet inneholde følgende: Museumsbygget, mølle (bekkevern), oppgangssag, restene etter fundamentet til hjulhus nr. 1, elvesti, utstilling av gamle møllesteiner fra Åsa, utstilling av tømmerstokker fra kjerrattiden og de etter hvert kjente Samuel Bagge - stokkene. Utearealet for øvrig er planlagt for urtehage, blomsterbed og områder for utemøbler.

Museumsbygget består av to gamle tømmerhus som er bygd inntil hverandre, gavt mot gavt, i to plan og er ca. 17 m langt. Bygningene ble stilt til disposisjon av Ringerike Historielag, bekreftet i brev av 10. februar 2000 ved formannen Leif Næssan. Ved overtakelsen var det ene huset oppbevart i et tidligere butikklager ved Hundstad på Røyse, nær stedet det stammer fra. Det andre befant seg i en uthuskjeller på Sætrang og hadde opprinnelse fra Molvalveien i Hønefoss.

I dag er museumsbygget ferdig utvendig og det inkluderer "bislag" ved inngangsdøren. Innvendig gjenstår sliping/lakkering av to mindre gulv, samt montering av noe hyllearrangement i forbindelse med utstillingsgjenstander. Bygget består av et inngangsparti, hvor salg av inngangsbilletter, bøker, suvenir m.m. skal foregå. Videre er det et gammeldags kjøkken, som til vanlig er

tenkt brukt til møtevirksomhet. Det øvrige er utstillingsareal, dvs. et rom på ca. 16,5 m i lengde og med varierende bredde. Her er det i dag under bygging to modeller fra kjerratanlegget i Åsa. Den ene modellen viser terrenget fra startstedet i Orbråvatika lengst nordøst i Steinsfjorden, oppover lia til Damtjern og videre innover til Storflåtan og Vambutjern. Modellen er ca. 15 m lang, som betyr at 1 cm på modellen er ca. 5 m i terrenget. Her vil kjerratanlegget, samt plasser, møller, sager, teglverk, sætrer og lignende fra den tiden, være markert med faste installasjoner. Vann i bekker, tjern og lignende er det eneste bevegelige på modellen. Den andre modellen viser et hjulhus i målestokk 1: 10. Hjulhuset er nr. 1, altså det som sto på Fredheimtomta. Hjulhusmodellen er forsynt med en forkorta rullebane, men for øvrig er hele modellen i samme målestokk. Hjulet skal kunne kjøres med vann og det skal vises tømmerstokkens "vandring" oppover rullebanen, - hvordan den ble koplet til kjerratan og hvordan den ble koplet over på neste kjerrat. Forøvrig blir nesten alt som finnes av originale kjerratdeler utstilt sammen med modellene. Under byggefasen har museumet fått en hel rekke gamle gjenstander. De fleste av disse vil få sin plass i museumsbygget.

Mølla er gammel og kommer fra Tessungdalen i Tinn kommune. Det var Freddy Vangen som for noen år siden tilbød den for Åsa. Mølla var i utgangspunktet svært forkommen, men har nå gjenoppstått nær lik originalen. Mølleinnretningen er imidlertid "speilvendt" pga. vanntilførselens endrede retning. Ved siden av mølla vil gamle møllesteiner, en av steinene sannsynligvis helt fra 1300-tallet, bli utstilt. Steinene er funnet i Kvernhusfossen og tilhører gården Elvestad i Åsa (tidl. søndre Åsa).

Oppgangssaga er under bygging og vil stå ferdig i år, hvis intet uforutsett skulle oppstå. Det var en stund håp om å få skaffet til veie en gammel oppgangssag som kunne bygges opp på Kjerratmuseumet. Men det lyktes ikke. Saga som nå vokser fram er et resultat først og fremst tilpasset de stedlige forhold. Dernest er det hentet inn ideer fra flere eksisterende sager i Norge som er bearbeidet og lagt inn i bygget. Det er også egne bygnings- og sag-

tekniske løsninger i saga. Det eneste i saga som kommer fra en tidligere eksisterende oppgangssag er *mater-/returakslingen og hjulet(kallen) for returordningen*. De delene ble skjenket Kjerratmuset av Anders Nordby jr. Som tidligere nevnt, er det rester etter

fundamentet til hjulhus nr. 1 på tomta Fredheim. Murrestene ble gjenfunnet i 1956 og skal nå avdekkes bedre. Elvestien skal starte ved fundamentrestene og gå langs elva forbi rester etter demninger for ei mølle og ei sag som lå 30 - 40 m nedenfor hjulhuset.

Stien passerer så vår mølle og svinger innom saga for så å lede fram til museumsbygget. Kjerratmuseumet vil være verd et besøk. Spesielt vil museumet ha modeller, originale gjenstander og viten om Kjerratan i Åsa, som ikke finnes noe annet sted!

Velkommen til Åsa fra sommeren 2006!

KILDER/VIDERE LESNING

- Riksarkivet
- 50 års egne terrengstudier

FORFATTEROMTALE

Arve Frydenlund (1940) er født og oppvokst i Åsa hvor han fortsatt bor. Han er utdannet maskiningeniør og har arbeidet innen bygg, anlegg og industri. Helt fra ungdomstiden har han vært spesielt interessert i lokalhistorie, særlig gamle plasser, møller og oppgangssager. Arve Frydenlund laget modellen av Kjerratan som siden 1981 har stått på Norsk skogbruksmuseum, Elverum. Han har vært leder av Stiftelsen Ringerikes Museum og er primus motor for Kjerratmuseumet i Åsa.

Lærte indianerne å fiske

Tegning: Frank Tverran

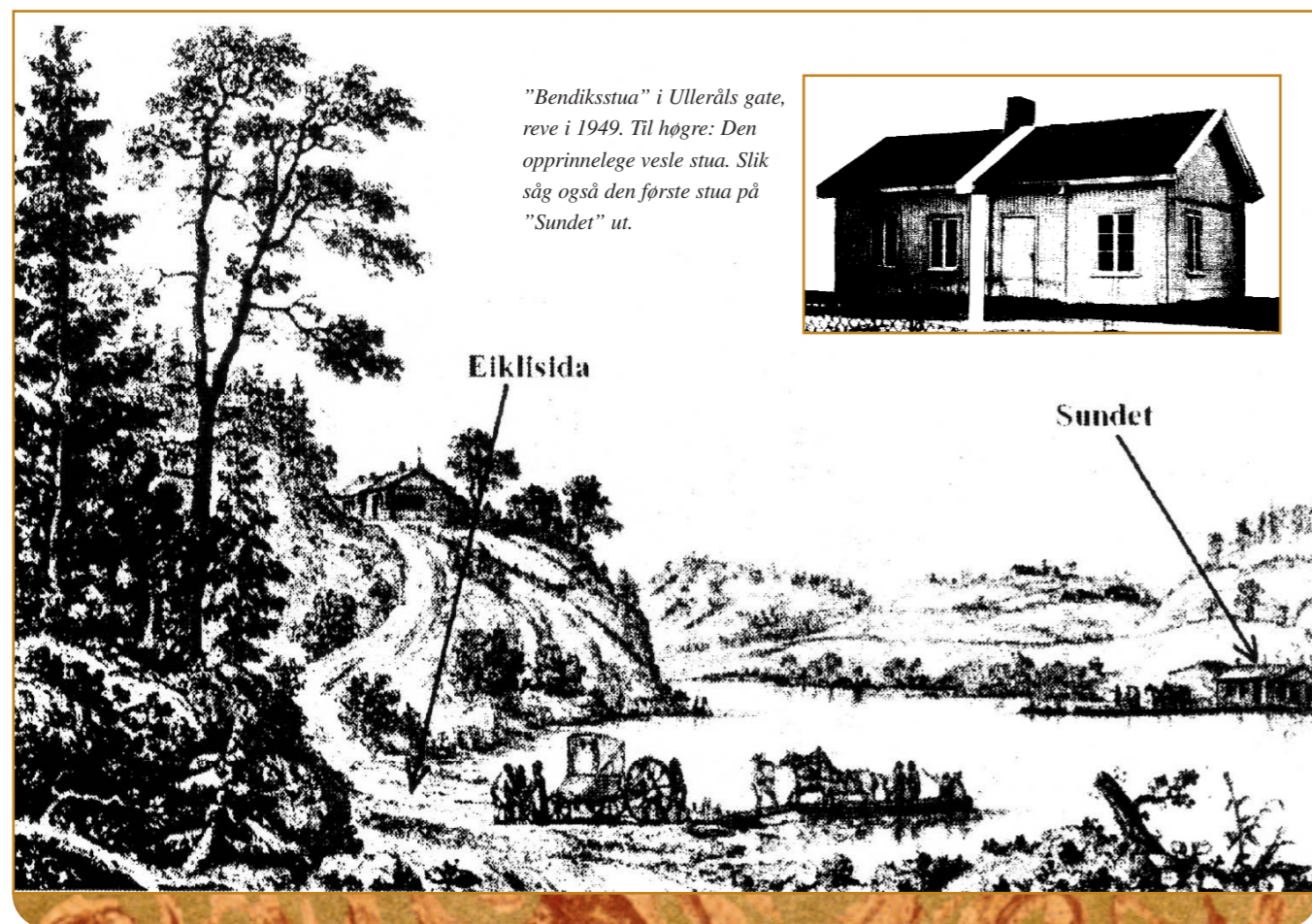
Elling Pedersen ble født i Norderhov i 1836, som den tredje i en søskenflokk på 9. Som ung gutt hørte han om det forjettede landet Amerika, der man kunne ta gratis jord og bli rik på et blunk. Med små muligheter i Norge valgte han å emigrere. Hans plan var å oppsøke Musketodistriktet i Wisconsin der flere fra Ringerike hadde slått seg ned. Men under den syv uker lange båtreisen ble han kjent med emigranter fra Sigdal, særlig Mathilde Olsdatter, som reiste sammen med foreldre og yngre søsken. Han fulgte sigdølingene til Frog Point i Minnesota og giftet seg senere med Mathilde. Sammen med andre fra samme settlement ville han søke lenger vest hvor det fortsatt var udyrket og fruktbar prairiejord. Meldinger om indianeroverfall på nybyggerfeltene skremte ikke og Mathilde og Elling slo seg ned i utkanten av et nyopprettet settlement i "Red River"-dalen i Nord-

Dakota. Indianerstammen som holdt til i nærheten var fredelig, men rykter fortalte om striden mellom nybyggere og indianere noe lenger sør. De valgte derfor med en gang å etablere et godt forhold til de omstreifende "rødhuder".

Deres nye hjem grenset til en fiskerik bekk, og Elling kunne dra opp flere middager. Han fisket med stang, snøre og mark etter god norsk tradisjon. Indianerne fisket i den samme bekken, men lå langs bekken og lynraskt vippet fisken på land. De oppdaget fort at dette ga mindre utbytte og ble nyfikne på hvordan ringerikingen fisket. Han lærte villig bort metoden. Indianerne jublet over denne fiskemåten, og familien var aldri utsatt for verken trusler eller tyveri fra de omstreifende, i motsetning til mange andre nybyggere.

FORFATTEROMTALE

Kolbjørn Gulliksen (1931) er født på Østre Toten. Etter artium gikk han på infanteriets befalsskole og var ansatt i Forsvaret i 15 år. Siden var han journalist i *Ringerikes Blad* og *Drammens Tidende* og var redaktør i *Hadeland*. Han avsluttet yrkeslivet som journalist i *Aftenposten*. Han har hatt idrett som hobby i alle år. I egenskap av internasjonal hoppdommer hadde han mange utenlandsturer og dømte i to verdensmesterskap. Han er bosatt i Hønefoss.

"Bendiksstua" i Ulleråls gate, reve i 1949. Til høgre: Den opprinnelege vesle stua. Slik såg også den første stua på "Sundet" ut.

Ferjeplassen over Storelva. Etter eit maleri av dansken Erik Pauelsen.

Ferjeplassen *Sundet*

Ein gong i 1788 kom den danske målarer Erik Pauelsen ned Krokkleiva på veg frå Christiania til Hønefossen. Han teikna eit par skisser i Krokkleiva. Den eine vart seinare til eit maleri. Vogna han kjørte i, vart trekt av ein sprek liten hest.

Jon Rømmesmo

Så kom han fram til Eikli og ned til Beina (Begna, Storelva) ved Kvernbergsund. Der fekk han ferjeskyss over elva ved Ferjeplassen Sundet. Der satt han – det var kanskje nokre dagar seinare – og teikna ferjeplassen med to små brygger – ei på kvar side av elva med ein låg ferjebåt, og menn som stakar, ein på kvar side. Det er enno to hestar på den eine ferja.

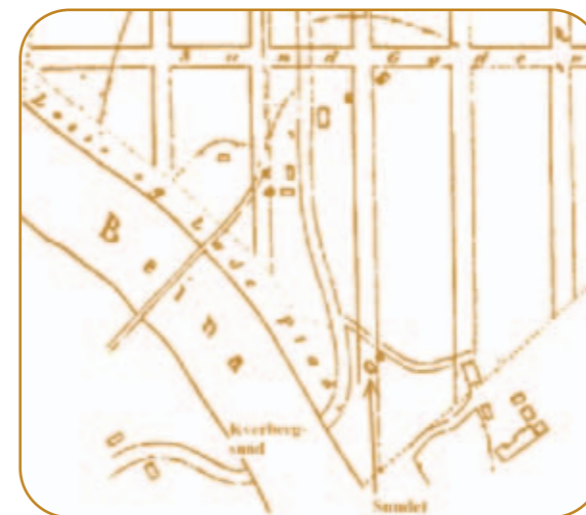
På stranda står ei kjerre med kondisjonerte reisande. På den andre sida ser vi det einetasjes huset til ferjemannen og eit hus bak det. Det bakre huset står ikkje i dag. Ellers ser vi få hus. Der er det i dag ein del av byen Hønefoss. Det skulle enno gå over 60 år før byplankartet til Hønefoss vart laga.

Elvebreidda vi ser over til, er på dette byplankartet merkt av som "laste- og lodsepass". Det er vel sannsynleg at

det var ein sånn plass der også på Erik Pauelsens tid. Elva var ein viktig transportveg. Alt 1800 år før var den det.

Dei mektige menn på Veigin i jernalderen måtte vel og ha eit utgangspunkt for ferdene sine her ved elva ein stad nedanfor Veiginfossen. (No er bae sider Hønefossen.)

Frå Sundet drog Pauelsen over til industrisamfunnet ved fossen. Der laga

Del av Reguleringskart for Kjøbstaden Hønefoss. Kgl.res. 1856. Nede til venstre i kartet: Kvernbergsund ferjeplass. Ovenfor denne er plassen for nybrua innteikna.

Parti frå Krokkleiva måla av Erik Pauelsen, 1788.

han ei teikning av fossen, slik som den såg ut den gongen. Vel heime laga han og måleri av fossen.

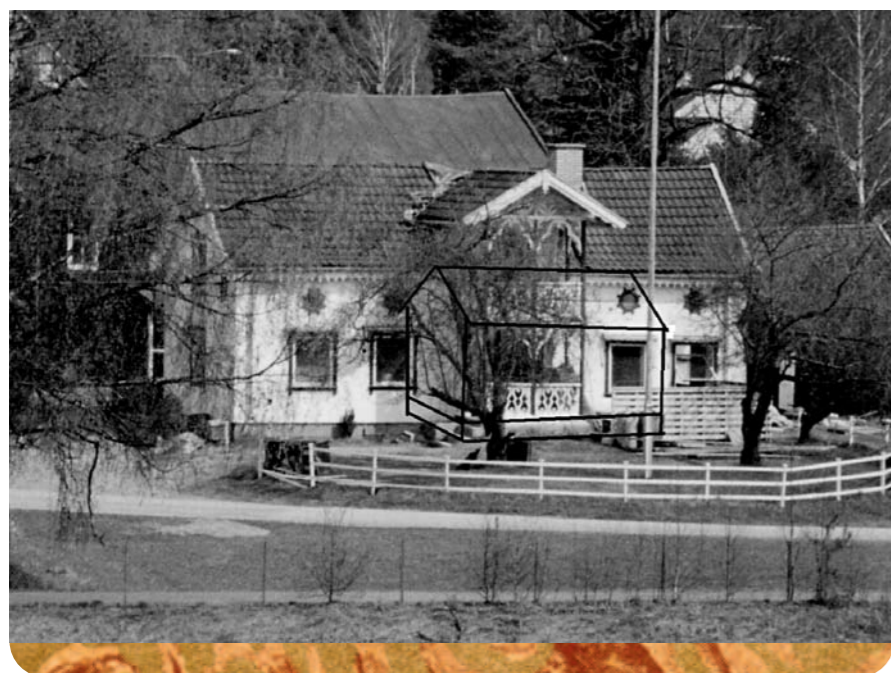
Tilbake til huset på den andre sida av elva: Det står enno i dag, og eigedomen heiter Sundet. Det vart bygt på 16- eller 1700-talet av grantømmer som eit knøtt lite hus – etter våre mål. Det var vel ein bustad for ein husmann eller ein som arbeidde ved fossen,

i mølle eller sag. I det opprinnelege vesle huset var tømmerveggane leirklint, innvendig og utvendig. (Jordkjellaren under var vel fuktig når det var flaum i elva.) Huset er bygt på i lengderetning i bae endar.

Mot kjøkkenet vart det ei stor gjestestue, som ikkje hadde leirklinte vegg (1). Det finst enno små minne om vertshustida. Tømmerveggane i stua vart måla

lyseblå med ein slags limfarge. (Andre stadar brukte ein på denne tida kjerne mjølk og fargepulver.) På veggen mot kjøkkenet (der veggen var leirklint) er det to lag med tapet under panelet, som kom til sist.

Alt på 1780-talet hadde huset dette tilbygget. Det skulle undre meg om Erik Pauelsen ikkje var inne i huset.

"Sundet" i dag og det første bygget innteikna.

Huset har no open veranda.

Den første brua over Kvernbergsund kom i 1861. Om lag 1870 vart huset bygt om til 1 1/2 etasje. Det vart bygd nye veggar både utvendig og innvendig. Det andre vindaugget frå høgre har ein vinduskarm, som er ca. 50 cm tjukk. Den store bakaromnen, som var ein ombygd peis, var no (2003) så skrøpelig at han måtte rivast. Huset på Sundet vart handverkarbustad. I dag står det

kvitmåla, med ein fin veranda i sveit-sarstil. Han som laga den, var Martin Johnsen. Han var snekkarmeister. Huset står der som eit minne om farne tider.

Og Erik Pauelsen? Han reiste tilbake til Danmark og hadde planar om å lage ein serie med grafiske trykk på grunnlag av skissene frå det pitoreske nord. Men så tok han livet av seg i 1790.

(1) I desse veggane fungerte vel leira som isolasjon. Den tørka massen er lett i vekt, så leira var godt oppblanda med sand, strå (maurtuemasse) og heste(ku-)møkk. I eldre tider vart leira klint på veggav fletta kvistar. Det same finn vi i jernalderhuset på Veien.

KJELDER:

- Internett
- Illustrasjonar frå Andreas Ropeid: 1952 Hønefoss, Første bind, Hønefoss kommune, Internett og egne bilete.

FORFATTEROMTALE

Jon Rømmesmo (1923) er født og oppvokst i Orkanger. Han er lærerutdannet og har gått to år på Kunstakademiet i Oslo. Han har undervist i formingslære ved folkehøgskoler, sist på Ringerike. Jon Rømmesmo har deltatt på kunstutstillinger, og han har utgitt lærebøker i esperanto. For tiden er det spesielt bronsealderen som fanger hans interesse.

Nyere tids runeinnskifter på Ringerike

Foto: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

I Heftet Ringerike 1998-99 skrev lokalhistoriker Trygve Berge et innlegg der han hevdet at runeinnskriften på en stein funnet på Ringåsen i 1990 var en 600-talls gravskrift til Olav Tretelgja. I det følgende forteller runologer litt om nyere tids runeinnskifter på Ringerike og viser at runene fra Ringåsen er moderne.

James E. Knirk og K. Jonas Nordby

Ringåssteinen, A-siden.

Runeskriften, antar man, har vært i bruk i Norge fra om lag det andre århundret etter Kristus og fram til omkring 1400. I løpet av denne tiden gjennomgikk runeskriften flere utviklingstrinn (se oversikten neste side).

De eldre runene var i bruk fram til 600-tallet. I denne tiden bestod runealfabetet av 24 runer. Så, etter en kort overgangsperiode, får vi fra begynnelsen av 700-tallet *de yngre runene*, med kun 16 runer i futharken. I slutten av vikingtiden og utover i middelalderen kommer

det til flere runer slik at de yngre runene etter hvert i stor grad korresponderer med de latinske bokstavene, som også var i bruk i Norge i middelalderen. De to skriftsystemene levde side om side, og vi har bevart ca. 1500 runeinnskifter på tre, bein og stein fra denne tiden.

plass ved Rv. 35 i 1992, hvori Nils Malthé Sørenssen, som laget etterligningen, har datert og signert arbeidet sitt med yngre runer:

ap̄tr.reisti.mcmlxxxix / n.m.sørenssen, dvs. “Gjenreist, 1991, N. M. Sørenssen.”; på grunn av overfladisk likhet i form har Sørenssen feilaktig skrevet þ (= engelsk “th”) for p i gammelnorsk *ap̄tr*, gjen-

3) vevstolen på Moe med innskrift med yngre runer som henspiller på teksten på Dynna-steinen, men som inneholder en språklig feil fordi fagkonsulenten fulgte Dynnas tekst for nøye: **læifR-kirþimiksuuasmap̄RhanarstRaræusi**, dvs. i vikingtidsspråk: *Leifr gerði mik; sú vas maðr hannarstr á Reysi*, “Leif laget meg; hun (!) var den hendigste mannen på Røyse”. (Dynna-steinen var reist av en mor til minne om sin datter, “den hendigste møy på Hadeland”.)

4) Norderhov kirke, yngre runer på en bjelke i klokketårnet: **htan(g)ber(g)**, muligens “H. Tandberg”.

5) Ringkollkapellet, Ringkollen, eldre runer på en bergnabb: **warg gorm**, navnene “Varg” og “Gorm”.

6) Skollerud, Ytre Ådal, yngre runer og vikingtidsspråk på en steinhelle: **olemyhreræistrunar(þesar)/sko(ller??)**, dvs. *Ole Myhre reist rúnar þessar; Sko(llerud)*, “Ole Myhre risset disse runer; Skollerud” (muligens agronom Ole Myhre, f. 1877).

7) Kongens utsikt, Krokskogen, eldre runer på en bergside, under kong Olav V’s monogram: **norëgs kron[ë] han har / kom fra dër / norëgs kongër**

oftë war / drott som ikkë swikër / hëlä folkët lik[ë]r, dvs. “Noregs krone han har, kom fra der Noregs konger ofte var; drott som ikke sviker, hele folket liker”.

Runesteinen fra Ringåsen

Den åttende nyere tids runeinnskriften fra Ringerike står på en relativt liten, trekantformet stein funnet på Ringåsen i 1990. Her står det med eldre runer:

hringur / sigersel / drot på den ene siden og **grndg(s)ewar** på den motsatte. A-sidens tekst tolkes rett fram som: “Hringur (kong Ring), seiersæl drott”. B-siden er mer problematisk, men kan muligens representere “grense var”. *Hringur* (med såkalt støttevokal *-u-*) er den moderne islandske stavemåten på (kong) Ring, som skal ha gitt navnet sitt til Ringåsen. På gammelnorsk skrev man *Hringr*, og på 600-tallet ville man ha skrevet **hringaR** ev. **hringR**. Merk at **R** er et helt annet runeteegn og en helt annen bokstav enn **r**. (Forresten ville man vente at stedsnavnet het Ringsåsen, med *-s-*, dersom mannsnavnet *Hringr* inngikk som første element.) *Sigsæll* er et gammelnorsk ord, men dette ordet har i innskriften fått den norske støttevokalen *-e-*, som i moderne nynorsk *siger*. Bruken av disse støttevokalene hører til i seinmiddelalderen og tiden deretter, ikke på 600-tallet, og her passer ikke bruken i det ene ordet med bruken i det andre. I tillegg ville gammelnorsk *sigr* ha vært skrevet med **R**, ikke **r**, på 600-tallet.

Drótt var et gammelnorsk ord, men betydde ikke det samme som moderne norsk *drott*. *Drótt* betydde “hird, livvakt til en *dróttinn*”. Gammelnorsk

dróttinn betydde “fyrste, konge”, og ville vært skrevet **drohtinaR** eller ev. **drohtinR** på 600-tallet. Den moderne norske *drott*, som vår runerisser har brukt, er et ord som ifølge Norsk riksmålsordbok er “gjenoptatt i 19. årh. fra folkevisenes *drott*, av *drottin*, *drotten* hvor *-en* ble oppfattet som best[emt] artikkel”. Ved å bruke dette ordet har runerisseren gjort en feil som viser oss tydelig at innskriften er “moderne”, i dette tilfellet trolig fra 1900-tallet.

Som nevnt er **grndg(s)ewar** på B-siden mer problematisk. Denne innskriften har Trygve Berge foreslått tolkninger for i sitt innlegg i Ringerike 1998-99. Han leser runetegnene som **grndghewar**, og dette er kanskje en mulig lesning: **s** eller **h** er usikker. Runeforskere kan imidlertid ikke akseptere Berges “slakting” (hva nå det måtte være) av innskriften og hans tolkning av den som

1) en datering til “24/4 år 649”,

2) en tekst “Eivind rit i Vé”,

3) et ord *Grandgjevar*, “den omsorgsfulle”, som han hevder er kjent fra islandsk (men som man ikke finner i islandske ordbøker, og som islendinger ikke kjenner til).

Berge mener teksten er kryptografisk, og at man bør ha bakgrunn i matematikk for å forstå den (slik han gjør det). Artikkelforfatterne har universitetsutdanning i matematikk (Knirk) og skriver doktorgrad i runekryptografi (Nordby), men kan likevel ikke se at det er noe hold i Berges tolkning.

KILDER/VIDERE LESNING

- Arkivmateriale om de yngste runeinnskriftene i Runearkivet ved Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- K. Jonas Nordby, 2002 “Nyere tids runer i Hardanger”, i: *Hardanger* (Hardanger Historielag), 90-117.

FORFATTEROMTALE

James E. Knirk (f. 1947) er professor i runologi ved Universitetet i Oslo, hvor han har ansvar for det norske Runearkivet ved Kulturhistorisk museum (tidligere Oldsaksamlingen).

K. Jonas Nordby (f. 1971) har skrevet magisteravhandling om nyere tids runeinnskrifter i Norge og er nå doktorgradsstipendiat i middelalderstudier ved Universitetet i Oslo.

”...at bidrage til Svampernes (:Sop:) Indførelse i Madstrevet”

I arkivet til Det kongelige Selskab for Norges Vel, som finnes i Riksarkivet i Oslo, ligger et kuriøst brev, nærmere bestemt en søknad, som har tilknytning til Ringerikstraktene. Den er et lite eksempel på hva enkelte ildsjeler kunne gjøre for å prøve å endre folks inngrodde matvaner.

Astrid Røste Nyhus

Brevet er skrevet 30. juni 1869, og omhandler en sak som kanskje ikke lenger er så kjent. I 1860-åra ble det faktisk gjort noen framstøt for å gjøre folk, i hovedsak ”fattigfolk”, oppmerksomme på en stort sett ubenyttet og gratis matressurs, nemlig sopp, eller svamper som det også ble sagt. I de ”finere” husholdningene ble det nok brukt en del sopp, men på menigmanns kostliste var den fraværende.

Bak søknaden står en mann ved navn Emil Jacobsen. Adressen han oppgir, er Egge, Stranden, per Hønefos.

Brevet begynner slik:

”Emil Jacobsen ansøger underdanigst om mod passende Godtgjørelse for paa Reiser m.v. i Landdistrikterne at bidrage til Svampernes (:Sop:) Indførelse i Madstrevet.....”

Så nevner han den store hungersnøden som dette året hadde hersket i landet. På 1800-tallet var det flere perioder med kaldt vær i Norge, og spesielt er 1860-åra kjent for en forverring av klimaet, med dertil dårlige avlinger i landbruket.

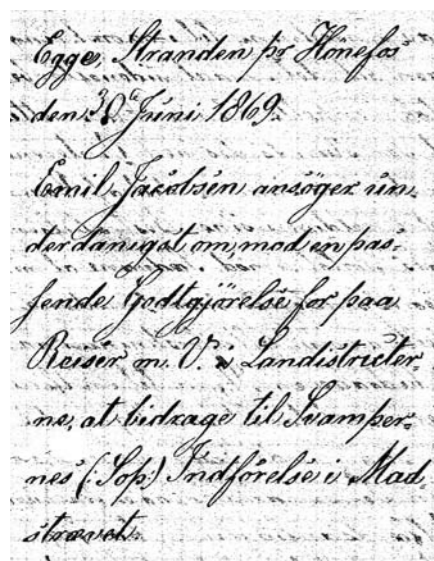
Da folk på Ringerike skulle lære å spise sopp

Illustrasjon fra boka Spiselig sopp av dr. Olav Sopp.

Fordelen med sopp er, ifølge Jacobsen, at: ”...de tilbydes os uden at vi behøver dyrke dem med Arbeide og Møie, indeholdende Bestanddele der nærmer sig Kjød, imedens man i Misvextaar griber til unaturlige og stundom skadelige Surrogater, saasom Barkebrød etc etc...”

Det at enkelte sopper er giftige og derfor uegnet som mat, er ingen stor hindring, da det ikke er vanskelig å lære en stor mengde spiselige eksemplarer å kjenne, noe som ville lette mange fattiges bekymring for vinterføde, ifølge Jacobsen. Selv har han lært kunsten av ”...nogen skibbrudne Udlændinge...” (!)

Emil Jacobsens fine og jevne håndskrift.

Det er viktig at folk ikke bare får soppene beskrevet ved hjelp av bilder, men blir personlig opplært. Og derfor vil han reise rundt i distriktet og under vise de "fattige". Det blir også henvist til eventyrsamleren Peter Christen Asbjørnsens uttalelser om sopp i boka "Fornuftigt Madstel".

Tydeligvis har brevskriveren allerede så smått kommet i gang med oppgaven: *"Uagtet ei at være botaniker, alene ledet af Iver og Interesse for Udbredelsen, indtraf nogle Tilfælde i forrige Aars Høst, der gav anledning til i og omkring Hønefos at gjøre en Begyndelse. I førstningen gikk det Smaat, udenefter bedre og antog til Slutnings en større Maalestok – enkelte kunne ikke mættes af min selvplukkede Sopkurv – en Virksomhed, der standses med vinterens Indbrud..."* Og videre: *"...Jeg har ført en meget udbredt Correnpondence saavel med Ind- som Udlandet, hvormed Erfaringerne ere meddelte og nye Efterretninger anstillede..."*

Etter som han *"...ingen Pengemand er..."*, søkes det derfor om bidrag slik at han kan reise rundt på ettersommeren i den gode saks tjeneste. Med støtte fra Norges Vel vil dessuten saken få et mer offentlig preg, likedan som han antar at kommunene sikkert også vil bidra når det hele kommer på glid.

Det kongelige Selskab for Norges Vel var stiftet i 1809, og ble etter hvert en landsomfattende organisasjon. I første

rekke var hensikten å arbeide for bedre forhold i jordbruket, men Norges Vel kom også til å engasjere seg på en rekke andre områder og bevilget bidrag til forskjellige formål. Selskapet hadde representanter som reiste rundt og veiledet folk på forskjellig måte, så selskapet var nok godt kjent utover landet. (Jf. artikkel om ysteridrift i Ringerike 2004).

Når det gjelder påstanden om at soppen var *"...indeholdende Bestanddele som nærmer sig Kjød..."*, er det en sannhet med modifikasjoner. Vanninnholdet er over 90 %, og sopp kan heller ikke måle seg med for eksempel grønnsaker når det gjelder innhold av jern, kalsium og C-vitamin.

Ildsjelene som ivret for å få folk flest til å se på sopp som en matressurs, hadde sikkert en vanskelig oppgave. Derimot var det jo kjent at kyr og andre dyr på utmarksbeite kunne dra lange veier etter sopp om høsten. Men det ble hevdet at den satte smak på melka, og at dyra fikk løs mage. I 1883 kom det ut ei lita bok: Spiselig sopp, av doktor Olav Sopp (!) Forfatterens egentlige navn var Olav Johan Olsen. I boka peker han på at sopp i århundrer har vært brukt som mat i en rekke land, og at regnfulle år med dårlige korn- og potetavlinger, er år som kan gi store soppmengder. I likhet med Emil Jacobsen, mente også doktor Sopp at å skille mellom spiselig og giftig sopp ikke var vanskelig. *"...Selv barn lærer likesaa snart at skjelne mellom giftig og spiselig sopp som mellom giftige og spiselige bærsorter..."*

Doktor Sopp's bok inneholder også oppskrifter på forskjellige matretter med sopp. Til og med fiskesuppe går det an å lage med følgende ingredienser: steinsopp, neper, gulrøtter, grasløk, smør, mel og sur fløte. Til slutt sies det: *"...Suppen vinder meget ved, at man bruker fiskeboller paa den."* Kanskje ligner dette litt på den berømmelige spikersuppa. Smør, fløte og fiskeboller var vel ikke akkurat det fattigfolk hadde mest av!

Men hvem var Emil Jacobsen? Adressen han oppgir, var som nevnt, Egge på Stranden. Han var i høyeste

grad en skrivefør person, og håndskrifta er utrolig jevn og regelmessig. Det er tydelig at han var vant med å skrive, for brevet bærer preg av at han behersket både formulering og rettskriving uten problemer. Læreryrket er en mulighet, men det ser ikke ut til at han var ansatt verken ved Stranden eller noen annen skole i Norderhov i 1860-åra. Heller ikke er det trolig at han var fra noen av Egge-gårdene. Det er ikke mange opplysninger han gir om seg selv i søknaden, ut over at han sier han ikke er botaniker. Det er heller ikke sikkert at han hadde noen fast stilling, etter som han ikke var noen *"...Pengemand..."* Han kan jo ha vært en ung, idealistisk og fattig student? Opplysningen om de skipbrudne sjømennene som lærte han å spise sopp, kan tyde på kontakt med kysten. På Ringerike var det vel ikke mange slike personer. Kanskje noen av Ringerikes lesere har hørt om Emil Jacobsen? Det kan nevnes at i Riksarkivet ligger det også to andre søknader fra denne perioden med lignende innhold, fra en lærer og en gartner.

Norges Vel behandlet søknaden fra Emil Jacobsen, og det står et "Nei" øverst på første side. I svarbrevet gis det beskjed om at *"...man ikke har anledning til at antage Dem i Selskabets Tjeneste for at veilede i Indsamling av spiselig Sop..."*

Så hvordan det videre gikk med reisevirksomheten til soppens fremme på Ringerike, er ikke godt å si.

KILDER/VIDERE LESNING

- Riksarkivet, Oslo, Privatarkiv nr. 69: Det kongelige Selskab for Norges Vel
- Sopp, O. 1924: Spiselig sopp, 4. utgave
- Lagesen, A. 1935: Ringeriske Slekt III
- Steinhamar, A. red. 1914: Norderhov

FORFATTEROMTALE

Astrid Røste Nyhus (1932) er fra Norderhov. Hun er cand.mag. med historie og spesialpedagogikk. Hun arbeidet som lærer i rundt 20 år, og begynte så på Rørosmuseet der hun var til hun gikk av med pensjon. Hun har fortsatt vikariat og spesialoppdrag på museet. Astrid Røste Nyhus har i en årrekke vært med i redaksjonen for Fjellfolk, lokalhistorisk årbok for Rørosmuseet.

Jeg kikker igjennom jubileumsboka «Den høyere skolen i Hønefoss 1884 - 1984.»

Fra første kullet Eksamen

Artium i 1923 ser jeg at det

var til sammen 12 studenter.

Elevantallet økte etter hvert.

Elevene kom fra de omkring-

liggende kommuner. Men det

tok tid før den første artianer

kom fra Åsbygda. Førstemann

derfra tok artium i 1929.

Så gikk det 17 år før de to

neste artianere dukket opp.

Artium var en stor ting på

den tid. Man lærte å regne

med bokstaver: $A + B = B + A$

Ole Skaug

Middelskolen eller realskolen var det nok en del som tok, men for elever utenfor Hønefoss kostet det foreldrene en god del. Vi måtte betale skolepenger, bøker og bussreise.

Kurs og opptaksprøve

For oss som kom utenfra, ble det arrangert kurs og opptaksprøve om ettermiddagene. Det var en spennende tid mens vi ventet på resultatet. Etter konfirmasjonen og ferdig med 7. klasse var det om å gjøre å finne seg en jobb.

Jeg var heldig og ble opptatt som elev i 1943, men da vi skulle begynne om høsten, hadde tyskerne okkupert skolen. Skolens elever ble da plassert rundt om i byen, til og med i private hjem. Når jeg nå ser tilbake, synes jeg nok Metodistkirkens store sal var min klasses klasserom. Der var vi i alle fall

Skoleminner

Foto: Privat

Den gamle metodistkirken i Hønefoss.

lengst. Jeg fullførte realskolen i 1946, og hadde det siste året i selve skolebygningen. Endelig!

Annerledes skolegang

Ved overgangen til realskolen ble skolegangen virkelig alvorlig. Syvårig folkeskole, som det den gang var, kom man alltid gjennom. De fleste måtte jo greie seg uten videre skolegang. Nå møtte vi mange nye fag, som engelsk og tysk. Og så måtte vi ta grammatikken på alvor, først og fremst på grunn av tysken. Tysk var en del av forkurset vi deltok i. Snakke og lese tysk kunne være problematisk. Jeg husker det var en som leste klart og tydelig i en slik time: "Go-ethe war ein grosser Po-et". Tysklæreren gjorde oss da oppmerksom på at på tysk uttales oe som ø. Eleven starter opp igjen: "Gøthe war ein grosser pøt".

I ettertid har jeg skjønt at det var en god skole vi gikk på. Skoleruta holdt hele tida, selv om vi var spredt rundt omkring i byen. Lærerne våre måtte ha en stri tørn de årene tyskerne hadde tatt skolen. Lærerne fant fram til klassen de skulle ha, og kom i riktig tid. Vi gikk ikke glipp av noen lærdom. De vandret att og fram i byen med våre arbeidsbøker som skulle rettes. Takket vi dem noen gang? Det tror jeg ikke.

Som elever flest

Vi oppførte oss som elever pleier å gjøre, tror jeg, med påfunn og dumheter av forskjellig slag. Vi hadde lektor Dyrhaug i sløyd og skjønnskraft. En fetter av meg, som tidligere hadde hatt lektor Dyrdahl, fortalte at han var nøye med rette marger i boka. Han likte at høyre marg også var rett. Bare skriv noen småord som fyll, for han leser ikke. Ved første forsøk ble jeg kalt opp til kateteret. Han kunne ikke skjønne hvorfor jeg hadde skrevet de meningsløse ordene er, i og var.

Sløyden hadde vi nede i speiderhytta. Jeg var på ettermiddagspartiet og hadde lagd en eggholder i to etasjer. Da jeg leverte den, sa jeg at jeg ikke var helt fornøyd med den. Men læreren godtok den, og jeg fikk MG. Noen tid seinere hadde en elev på formiddagspartiet tatt min eggholder, pusset ut navnet mitt og skrevet sitt eget navn. Han mente at han måtte få MG for den. Men det gikk ikke. Han fikk en T. Det samme sløydpartiet hadde en gang tent på høvellflisa som lå i peisen i speiderhytta uten å åpne spjeldet. Da Dyrhaug kom, sto røyken ut av vinduer og dører. Det gikk jo bra. Vårt sløydparti slapp unna, og var glade for det. Men det varte ikke lang tid før hele klassen fikk brannanmerkning med

hjem. Vi hadde en gutt i klassen. Han var engelsk, født på Ceylon og bodde på Sollihøgda under krigen. Da freden var et faktum, kom han med skoleveska si full av hjemmelagde raketter. Disse solgte han for 10 øre stykket. Rakettene gikk rett til værs, langs bakken, ja, i alle retninger. Vi skulle ha lektor Asbjørnsen i neste time. Hun kom rundt hjørnet da en rakett hadde landet i takrenna på Metodistkirka. Den freste fra seg der oppe, og dermed var vi brannstiftere, alle gutta i klassen.

Hyggelige lærere

Alle lærerne var greie, og rektor Fonnum var ikke noe unntak. Det var ikke til å unngå at vi vimset rundt i sentrum. Vi fikk da beskjed om å holde oss innenfor fortauskanten foran Metodistkirka. Vi hadde rektor i historie en tid, og av og til i norsk. Så kommer rektor da, og vi står hele klassen med skotuppene på fortauskanten. Han ser på hver enkelt, rister litt på hodet, smiler sitt brede smil og går inn i storsalen foran. Det så ut som han likte at vi reagerte litt, og vi for vår del skjønte ham jo godt.

Det var ikke noen klokke som ringte inn og ut der, men en gutt med klokke fikk ansvar for å passe på når timen var slutt. Rektor hadde reist mye og hadde mye å fortelle oss om fortid og nåtid. Det var fine timer. Men så skulle han høre oss i lekse. "Hvor mye er det igjen av timen", kunne han spørre. "To minutter", kunne klokkepasseren si, og da rakk han å spørre noen få.

Vi hadde også lektor Aabol i historie. Han hørte oss mer i lekse. Aabol bodde ved Klekken, og det var ikke sjelden det var noe kluss med bussen når vi skulle hjem. Generatoren sviktet, og da begynte vi å gå hjemover. Så kunne jo bussen starte, og den tok oss igjen, og vi fikk kjøre resten av veien.

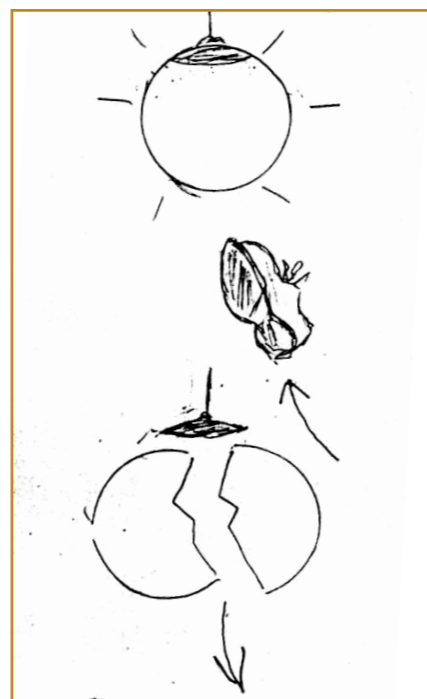
Vi hadde Thea Billington i norsk lenge, og lærte den norsken vi skulle av henne. Det hendte at lektor Nordvik tok en time av og til for Billington. Han tok for seg tegnsetting en gang, og han ga

oss et godt råd: "Bruk aldri semikolon". Lektor Henriksen dunket forsiktig med blyanten hvis det tok for lang tid før vi kom i gang med "byer i Belgia". Vi likte ham godt. Lektor Lundeby hadde vi i engelsk. I engelsk gjenfortelling hendte det at han leste et annet ord enn det som sto i boka. Det kunne hende at vi som satt ved siden av "engelskmannen" brukte nettopp det utelatte ordet. Men Lundeby var en koselig kar og gjorde ikke noe stort nummer av det. Lektor Hjelde hadde vi i kristendom og tysk. Så vidt jeg husker hadde vi likt med timer i tysk og engelsk. Med landet fullt av tyskere som var i krig med England, synes jeg det er pussig når jeg tenker over det nå.

Litt opp og ned

Vi hadde Dahl i gymnastikk og bokføring. Av en eller annen grunn fikk jeg ikke skikkelig tak i bokføringa til å begynne med. Kredit og debet hist og pist. Ved første prøve fikk jeg rett og slett måtelig! Dermed tok jeg for meg oppgaveboka og gjorde ei oppgave hjemme hver ettermiddag. På den måten ble jeg litt uvirksom i bokføringstimene. Så fikk jeg ekstrasbok, og alt gikk bra.

Gymtimene var jo bare ok, men en gang gikk det riktig galt. Av en eller annen grunn kom jeg litt seinere inn i gymsalen. De fleste hadde skiftet, og de dreiv og sparket en turnsko på golvet. Denne turnskoen kom mot meg i døra, og jeg reker til den. Skoen går i en bue opp mot taket i retning den store kuppelen midt i taket. Jeg ser for meg katastrofen: kuppelen kløyver seg så fint og deiser ned på golvet i tusen biter. Mens jeg må koste golvet fritt for glasskår, må de andre ha gymmen ute. I neste time skulle vi ha kjemi med lektor Frestad. Jeg likte både kjemi og Frestad, men denne gangen hadde jeg prioritert litt feil. Jeg hadde blitt hørt to ganger etter hverandre. Riktignok er alle gode ting tre, men ikke denne gangen. Jeg sto da ved tavla og visste at vi hadde om druesukker denne dagen . . . "Du har ikke lest til i dag".

Scoring i gymsalen.

"Nei", sa jeg. "Du trodde ikke du skulle bli hørt i dag". Det var bare å innrømme det. "Ja, da skal du slippe karakterer fordi du er ærlig".

Jeg likte meg på skolen, og har tenkt i ettertid at jeg burde tatt artium når jeg først var i gang. Rektor Fonnum orienterte hver vår andreklassene før de skulle velge hvilken linje de skulle gå. Artium var nøkkel til videre studier, og realskolen var avsluttende. Jeg valgte realskolen, for jeg ville tjene penger som mine kamerater fra folkeskolen. Jeg begynte som snekker hos min far, vikarierte for min tidligere lærer Håkon Ørjasæter på Åsbygda skole midtvinters 1947-48, var 10 måneder i Tysklandsbrigaden og dro til Oslo høsten 1949. Etter kontortid tok jeg handelsskole og revisorskole på kveldstid. Noe seinere artium, også på kveldstid. Kona var lærer og seinere logoped. Så tok jeg lærerskolen og var lærer til jeg gikk av med pensjon.

Jeg startet i første klasse i folkeskolen i 1936, og føler at jeg har hatt et bein i skolen i alle disse årene. Fremdeles har jeg god kontakt med skolen jeg arbeidet i. Jeg har alltid likt meg i skolen, både som elev og lærer.

FORFATTEROMTALE

Ole Skaug (1928) er fra Åsbygda. Etter å ha tatt realskoleeksamen i Hønefoss, begynte han som snekker. Verneplikten utførte han i Tysklandsbrigaden. Han flyttet til Oslo blant annet for lettere å kunne gå i teatret. Han gikk voksengymnaset på kveldstid og deretter treårig lærerskole. Han arbeidet som lærer i Oslo til han var 65 år gammel. Skaug er ivrig hagedyrker og interessert i historie. Han har skrevet flere artikler i Heftet Ringerike.

Hverven 1985

Foto: Norske Flybilder A.S.

Bygninger, driftsformer og redskaper gjennom skiftende tider har fått nødvendig plass, og det har også historien om gårdens dyr, skogs- og seterdrift, fiske i Storelva, husmannsplasser og mye annet. Som storveien til Hønefoss, som gikk over gardstunet helt til 1942, og den gamle Hverven-furua, hvor det skal ha blitt hengt en svensk soldat i 1716.

Olav Lindstads Hverven-historie er også bygdehistorie, noe denne beskrivelsen av de gamle gardsklokkene i Norderhov kirkebygd skulle vise:

«De fleste større gardene hadde sine gardsklokker, eller matklokker som de også ble kalt. Gardsklokkene var ulike i klang, og måten de kunne bli brukt på kunne variere fra en gard til en annen. Det ble ringt med klokka når økta begynte og når det var mat å få. Også hestene ventet på at klokka skulle varsle om måltid og hvile.

Reidar Holemark har fortalt at i 1930-årene kunne de på Hesselberg høre seks-sju gardsklokker. Foruten der på gården var det klokke hos Hval på Vaker, på Tanberg, Hverven, Ringvoll og i Gussgården. Steinsklokka kunne en høre av og til. Den var opprinnelig ei kirkeklokke med særlig kraftig klang. Hvervenklokka er fra 1640, og det er mulig at også den er ei gammel kirkeklokke.

Utover i 1930-årene ble det vanlig at folk begynte å ha lommeer på seg, og etter hvert ble det jo færre folk på gardene. Dermed mistet gardsklokkene sin oppgave. På Hverven var gardsklokka i bruk til rundt 1950. Ringvollklokka holdt lengst ut i Kirkekreten, men omkring 1960 ble det stille i stabburstårnet også der i garden. Jeg er neppe alene om å huske gardsklokkene som et vemodig særpreg ved de livfulle gardssamfunnene vi hadde til for 30-40 år siden.»

Olav Lindstad har lagt fram et solid historisk dokument. Hans kjærlighet til gården og bygda går som en rød tråd gjennom framstillingen, og resultatet er blitt en velskrevet og levende gårds-historie.

Gårdshistorie fra Hverven

Gudmund Bakke

En av Ringerikes storgårder, Hverven i Norderhov, har fått sin historie samlet mellom to permer. Den er ført i pennen av Olav Lindstad, bosatt i Bærum, men oppvokst på Hverven. Hans foreldre kjøpte gården i 1937.

Olav Lindstad begynte tidlig å notere ned det han hørte gamle folk på gården fortelle. Både tjenestefolk og etterkommere av tidligere husmannsfolk har vært nyttige kilder, i tillegg til det forfatteren har funnet ved gransking i bygdebøker, folketellinger og arkiver. Hovedtrekkene i Hvervens historie har vært kjent etter at forfatteren skrev tre artikler om gården i heftet Ringerike i 1989-91. Det er dette stoffet han nå har bearbeidet og utvidet. I tillegg er en rekke gamle kart og fotografier tatt med.

Som naturlig er når muntlige overleveringer utgjør en stor del av kildegrunnlaget, er hovedvekten lagt på de to-tre

siste mannsaldrene. Gårdens eiere siden Mariakirkens prosti satt med den på 1500-tallet, er utførlig omtalt. Norderhov-presten Jonas Ramus og seinere hans enke Anna Colbjørnsdatter eide også Hverven, før deres arvinger i 1786 solgte gården til to karer fra ØstModum, som delte den mellom seg og drev den godt opp. Barnebarnet til én av dem het Maren. Hun giftet seg i 1847 med ordfører og seinere stortingsmann Olaus Færden fra Haug, som samme år kjøpte halve Hverven. Da Maren i 1851 arvet den andre halvparten, var gården igjen samlet på én families hånd.

Maren og Olaus Færden fikk ingen barn, og de finurlige historiene om deres pleiedatter og enearving Maren Olava Hval og hennes forsmådde friere, er blinkskudd. Først noen måneder etter at den siste av pleieforeldrene døde, giftet Maren Olava seg med Ole Helgesen Waagaard. De var barnløse, og solgte gården til Olaug og Petter Lindstad i 1937.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (1948) er født og oppvokst i Haug på Ringerike. Han er utdannet cand. philol. med historie hovedfag og er forfatter av bygdebøkene i Hole, hvor tre bind er fullført. Han har skrevet en rekke lokalhistoriske artikler i Ringerikes Blad og i Heftet Ringerike. Bakke var også redaktør i Heftet Ringerike fra 1992 til 1995.

Utdrag fra Edvard Vikers

“notitser til Norderhov herreds historie”

Parti fra Sokna ved pumpehussvingen på gamle riksvei 7. Den lysegrå skråningen til høyre er fylling til Bergensbanen. Lundesgaardene og Fossheim i bakgrunnen.

Edvard Viker var lærer, kirkesanger, skolestyreformann, forlikskommissær, dirigent og medforfatter av Norderhovsboken fra 1914 og i de tidligste hefter Ringerike. Viker sluttet som lærer da han var 65 år gammel. Dette var våren 1929, og så døde han brått samme høst. I minneordet om ham stod det: “Hans virke har satt vakre merker i bygdeliv og personlig karakterdannelse i Lunder. Det er med vemod vår bygd skal savne ham.”

Else Marie Abeln

Soknedalen lokalhistoriske forening har arvet notisbøker etter Edvard Viker. Her finnes mange opplysninger av interesse. Bøkene er sirlig ført, tidfestet og med henvisninger til kilden. Her følger et utdrag av notisene (ortografien er slik Viker skrev).

Jordbruk

I Morgenbladet nr. 215 for 1849 uttaler en innsender: “Når man i de fleste land-

disdrikter sammenligner embedsmennenes elegante boliger, brillante klær og yppige levemåte med landalmuens tarvelighet i enhver av disse henseender så ser det ut som om embedsmennene skulde være adelsmenn og bønderne deres leilendinger. Hertil bemerker en (anonym) forfatter i Rikstienden: “Forutsatt at det i virkeligheten forholder sig således som her skildret, hvilket det for så vidt gjør, som der hos oss virkelig gis en mengde gårdbrukere, der har elendige boliger, må la sig nøie med

meget tarvelig kost og likeså tarvelig klædesdrakt hva mon er årsaken hertil? Er det regjeringens skyld, er det stortingets skyld eller er det bøndernes egen skyld? Regjering og storting har virket på mange måter til landbrukets opkomst, i sær i seneste tid, men har bønderne selv gjort noget for å tilegne sig de bedre kunnskaper der bydes dem, har de nogensinde gjennomført forbedringer i sitt jordbruk? Eller fulgt de gode eksempler som nettopp embedsmennene i denne henseende har vist dem?”

Foto: Privat

Ved hovedbygningen på Hovland. Bygningen brant ned i 1927. Martin Rognerud (1865-1925) på en Munktell traktor. Hans kone, Antonette Dorothea f. Seielstad i bakgrunnen.

Fra Verkenselva høsten 1987. Lundesgaardens mølle og rørgate til kraftverket.

Onning. E.Chr. Heggen med harva

Nei, de har brukt å bemerke, at de gjør som deres fader og bestefader gjorde, og de bryr sig ikke om alle nymotens påfund.”

Forfatteren oppsummerer jordbrukernes feil så:

”1. Der mangler avgrøftning.

2. De misbruker og forakter gjødninger.

3. De utmatter sine jorder ved alt for mange kornavgrøder. Når de omsider er kommet såvitt at et jordstykke har fått en tarvelig gjødning, vedbliver de på samme å ta den ene korngrøde efter den annen, så lenge jorden vil bære noget. Derpå legges den rent i hvile, da jorden nu er berøvet al kraft.

4. De tillegger ikke sine enger med kløver eller gode gressarter. Skal en utpint aker over til gressland ligger den 1 a 2 år som ”ekra” det vil sige så godt som uutnyttet, thi den bærer fornemmelig ukrudt og prestekraver der i det høieste kan benyttes til sørpefor. At et stykke jord i full kraft blir tillagt med gode gressarter til såkalt kunstig eng er et særsyn lengere oppe i landet.

Som en følge herom blir aldrig nogen eng slått 2 ganger i ett år.

5. De vanrøgter og sulfeforer kveget.

6. De har ikke ide om dyrkning av rotfrukter.

7. De slår gresset for sent og skjærer sine akre for sent.

8. De forbedrer ikke sine redskaper. Med de jammerligste instrumenter, arvede fra oldefedre, pirker de i jorden nogle tommer. Undergrunnspløgg, skarifikator (1), rulleharv er aldeles ukjente størrelser. En skotsk svingplog finnes neppe, arden må gjøre tjeneste.

9. De forsømmer svineavlen.

10. De misbruker skogene.

11. De driver et aldeles uriktig seterbruk. Ut av en bedre ku blir det ikke mer enn 2 pund smør, 2 pund gammelost og 2 pund prim over sommeren.

Prestens kuer gir 6-7 pund smør og ost; så da heter det: ”Ja, prestesetra er så mye bedre”

Det er et uendelig svelg mellom det nuværende jordbruk og den høieste grad av kultur, en jordstrekning med flid kan bringes til.”

J. Boll Gram avretter: ”Ringerikes Ugeblad under dato 7. april 1856 efter en duelig budeie”. Han ønsker helst ”et eldre menneske fra Ådalen, Soknedalen eller Strømsåd.”

Ringeriges Ugeblad 7/6 1860, innberetning fra agronom Jakobsen for 1859: ”Den alminnelige brugsmåte av jorden er i Ådalen korn efter korn i alt for lang tid efter hinannen.- Flere gårdbrugere har dog i den senere tid begynt med at dyrke mer gress. En meget driftig jordbruker, Anders Strande hadde for få år tilbake anskaffet sig en del kjøp fra Telemarken og til like begynt at avle gress.-

På gårdene østre og vestre Holte blev opnivellert og utstukket omtrent 2000 favner åpne grøfter, hovedsakelig for at bortlede overvannet i sær om våren, for disse gårders flate marker av flere hundrede mål jord, hvorpå der for tiden ikke fantes en eneste grøft.-

På Elsrud blev istandbragt et mindre vanningsanlegg på omtrent 5 mål. På Flaskerud kunne aker- og engvanning billig istandbringes fra en bekk. På Nes måtte slik vanning legges fra Amundfoss og Erik Næs interesserte sig meget for dette, men det ville falle meget dyrt.”

Ringeriges Ugeblad 31/10 1867:

”Den 26de oktober holdtes premiepløyning og smørutstilling på gården Hovland i Lunder, foranstaltet av Norderhov sogneselskap. Dommere

ved pløyningen var Joh. Seip og Hakon Færden. Der utstedtes ingen 1ste premie. Hans Gulbrandsen, tjenestegutt hos Christian Oppen på Veme, fikk 2den Premie 3 spd; Edvard Andreassen, tjenestegutt hos dyrlæge Wager, samt Anders Jensen Sandsæteren, husmann hos prost Thurmann, fikk begge 3die Premie; Jakob Aslaksen, tjenestegutt hos AP Oppegaard, samt Syver Knudsen, tjenestegutt hos Asle K Berg på Ruud, fikk begge 4de premie.

Til smørutstillingen var fremsatt 9 prøver. Ysteren på Ringerikes Ysteri, schweitzeren Disch, var prisdommer. Samtlige prøver var særdeles vel behandlet. 1ste premie, 5 spd. med selskapet for Norges Vels sølvmedalje til fru Olava Oppegård. 2den premie, 4 spd og do bronsemedalje til fru Oline Berg, 3die premie, 3 spd og do bronsemedalje fru Pauline Wager (dyrlæge Wagers hustru). Premier og medaljer var stillet til rådighet av Selskapet for Norges Vel.”

Styret for Norderhov sogneselskap utdelte den 20. juni 1868 ”præmier for flinke budeier, hvorved følgende tildeltes premie; 1ste pr. 5 spd Anne Bjørnsdatter Svartås, tjener hos Christian Oppen på Veme. 2den pr. 3 spd Martha Andersdatter Bekken, tjener hos Seip på Helgerud” (Ring Ugeblad 25. juni 1868).

”I slutningen av 1869 holdtes smørutstilling på gården Bjerke på Stranden, Norderhov. 7 prøver var fremsendt, og av disse befantes kun den av Carl Buruds kone, Marte Maria, fremsendte prøve verdig til 3die premie og bronsemedalje, medens prisdommerne meierimester Steen og amtsagronom Kjekstad ikke fant grunn til å utdele de øvrige premier og medaljer” (Ring Ugeblad 27/1 1870).

Foto: Privat

Høykjøring på Sandaker. Ole Stigsrud leser. Lina Stigsrud raker. Ragnhild Breili (gift Odden) trår lasset.

Ringeriges Ugeblad 1871 nr. 36: ”En av amtets reisende agronomer har i sin innberetning uttalt: Den 13. juli reiste jeg til Hallingdal over Ringerike hvor jeg stanset noen dager hos Chr. Oppen i Soknedalen, der nylig hadde påbegynt en liten meieribedrift. Da han likeledes har lyst til å forsøke engvanding, foretokes et nivellement til et nærliggende tjern.”

Fedrifter gjennom Strømsodbygda

Hvert år reiste mange fedrifter gjennom Strømsodbygda. Det var både fra Hallingdal og Valdres. De overnattet på Strømsodd hvor navnet ”Drefteberget” ennå minner om dem. For 70 år siden var dette ennå en fast skikk, minnes Per Odden fra sine barneår. Han er nå nær 80. Likeså minnes Per svært godt

at Sigrd Vassfaret reiste med fe den motsatte vei. Det var havnefe, stellingsfe som hun tok i mot fra gårdene i Lunder og dreiv heim til Vassfaret, der feet gikk i havn om sommeren. Mannen hennes hette Gudbrand. ”Der var 4 bebodde heimer i Vassfaret; Bjørke, Haugen, Vassfaret og Olsonheimen. Vassfaret var den største med 7 - 9 mjølkekyr og 3 hester” (Per Odden 2. sept. 1926). Korsmesse 14. september flyttet soknedølingene hjem fra setra.

”Det var kvennane som sette knapper i klæa på gamle Hølmann; siger Per Odden.”

Kvernhuset i Strømsåtbygda ved Haugarfossen, tilhørte Haugen. To kverner ved Hølfossen tilhørte Hølen. Gamle Ole Hølen hadde brent renne i

berget fra det øverste kvernhus til det nedre. De to møllene mol et vinterlass i døgnet. Folk fra Sørbygda til Gislerud i Flø brukte å male der.

Bråten hadde mølle i bekken, Plassen i elva Trana, Enger og Strømsåt hadde hvert sitt møllehus i Engerfossen, ifølge Helge Braaten 21/11 1922. Per Odden mintes og kvenn i Vollbekken, i Kvennhusbekken ved Odden, en i Krokbecken, en i Åmotbekken og en i Tistilbråten bak nåværende stabbur ifølge en samtale 18. mai 1926. I Brekkebygda var det kvernhus ved Nordtjernlia og ved Haugen.

Tresking med slire

Ola Stenersen Rundtom og Hans Jakobsen Vinterroa tresket en vinter på Slette. Hans var ung den gangen. De hadde visst lønn for tynna og kost på garden under arbeidet. Der fantes bare en lykt på garden, og den måtte budeia ha i fjøset. Var det månelyst, satte de opp låvedøra; ellers stod de så langt fra hverandre under treskingen, at de ikke slo hinannen i mørket.

Klokken 6 fikk de frokost (jenta bad dem inn) og denne bestod i ”ertekaffe” og smørrebrød eller annenhver dag klubb. Til ”kaffen” intet sukker. Dugurd kl. 9, middag 1/2 2 og kvelds når mørket kom. Sommararbeid likedan fra kl. 5, men mat først kl 6, dugurd kl 9, middag 1/2 2, ingen eftasverd, kveld kl. 8 (etter Hans Vinterroa 1925). Halvor Bråten forteller i 1927: Ola Ellingsen Havikbakken og Jakob Plassen var treskemenn på hår sin kant. Den alminnelige betaling var 1/2 setting av tynna og kosten der de treska. Det var mest bygg, havre og blandkonn. Den vesle rugen som fantes var skryfta (2).

Den første slåmaskinen i Lunder hadde Christian Lundesgaard. ”Året efter kjøpte Ellef Berg slik en, og det var det året jeg ekserte unggutt”, fortalte Hans Vinterroa 1929 (Hans var født 1851).

(1) Skarifikator – en slags ugressharv.
(2) Skrøfterug - rugnek som presten fikk for skriftemål, og som en først banket de løse kornene ut av.

FORFATTEROMTALE

Else Marie Abelgård (1939) er fra Sokna, så barne- og ungdomsårene ble tilbrakt der. Hun har vært lærer, speiderleder og leder i Soknedalen lokalhistoriske forening gjennom mange år. Lokalhistorie er en altopplukende hobby for henne.

Gardbruker Anders Frog født 22. oktober 1905 var en særbegevelse.

Hans virkefelt var mange: Helbrede sykdom, finne mistede gjenstander, finne vann

- og finne negative årer som ga sykdom etc. Anders brukte aldri ordet healing,

han "bare lunka på folk", og han ville aldri ta betalt. Takknemlige pasienter

måtte lure en seddel under duken på bordet, eller ta med

rulletobakk. Tobakken var populær nok,

pengene gjorde ham brydd.

Mer mellom himmel og jord?

Tove Langemyr Larsen

Anders var en ytterst beskjeden mann, og ydmyk overfor de evnene han hadde. Han hadde ikke noen sans for å bli skrevet om, men i de senere årene er det blitt stadig mer akseptert at det er mer mellom himmel og jord - så noe av det Anders sto for, bør bli kjent før det går i glemmeboken. Min egen opplevelse av Anders skjedde de siste årene han levde. Vi ble nære venner, så jeg fikk vel en del historier andre ikke har hørt. Blant annet om journalisten i Norsk Ukeblad. - Du tåler ikke spiralen du går med, sa Anders. - Hvordan kunne han nå vite det? - Fordi kobber leder så godt, flirte Anders.

For meg begynte det med det eneste intervjuet han ga - reportasjen i Norsk Ukeblad. Etter kreft og stråleskader søkte jeg etter hvert hjelp innen alternativ medisin, og begynte å pendle til England for å få healing. Vi bodde i Hole og jeg ringte Anders: - Nja, han hadde nå gitt seg, men jeg fikk nå bare komme.

På tunet ble jeg møtt av en litt lut kar, med et velformet hode, et lunt smil og de blåste øyne jeg hadde sett. Lutheten kom av at han ble påkjørt av en tysker under krigen, ryggvirvlene sto ut, og legene på Ringerike sykehus kunne ikke begripe at han ikke satt i rullestol. De knallblå øynene gransket meg fra

topp til tå: - Det sitter i knea, konstaterte Anders. Skuffet svarte jeg at det var omtrent det eneste stedet jeg ikke hadde problemer. - Det skal vi nå se på, var svaret. I stua ble jeg plassert på en stol foran Anders, han løftet varmsomt opp skjortekanten og jeg ble forbløffet over hans lange, slanke kunsthender. Enda mer forbløffet ble jeg da de ble farget blårøde mens hendene hans beveget seg lett over knærne mine, men uten å være nær dem. Og det var det. Litt skeptisk ville jeg betale, men "hå nei", det skulle han ikke ha noe av.

Der vi bodde var det en dryg, steil steintrapp, og bena var nå så tunge at jeg knapt kom meg opp. Utpå kvelden begynte både armer og ben å sprelle, med krampeløsning i steinharde muskler - en av stråleskadene. Dette ble begynnelsen på mange, mange besøk, - jeg "hørte huset te", sa Anders. Innen alternativ medisin hadde jeg både lært og lest en del, og slik utvekslet vi erfaringer og mye moro.

Anders var en kunstner med ønskekvisten, hans eneste verktøy. Ikke en vanlig stor en, men en som ikke var større enn neven hans. Med den søkte han på kroppen til den slo ut, og på det

punktet begynte behandlingen. Det var som om han fant enden av et nøste, og dermed lot ikke resultatet vente på seg. -Vi har "vannårer" i kroppen også, forklarte Anders. Det var akupunkturmeridianene han mente. Han kjente dem alle ut og inn, lenge før noen ante hva akupunktur var i Norge. Til og med de små ekstrameridianene fant han. Ryktet nådde senere Norges første akupunktør og lærer i akupunktur, dr. Georg Bentze. De to fant hverandre totalt, og når Bentze hadde en pasient han ikke fant ut av, tok han ham med til Anders. Med hell. Mens de begge fornøyd gomlet medbrakt konfekt.

Selv tok jeg en gang med en gammel klassevenninne, hun var overlege på Radiumhospitalet. Anders ba henne tegne omriss av et par av pasientene sine, legge hendene på tegningene og tenke på dem. Så gikk han med kvisten over tegningene, og konstaterte til hennes forbløffelse hvor kreften satt. Med et lunt smil demonstrerte han også at kvisten slo ut på brisselen. Legen skjønnte ingenting, hvorfor brisselen? Dette var før legene oppdaget at brisselen, thymus, er involvert i sykdommer. På den ene pasienten slo kvisten ut på nok et punkt, oppe på hodet. -Han får du holde på avstand, rådet Anders. Legen skjønnte enda mindre, for denne pasienten trengte henne så, og enda hun hadde fridag og det var søndag, skulle hun innom ham på

veien hjem. - Han bruker deg, sa Anders kort. Så måtte han forklare nærmere: - Det punktet der er egoistflekken, og den er det ikke noe å gjøre ved. Den er du født med, det er en fabrikkfeil, sa han bestemt. Senere opplevde jeg en pasient som dukket opp i døren, han hadde tydelig vondt. Han nådde ikke engang inn i stua, før Anders kontant sa: - Deg kan jeg ikke hjelpe. Mannen måtte gå igjen. - Jamen, han hadde jo vondt, Anders, kommenterte jeg. - Det hjelper ikke, sa Anders, - slike typer får du garantert bare bråk med. Han snakket av erfaring. Han lærte meg hvordan jeg skulle lokalisere flekken, ofte var den lett gjenkjennelig uten kvisten. "Hans største oppdagelse", kommenterte min mann. De siste årene oppdaget Anders at hvis flekken fantes på begge sider av hodet, var personen psykopat eller gal.

Anders hadde mange sykehistorier, men syntes det ikke var noe å snakke om, hvis det ikke var noe helt spesielt. Et av de mest spesielle tilfellene var en kvinne fra Drammen, med senskader etter poliomyelitt rundt 20 år tidligere. Hun ble kurert med én behandling. - Det gjelder bare å finne den knuten som låser det hele, forklarte Anders. - Den kan være ørende liten, som tippen på lillefingeren din. En dag kom en håndverker som skulle gjøre noe for Anders, men han kom ikke lenger enn til døra da Anders pekte på magen hans og sa: - Du får nok heller ta deg en tur til sjukehuset og få gjort noe med det der. - Det var kreft. Kreften slår kraftigere ut enn noen annen stråling, og er lett å konstatere, sier Anders. På et tidligere stadium enn legene klarer.

Det morsomste Anders visste, var å kurere isjias, det var hans glansnummer og han humret lykkelig. Ikke alle ble kurert etter én behandling, og da kunne de fortsatt ha vondt, men lenger ned i beinet. - Faenskapen skal ut gjennom stortåa, forklarte Anders. En dame fra Ask kom med forkalket skulder. Anders lunket, men fikk henne selv til å brette opp forkalkningen under behandlingen. - Hun ble go' att.

Anders Frog

- Men jeg bruker aldri selv makt på no'n, kvakksalverloven, vet du. - P-pilla er den verste synderen i vår tid, sa Anders. - Den gir garantert ubalanse, og kommer så forsiktig på tå at vi først får regningen når ti år er gått. Om helsa ellers er god. (Dette var i 70/80-årene).

Kom det folk til Anders for å bli lunket, som gikk på cortizon-sprøyter, ristet Anders på hodet. - Får ikke gjennomslag, kom det lakonisk. Gjennomslaget kunne også være tregt om en person gikk på enkelte andre medisiner, som for eksempel smertestillende. Eller på beroligende midler. Fikk han gjennomslag, måtte han hente en bøtte, for da brakk pasienten seg der og da og fikk ut gifta.

En ulykkelig ung dame ba Anders om råd. Hun led av sterke hodepiner, og både legen og tannlegen sa at den eneste løsningen var å trekke alle tenene. Anders frem med kvisten - den slo ut på to tenner. - Trekk de to, du. Det holder, sa han bestemt. Hun så gjorde, og hodepinen forsvant. Et nydelig lite "samarbeid" mellom skolemedisin og naturmedisin.

Avstand spilte visst ingen rolle. Vi ble enige om et lite eksperiment. Jeg skulle til London, og Anders skulle prøve å fjernbehandle meg. Han misforsto tidene, hadde prøvd første gang mens vi enda satt på flyet, men "fant meg ikke". Mente flykroppen og alle instrumentene stengte. Neste gang merket jeg det, da satt vi i drosjen på vei til hotellet. Så igjen litt senere på hotellet. Resultatet lot ikke vente på seg, de kjente reaksjonene kom.

Anders var forut for sin tid og visste det. Derfor gikk han stille i dørene. Harald Tusberg og André Bjerke ville ha ham med i sitt fjernsynsprogram om paranormale evner, men nei, det ville Anders ikke. Men de siste årene sukket Anders: - Den som hadde vært tjue år nå!- Han var lykkelig over at "det nye" nå banet seg vei, det ville han gjerne vært med på. Under tunbjørka på gården satt Anders ofte. Da visste vi at været laget ham, og at han trengte "opplading". Det fikk han på den positive åren ved treet, og kraften fra treet. En parallell til det, er at indianere stiller seg med ryggen inntil tre for å få mer energi.

I en antroposofisk bok ble det hevdet at trær fikk vridd vekst over negativ strålingskryss, at hvis pryddplanter døde ut, og noe i deres sted også døde ut, var årsaken den samme. Anders bekreftet dette med et glis. Også at maurtua alltid ligger på kryssende årer, men da er det god stråling. Og kuene i marka legger seg bare der det er fredelig. Kattene søker også positiv stråling, mens hundene ikke har denne sansen. Hva Anders ikke visste, men som boka hevdet, var at dyretråkkene gikk på positiv stråling. Da ble han ivrig, sjekket elgtråkket over åkeren, og det stemte. Mennesker ble kleive om de lå på en negativ stråling, særlig hvis det var et kryss av to negative. Gikta er velkjent i så måte. -En lensmann oppi Ål mente han fant råd, sa Anders, - han satte ei full vassbytte over krysset. - Så røpet han hvorfor stolen ble plassert midt på gulvet når han lunka på folk: - Det går et godt kryss der, og det gjør lunkinga sterkere.

Råd for så mangt!

Anders var pioner på mange områder. En av de artigste observasjonene hans, gjaldt fisken i fjorden. Der andre dro utpå og ikke fikk napp, satt Anders litt unna og dro opp den ene fisken etter den andre. Da hadde han først saumfart det selvtegnede kartet over området, før han dro hjemmefra, og fant ut hvor fisken sto. Han kunne også følge fisken for å finne ut av været: Dro fiskestimen mot nord, ble det slikt vær, dro den mot syd, annet vær. Han var ikke snauere enn at han fant ut hvorfor han fikk utslag på fisken. Fant et skjell ved gjellene på fisken - når han fjernet det, fikk han ikke utslag på kvisten. Radarskjellet, kalte han det. Den oppdagelsen fortalte han til en lege, og den ble registrert i legeforeningen.

Så en helt annen historie. På den tiden tålte jeg ikke kjøtt på grunn av stråleskadene, men Anders inviterte på middag og serverte spekeskinke. - Jamen, Anders, du vet da at dette tåler jeg ikke. - Dette tåler du, kom det trygt. Spekeskinken var mør som fløte, og gikk ned uten problemer. - Grisen var slakta på gården, var den korte kommentaren. Ved neste korsvei ble det spekeskinke nok en gang. Jeg tygget og tygget, men spekeskinken var uforbederlig seig. Skottet bort på Anders, der satt han og flirte med glitrende morskap i øynene. - Dette er ikke samme skinken, Anders. - Nei, dette er kjøpekjøtt, det, kom det foraktelig. Og nå fikk jeg forklaringen: Stress ga seigt kjøtt, og ingen blir så lett stressa som grisen.

Det er også gått i glemmeboken i vår moderne tid at dyr skal slaktes på stigende måne. Da blir kjøttet saftigere. - Det er flo og fjære både i oss og i dyra, og i plantene, sa Anders, - derfor ska' du også felle tømmer til husa på ne måne, når sevja går ner. Anders hadde råd for kjøpekjøttet: - Legg kjøttet i vann etpar timer, sa han, - da går urinsyra ut i vannet. Eller legg kotelettene i steikepanna med vann i, og kok til det har dampa bort, før du bruner dem. Og unngå hardsteikinga, morsket han seg.

- Folk har for dårlig tid, kommer halsende fra jobben, slenger kotelettene i panna. Alt skal gå så fort. Så brenner de fettene på gloheit panne, og det fettene blir kreftfremkallende. Lettvint ja, det går i pølser og annen ferdigmat, med nitritt og fremmedproteiner og stressa kjøtt. Ikke rart folk får problemer med magan og isjiasen, sukker Anders.

Anders var ikke imponert over det moderne jordbruket, og sintest var han på pesticidene. - Hvis du ser på ledda på kønnet, har de knuter, sa han arg. - Kreftsvulster. - Og om de store kunstgjødslede gulrøttene: - Gulrota blir både svær og feilfri utpå, men storleiken er nå mest vann, da, og det betaler du for. Det smaker vann også, istedenfor søt gulrot. Og celleveggene blir store og like svake som de er store. Han så skrått bort på meg da, og sa på sitt stillferdige vis: - Forstyrta cellevekst.

Det var mange andre gode råd også. Som å koke skråtobakk i vann og sprøyte med det, da forsvant jordloppene. Og grålusa med. Blomkålen sådde han på grunn jord over sørvendt berg. Varmen fra berget ga god vekst før utplantning. Den gode, gamle ringe-rikspoteten smakte best i jord med brent sauetalle. Møkka fra utedoen var fin til purre, selleri og kålplanter, men du måtte spre den på høsten. Folk lurte på hvorfor han fikk så fine grønnsaker den tiden han sto på torget i Oslo, men det kunne han ikke si, byfolk ville ikke skjønne det.

Finnerlykke?

Det har vel alltid vært akseptert at noen finner vann ved hjelp av ønskekvisen. Men det er ikke alltid det er vann, det kan også slå ut på mineralene i årene, og de kan være sterke. Både positive og negative, sa Anders. Det gjelder å ha tankene på drikkevann. Anders hadde et ekstra knep for å finne ut om det var nok vann for en husholdning. Han brukte fortsatt bare den lille kvisten, og så satte han en 125 gr. potet på spissen av kvisten. For Anders slo kvisten alltid opp, ikke ned på vann. Og slo den opp med poteten på, var det vann nok.

Det var en kraftig negativ åre under hovedbølet på Frog. En dag slo lynet ned, Anders trodde den kunne være årsaken, og huset brant. Anders fant seg husvære i Hønengata i Hønefoss, men der var det for urolig, det spøkte, så han var glad da det nye huset sto ferdig på gården. - Ei dame som gikk igjen, fortalte Anders. - Jeg så henne noen ganger, i blomstra forkle, hvor hu helte noe oppi et glass. - Det var gift, damen hadde begått selvmord. Men i tiden på nordsiden hadde Anders mye å gjøre, det kunne stå kø langt ned i trappen.

Anders søkte ikke bare etter vann, men etter mistede gjenstander, eller dyr som hadde gått seg bort. En gang kom en dame som hadde mistet en gullenke. Det kom frem at hun hadde vært på fest på Rustad kafe på Sokna. Hun tegnet en skisse, og Anders fikk utslag på kvisten ved en dør. Så ringte de Rustad. Rustad ble borte både lenge og vel, men da han igjen kom til telefonen, kunne han bare beklage, noen gullenke var ikke å finne. Men det var jo en dørlenke på døren —! Bom. Så måtte damen tegne gården sin på Jevnaker. Med uthus og alt. Utenfor låven slo kvisten ned igjen. Der hadde hun en komposthaug. - Du får gå hjem og kikke, mente Anders. Damen var skeptisk, men litt senere ringte hun gledestrålende - gullenken lå der Anders hadde sagt - den hadde nok glidd av håndleddet hennes.

Det hendte at Anders så uten karthjelp. Et fortvilet foreldrepar fra Jevnaker kom, de mente deres 5-årige sønn måtte ha druknet i Randselva, hadde lett og lett, med hjelpemannskap, men gutten ble ikke funnet. Anders prøvde med kart og kvist, men fant heller ikke noe svar. Senere på kvelden, i skumringstimen som Anders elsket, skvatt jeg da Anders skuttet seg: "Uffda, han ligger under ei kvase kvister i elva". Og der fant de ham.

Det var så mye, mye mer Anders fortalte. På sin lavmælte måte. Du måtte virkelig lytte, fordi det ofte var mye som lå dypere enn det du tilsynelatende hørte i første omgang. Anders fortjener å bli husket for det han sto for.

Halvdan Svarte går
gjennom isen på
Randsfjorden

Illustrasjon: Erik A. Werenskjöld

Artikkel av

professor Eyvind Fjeld Halvorsen

til Ringerike Historielags Festskrift

utgitt den 14. desember 2003 ved

feiringen av lagets 50-års jubileum

Litt om Ringerike i den tidlige norgeshistorien

1. Formålet med denne artikkelen er å gi en oversikt over hva vi vet, eller mener å vite, om forholdene i "sagatiden" i det området som i de eldste skrevne kildene kalles Hringaríki.

2. Tre landområder i Sør-Norge har navn som ender på *-ríki*, Hringaríki, Raumaríki og Ránríki, som svarer til de moderne områdene Ringerike, Romerike og Bohuslän. Innbyggerne i de to første områdene kalles henholdsvis *hringar* og *raumar* i sagaene, men noe tilsvarende *rænar* for innbyggerne i Ránríki er ikke kjent fra kildene. Raumarne er omtalt i det gammelengelske heltegediktet Beowulf vers 519 som *heaðoreamas* - "stridsraumar".

Førsteleddet i de tre navnene er tydeligvis navn på folkestammer, av samme typen som førsteleddet i navn som *Horðaland*. Innbyggerne i Raumaríki er omtalt hos goternes historieskriver Jordanes (500-tallet) som *raumaricii*, "romerikere", et folkenavn som er laget av områdenavnet og tilpasset den latinske språkdrakten. Jordanes omtaler også *ragnaricii*, som gjerne blir forklart som "folk som bor i Ránríki", men formen på navnet er litt påfallende, "g"-en er ikke så lett å forklare.

Vi vet ikke hvorfor innbyggerne hadde fått disse navnene. Ordet *hringr* betyr "ring", akkurat som i dag, og brukes om ringer av alle typer, fra gullringer til jernringer, og ringer av mennesker eller annet, og det forklarer ingen ting.

3. Fra omkring år 1000 var det i Øst-Norge to lovområder, *løg*, med tingsted henholdsvis ved Eidsvoll og Sarpsborg. Av de lovene som gjaldt i disse to områdene, Eidsivatingsloven og Borgartingsloven, er bare den aller yngste delen bevart, kristenretten, den delen av lovene som gjaldt forholdet mellom folket og kirken, og som ikke kan være eldre enn innføringen av kristendommen i årene før og etter tusenårsskiftet. Bare noen små fragmenter er bevart av de verdslige lovene.

Forskjellene mellom de to lovområdene var neppe så store i de fleste ting, men en viktig forskjell var at kystlandet fra Ránríki til Agder var inndelt i skipreider, og i hver skipreide skulle innbyggerne bygge, utruste, vedlikeholde og bemanne skip til "leidangen", den sjøforsvarsordningen som gjaldt for hele den norske kysten, fra Ránríki/Bohuslän til grensen mot Finnmark. I innlandsområdet på Østlandet gjaldt ikke denne ordningen.

4. Dette innlandsområdet er det som i kildene blir kalt *Upplönd*, Opplandene. Det bestod av fire store administrative områder og noen utkantstrøk: Hringaríki og Haðaland, med Land og Toten, Raumaríki med Soleyjar (Solør), Heiðmork med Eystridalar (Østerdalen), og Dalar (Gudbrandsdalen).

Valdres og Hallingdal hørte den gang til Vestlandet og Gulatinget var deres lagting. Fjellbygdene i Øvre Telemark, Numedal og Sigdal, Eggedal og Krødsherad hørte også til Eidsivating, og til Hamar bispedømme etter at dette ble utskilt fra Oslo bispedømme på 1100-tallet.

Vi vet lite om hvordan disse landsdelene ble styrt i eldre tider, men i alle fall fra 1300-årene og utover hører vi om syslemenn, og etter at Norge ble forent med Danmark kalles de øverste embetsmennene fogder/futer, og embetsdistriktene fogderier.

Før Norge ble samlet til ett rike regner sagaene med at alle de litt større områdene i Sør-Norge var styrt av konger, og rikssamlingen under Harald Hårfagre beskrives som kamper mot andre småkonger.

FORFATTEROMTALE

Tove Langemyr Larsen (1930) er født i Oslo, men har de siste 25 år vært bosatt på Ringerike. Hun har vært frilans-journalist og utga i 2003 en bok om tibetansk medisin. Tove Langemyr Larsen har lenge vært opptatt av Tibet og arrangert besøk av tibetanske leger til Norge. Hun er leder av foreningen Venner av Tibet.

I Opplandsområdet blir ordet *fylki* ikke brukt, men på Vestlandet brukes navn som ender på -fylki ved siden av de mer vanlige eldre navnene, f.eks. *Rygjafylki*, *Sygnafylki* ved siden av de eldre Rogaland, Sogn. Magnus Lagabøters Landslov forsøkte seg med *Haðafylki* for *Haðaland* og *Ringariki*, men det nye navnet var bare en papirform som ikke kom i bruk.

5. Islandingene begynte å skrive sitt eget lands historie omkring år 1100, og siden de aller fleste landnåmsmennene kom fra Norge, særlig Vest- og Nord-Norge, enten direkte eller via Storbritannia, Irland og øyene der omkring, var det naturlig at de også var interessert i hvor i "gamlelandet" ættene deres kom fra. Denne interessen førte til at de også skrev om de norske kongene og deres ætt.

De første islandske historikere som skrev om Islands og Norges historie var prestene Sæmund Sigfusson (1056-1133) og Are Torgilsson (1067-1148), begge med tilnavnet "den frode" (= "historiekyndige"). Ares Isendingabok er bevart, Sæmunds verk er gått tapt, men det er mange henvisninger til ham i sagaene. Begge kjenner rekkefølgen av konger i Norge, og forsøker å bruke denne kongerekken ved siden av opplysninger om levetiden for islandske høvdinge for å komme fram til årstall etter Kirkens tidsregning for hvor mange år de forskjellige kongene i Norge regjerte. Dette gikk noenlunde greit for hundreårene fra år 900 og framover, og det er på grunnlag av Ares beregninger at vi har fått årstallet 872 for det avgjørende slaget i Hafrsfjord, som ikke kan være så svært langt fra det rette. Men for hundreårene før dette slaget og før utvandringen til Island, er det ikke mulig å få til noen eksakt kronologi. Are stammet selv fra Aud (i noen sagaer Unn) "den djuptenkte", som drog til Island med sine barn etter at hennes mann, Torstein Raud, var død og hennes svigerfar Olav den Hvite, konge i Dublin, hadde reist til Norge i 871. Denne Olav Hvite var sønnesønns sønnesønn til Halvdan Hvitbein, den første av Ynglingekongene i Norge, og Harald Hårfagre var også sønnesønns sønnesønn av Halvdan Hvitbein. Harald stammet fra Øystein Fret, sønn til Halvdan Hvitbein, Olav Hvite stammet fra Gudrød, bror av Øystein Fret.

Halvdanshaugen omkring 1830. Akvarell av Peter Andreas Brandt. Originalen befinner seg i Nasjonalbiblioteket, Oslo.

Det er ingen grunn til å tvile på at Are mener at det er historisk korrekt at både kongen i Dublin og kongen i Norge stammet fra Halvdan Hvitbein. Han hadde vokst opp i et samfunn der det må ha vært en selvfølge at en høvding skulle kjenne sin ætt for å kunne oppfylle sine forpliktelser som medlem av en mektig ætt. Han har spurt ut eldre folk og samlet opplysninger både om sin egen og om andre familier, og vi må kunne godta at han var en kritisk forsker, som det framgår klart av hans Isendingabok og av Snorres vitnemål om ham. Vi kan nok mene at det må være vanskelig å holde orden på tolv forfedre, 6 på Island og 6 i Norge, som alle etterkommere av Halvdan Hvitbein måtte kjenne til, men disse menneskene levde i en skriftløs tid, samtidig som Island (og Norden ellers også) var et ættesamfunn hvor slektninger hadde plikt til å støtte hverandre. Det er nok så at en del av det som blir fortalt i sagaene om islandske høvdinge på 900- og 1000-tallet kan være tvisomt, mye av stoffet kan være underholdning mer enn korrekt gjengivelse av pålitelige folks opplysninger. Men Are skriver ikke for å underholde, men for å formidle kunnskap, og derfor sørger han også for å si fra hvor han har sine kunnskaper fra.

Opplysningen om at Olav Hvite forlot Dublin i 871 kommer ikke fra noen islandsk kilde, den er hentet fra irske årbøker. Men den passer godt inn i det kongesagaene forteller om Harald Hårfagre. Han la under seg mer og mer av Norge, og det er temmelig opplagt at

de gamle maktthaverne i kystdistriktene i Vest- og Nord-Norge ikke har vært særlig begeistret for hans foretaksomhet.

6. Sammen med Ares arbeid omtaler Snorre skaldediktene som kilder - når de blir skikkelig tolket av folk som skjønner seg på det.

Diktet Ynglingatal av skalden Tjodolv fra Kvinesdal, som var en samtidig av Harald Hårfagre, omtaler 23 konger i Uppsala og deretter Olav Tretelgja som ble jaget fra Uppsala og slo seg ned som rydningsmann i Värmland, og så sønnen hans, Halvdan Hvitbein og hans fem etterkommere på Østlandet i Norge. Den femte, Ragnvald Heidumhare, var sønn av Halvdan Svartes eldre halvbror Olav Geirstadalv (som kanskje er gravlagt i Gokstadhaugen). Det var til ære for Ragnvald at Tjodolv diktet Ynglingatal.

For tiden før rikssamlingen var Tjodolv den beste kilde til kunnskap om kongesønnens historie. Snorre sier at Tjodolv omtaler 30 av Harald Hårfagres forfedre, men da må han regne med de tre mer eller mindre guddommelige forfedrene "Yngve Tyrkerkonge", Njord og Frøy, som står først i Ares slektrekke i Isendingabok. Men det er ikke bevart noen vers om disse tre i Snorres Ynglingesaga, den første Uppsala-kongen som er omtalt i Ynglingatal er Fjolne, som druknet i et mjødskar.

Det er en imponerende lang slektrekke, og som rimelig kan være har nok en del nyere forskere vært litt skeptiske overfor

en så lang kongerekke. Det kan nok tenkes at Tjodolv kjente eldre, svenske kvad om tidligere konger, og det er rimelig at det har eksistert slike dikt. Noen av Ynglingekongene er omtalt i gammelengelske kilder, i Beowulf vers 2391-97 nevnes *Ohthere* og hans sønn *Eadgils*, disse navnene svarer til Ottar og Adils i Ynglingatal, og de samtidige danske kongene *Hroþgar* og *Hroþulf* er også nevnt i Beowulf vers 1017 og 1181 og flere steder; de nordiske formene er Roar og Rolv (med tilnavnet Krake). Ottar og Adils er nr. 18 og 19 i Ares liste, Halvdan Hvitbein er nr. 25, og med utgangspunkt i å regne tre generasjoner på hundre år skulle Halvdan Hvitbein ha levd 200 år før Halvdan Svarte, og Adils ca. 200 år før Halvdan Hvitbein, og regner vi fortsatt tre generasjoner på et hundreår, må de tre guddommelige forfedrene ha levd et par hundre år før vår tidsregning. Det er klart at her er vi nok langt forut for skikkelig historie.

7. Med sagaen om Halvdan Svarte begynner de virkelig historiske kongesagaene. De første Ynglingekongene i Norge, fra Halvdan Hvitbein til Gudrød, hadde gjennom kamper og giftermål lagt under seg Toten, Hadeland og Vestfold, men de lå stadig i strid med andre småkonger, og vant og tapte de samme landsdelene om igjen og om igjen. Halvdan Svarte fortsetter i det samme sporet, kjemper mot småkonger på østsiden av Oslofjorden, i Vingulmork (det nåværende Østfold), og med Hedmarkskongen som hadde lagt under seg Romerike, og overvant ham, og vant også Hadeland, Toten og Land. Deretter giftet Halvdan Svarte seg med Ragnhild, datter til Harald Gullskjegg, konge i Sogn, og fikk en sønn med henne som ble kalt Harald etter bestefaren. Så døde bestefaren, hans datter og dattersønnen, og Halvdan arvet dem alle og ble konge i Sogn. Halvdan fortsetter kampene mot kongene øst for fjorden, og han gifter seg andre gang med Ragnhild, datter til Sigurd Hjort, konge på Ringerike, og deres sønn, oppkalt etter sin avdøde halvbror, er Harald som seinere får tilnavnet Hårfagre.

FORFATTEROMTALE

Eyvind Fjeld Halvorsen (1922) er født i Norderhov. Han var professor i norrøn filologi fra 1962 til han gikk av ved aldersgrensen i 1992. Fjeld Halvorsen har alltid hatt sterk tilknytning til Ringerike, og det er knapt noen i dag som kjenner Ringerikes middelalderhistorie bedre enn ham. Gjennom årene har han skrevet ca. 20 artikler i Heftet Ringerike.

Hele dette første stykket av Halvdan Svartes saga er kort og knapt fortalt, uten noen kildehenvisninger, mens Ynglingesagaen stadig henviser til Tjodolvs dikt. Vi må vel kunne regne med at Snorre ikke kjente noe kvad om Halvdan.

Det andre store kongesagaverket, Fagerskinna, som begynner med Halvdans saga, har heller ikke noen kildehenvisninger i dette stykket. Begge har også fortellingen om Sigurd Hjorts død, - han red alene ut i skogen og ble drept av en flokk berserker, ledet av Hake Berserk, som etterpå bortfører Sigurds datter og sønn til Hadeland, hvor han har store eiendommer. Halvdan er på Hedmarken i jula, og sender Hårek *gand* for å befri fangene. Det blir gjort, Ragnhild og broren ble ført i vogn (!) over Mjøsisen til Halvdan, og berserken Hake kaster seg på sitt eget sverd og dør.

Resten av Halvdans saga forteller om Halvdans og Ragnhilds drømmer og om hvordan maten forsvant fra bordet da Halvdan var i julebesøk på Hadeland, de mistenkte en finn som var der for å være skyld i det, men han nektet å si noe. Harald bad om nåde for ham, og da Halvdan ikke ville gå med på det, slapp Harald ham løs og fulgte med ham, og var hos ham til finnen kom og fortalte om Halvdans død. Deretter kommer beretningen om hvordan Halvdan druknet da han kom fra en veitsle på Hadeland om våren og kjørte over Randsfjorden, i Røykenvik, på et sted hvor det hadde vært "nautebrønn" for husdyrene om vinteren. Sagaen slutter med omtale av Halvdans "årsælhet", det hadde vært gode åringer i hans tid, og derfor ville alle ha hans haug hos seg, men liket var ført til Ringerike. Så sier Snorre at de ble enige om å dele liket i fire, hodet ble lagt i haug på Stein, resten ble delt på andre deler av Halvdans rike, og "haugene heter alle Halvdanshauger".

Dette er seinere sagn om Halvdans død, for i den korte Norgeshistorien som kalles Ågrip, som er eldre enn Snorres

kongesagaer, er beskrivelsen mye enklere: "Men slik gikk det til med Halvdans død: Han var i veitsle på Hadeland, og da han for derfra i slede, da druknet han i Randsfjorden, i Røykenvik, der det var en nautebrønn, og han ble ført til Stein siden, på Ringerike, og der ble han hauglagt". Fagerskinna har akkurat den samme teksten, og må ha hentet den fra Ågrip.

Landserobringen til Harald Hårfagre er forholdsvis utførlig beskrevet hos Snorre. Den begynner med oppgjør med de gamle fiendene på det indre Østlandet, fra Hedmarken til Østfold, og så går den videre i Trøndelag, hvor Harald får en forbundsfele i Håkon Jarl Grjotgardsson. I hele den tiden mens kampen foregår rundt i landet er det tydeligvis stille på Ringerike, for den landsdelen er bare nevnt i forbi-farten i Haralds saga. Det blir fortalt at Olav Tryggvesson kristnet Ringerike, og at Sigurd Syr og Åsta lot seg døpe, men den viktigste omtalen av Ringerike seinere i Snorres verk er episodene med Olav den Helliges møte med Sigurds og Åstas sønner og beskrivelsen av landskapet. Det er ikke nevnt noe som er spesielt for Ringerike. Det Snorre gir oss i beskrivelsen av Åsta og Sigurd Syrs mottagelse av Olav når han kommer, er en skildring av onnearbeid på en norsk storgård, og det har han selv sagt sett da han var i Norge i 1218-20. Og en slik beskrivelse var vel helst myntet på hans islandske landsmenn, ikke på ettertiden. Anekdoten om de tre sønnene til Åsta og Sigurd er morsom, men den er først og fremst en måte å varsle leserne om at de kunne vente seg mye krig og strid av Harald.

8. Sagalitteraturen er en rik kilde, og det kunne nok sies mye mer om Ringerike i eldre tider, forskjeller og likheter mellom Norge da og Norge nå. Jeg har bare omtalt noen få sagaer, alle kongesagaer, og jeg har ikke omtalt Fridtjov den frøknes saga, enda den jo delvis foregår på Ringerike. Men den sagaen er diktning, ikke historie, og det bør vel helst være spesielt historiske ting, begreper og hendinger som legges fram for medlemmer av et historielag.

Hole i 1905

Året 1905 er blitt kalt det store år for Norge. I over 500 år hadde Norge vært del av eller underlagt et annet land, og siden 1814 hadde Norge vært i union med Sverige. Tiden var inne til å slåss for full selvstendighet. Viktige nasjonale begivenheter dette året satte sine spor også på Ringerike

Sykehuset på Helgelandsmoen ca. 1905.

Foto: Hole bygdebok nr 715.

Margit Harsson

Arbeidet med Hole historielags kalender for 2005, der temaet var Hole i 1905, gikk jeg gjennom 1905-årgangen for Ringerikes Blad, lokalavisa som i 1905 kostet 4 kroner i årsabonnement og kom ut tre dager i uka: tirsdag, torsdag og lørdag. Denne artikkelen vil fortelle om noen av begivenhetene som Ringerikes Blad var opptatt av i 1905, for å gi et lite innblikk i hva holeværingene kunne være opptatt av i det store år for Norge.

Hole bygdebok I-III, skrevet av Gudmund Bakke, har også vært kilde for denne artikkelen. En del saker er gjengangere det meste av året og skal fortelles enkeltvis, mens det til slutt føres en slags månedlig kavalkade over utvalgte begivenheter.

Styre og stell

I 1905 var Hole herred delt i to sogn, Hole sogn og Tyristrand sogn, dvs. at Tyristrand var en del av Hole herred. Jeg skal her skrive om Hole uten Tyristrand som fra 1916 ble del av Norderhov herred. Ordfører i Hole i 1905 var Johannes Solberg fra Drammen. Han hadde kjøpt storgården Stein i 1868, og som holeværing engasjert seg på flere områder. Solberg var med i Hole herredsstyre over 30 år, av disse 21 år som ordfører. Det var derfor en erfaren politiker som lokalt skulle ta stilling til direktivene fra Stortinget utover året 1905. Viseordfører var Edvard Johannesen som en periode var eier av Midtre Sørums, men som i 1905 hadde bygd seg hus og bodde på Sollihøgda. Han var fra Skiptvet i Østfold. Som medlemmer i formannskapet er ellers nevnt O. Ellingsen, Martin Gjesvold, Thorstein Sexe og Lars Libakke.

Hole herredsstyre hadde i 1905 tolv møter, de fleste holdt i Hole forsamlingslokale (nå Røysehall) som ligger sentralt på Røyse, og som i 1905 nærmest fungerte som et kommunesenter, både politisk og sosialt. I forsamlingslokalet hadde Hole herredsstyre til vanlig møtene sine, og der hadde Hole skolestyre, Hole Ungdomsforening, Hole Idrætsforening, Hole husflidsforening og Foreningen for frivillig Fattig- og Sygepleie i Østre Hole både møter og fester, og der var det fest 17. mai.

Holes budsjett var på rundt 30 000 kr. Det var inntekter av ølskatt, hundeskatt og handelsskatt, og noen av utgiftene var lønn til lensmann, organist, jordmor, kirkesanger, veivokter og ordførerens skrivehjelp. I tillegg var det utgifter til skolevesen og fattigvesen. Noen vanlige utgifter for fattigvesenet var likkiste og svøp, oppfostringsbidrag,

legehjelp, jordmorhjelp, ved, støvler og melk. Utgifter til understøttelse av fattige er kr. 5 800. Da får 52 personer offentlig hjelp, og «de fattige» fordeler seg med 8 i Hole krets, 16 i Stein krets, 8 i Bønsnes krets, 13 i Årnes krets og 7 i Utstranda krets. Lønn for lærere ble i 1905 fastsatt til kr. 20 per uke for menn og kr. 16 per uke for kvinner.

Jernbane gjennom Hole

En viktig sak for herredsstyret i 1905 var ønsket om direkte jernbanelinje mellom Hønefoss og Kristiania. Bergensbanen var under bygging, og Stortinget hadde valgt jernbane om Roa. Men mange på Ringerike, særlig i Norderhov og Hole, håpet på omgjøring av vedtaket, for alle må etter hvert se at Roalinjen er høyst uheldig, refererer Ringerikes Blad! Men håndverkere og handelsmenn i Hønefoss var redd for konkurranse, og var imot jernbane direkte til Oslo.

Den 14. februar hadde Hole og Norderhov herredsstyret fellesmøte for å drøfte «hva der i fellesskap kan utrettes til fremme og oppnåelse av en direkte jernbaneforbindelse mellom Ringerike og Kristiania». Et stort flertall vedtok å arbeide for saken, idet Kristiania alltid hadde vært Ringerikes markeds plass. Det er enighet om at en «Ringerikslinje før eller senere vil fremtvinge seg», og de to herredsstyrene bevilger kr. 2 500 hver til en forundersøkelse. Traseer som diskuteres er tunnel Bærum-Fjulsrud med åpen linje langs Holsfjorden, og Stubbalslinjen over Krokskogen.

I august oppnevner Kristiania formannskapet en komite som skal arbeide for Ringeriksbanen, og Ringerikes Blad håper på en «snarlig realisasjon», for banen er viktig for by som bygd og hele landet. Den 7. desember er bane-direktør Fleischer på befaringsreise til den «nyudstakne Ringerikslinje», og en av Hole herredsstyres siste saker i 1905 var å bevilge kr. 3 750 som bidrag til undersøkelse av jernbaneforbindelse mellom Ringerike og Kristiania. Pengene skulle lånes i Hole Sparebank og overføres til Norges Sentralbank.

Hole Arbeidersamfunn

En aktiv forening i 1905 var Hole Arbeidersamfunn og sykekaske som ble stiftet 1886 av gårdbruker Edvard Johannesen. Et stort gode var ordningen med sykekaske som arbeidersamfunnet hadde opprettet fra 1. april 1891. I 1905 var lærer ved Sundvollen skole, Johannes Berg, formann, og omtalte styremedlemmer er P. Øverby, H.A. Fjeld og Ole B. Hurum.

Høsten 1905 var det en del uro i arbeidersamfunnet som blir beskyldt for å være sosialistisk, et skjellsord i 1905. Johannes Berg svarer på «beskyldningene» i Ringerikes Blad. Han forsikrer at samfunnet ikke er innmeldt i noen partiorganisasjon, at de har holdt seg utenfor politisk agitasjon og fremdeles vil gjøre det. Hole Arbeidersamfunn har kun befattet seg med indre anliggender og holdt seg utenfor storpolitikken, skriver Berg videre, og avslutter med at der har høyre og venstre, arbeidere og bønder møtt hverandre i vennskap og god forståelse.

Hallingdalsbataljon på utmarsj fra Helgelandsmoen mot Mo gård i 1905.

Kjøp og salg

Hvilke varer ble avertert til salg i 1905? Det var gårdsredskap som hesteriver, meieapparater, hallingljåer, høygaffelskaft, slåmaskiner, treskemaskiner og selvbindere. Det var melkespann, melkebøtter, melkesåer, melkesiler og Alfa-Laval separator. Matannonser var det også mange av. Pultost, gammelost, klosterost, Pellerins margarin, rakørret, sild, makrell, vindruer og bygg-gryn ble avertert til salg. Av andre annonser kan nevnes sykkeldeler, spiker, gjerdestrå med kramper, likkister og liksvøp, hage- og blomsterfrø, salmebøker og bibler, pinnestoler, tømmerhuggermål, forlovelsesringer og turnipsfrø. Dessuten var det noen som ønsket ull og filler til strikking og veving.

Ledige stillinger

En rekke ledige stillinger ble selvsagt avertert i lokalavisa. Det var gårder som averterte etter budeie, melkepike, barnepike, husholderske, kokke, gårdsbestyrer, husmann, tømmerhogger, sveitser, murer, stallkar og skysskar. Inga Falk på Kleivstua averterte etter kokke, to stuepiker og en oppvarningspike. Mange av stillingene var ledige fra 14. april.

Fiske i Tyrifjorden

Ringerikes Blad har ofte små notiser om fisket. Sik fiskes om vinteren til i begynnelsen av februar. Fra februar til mai fiskes det mindre på grunn av tykk is. I mai er det populært å fiske abbor. Deretter begynner brasenfiske som drives av ganske få fiskere og varer bare noen dager. Gjeddefiske med sluk drives en lengre tid om sommeren. Ellers fiskes det hele sommeren med garn. Videre har man fra august og utover høsten krepsefiske, kanskje det fiske som gir best utbytte.

Et utvalg av spesielle begivenheter i 1905

Januar

Skøyteløp i Kroksund: Den 22. januar arrangerte Hole Idrætsforening skøyteløp i Kroksund, og var «begunstiget med godt Veir og stor Deltagelse». Entre var 10 øre. Det ble konkurrert i kunstløp og lengdeløp: 500, 1000 og 1500 meter. Bare gutter deltok, og de var delt i tre klasser etter alder: under 14 år, mellom 14 og 18 år, over

Foto: Englebret Moe

Foto: Hole bygdarkiv bilde nr 1314.

Bil ved Sollihøgda 24. august 1915. Sjøfører trolig dr. Ketil Motzfeldt, passasjer Thorvald Løchen (fylkesmann i Hedmark). I baksetet Ingeborg Løchen og Mary Motzfeldt.

18 år. Vinnere i hver sin klasse var Georg Øverby, Aksel Ultvedt og Aksel Rud. Per Gjesvold fikk ekstrapremie for kunstløp. Ellers på premielista finner vi navn som Andreas Sundland, Andreas Hodt, Per Berg, Martin Dahl, Jens Jørgensen og Thor Bjørnsrud. Med kunstløpet «stod det kleint til næsten for Samtlige», heter det i referatet, og «der må øves meget mer». Dommere var hotelleierne Gudbrand Karlsen, Kroksund hotell, og Ole Blyberg, Sundvollen hotell.

Gomnæsmusikken spilte både på isen og i Rudsødegården, der det var premieutdeling og «en belivet og hyggelig Seksa avholdtes». Ordet Seksa er uforståelig for mange av oss i dag, men ble før brukt om en fest i en forening (o.l.) med servering og ofte dans. Ordet seksa er svensk og opphavlig brukt om et måltid kl. 6 om kvelden.

Februar

Kritisk situasjon: 18. februar oppfatter Ringerikes Blad den politiske situasjonen som kritisk. Som en av flere nye statsråder foreslås Fridthjof Nansen, selv om han ikke er politiker. Men det vises til at Nansen har et navn med god klang ikke bare i Norge, men i Norden, ja over hele Europa. Dampskipsbrygge ved Svensrud: Den 18. februar er det møte i Hole Meieri i Svensrud for å diskutere bygging av dampskipsbrygge. Det viste

seg å være stor interesse med 30 fram-møtte, og noen dager seinere var det nytt møte der en komite ble nedsatt for å realisere planene. Med i komiteen var Andr. Hafnor, Birger Rytterager, Lars Frøhaug og Otto Lundberg. Brygga som etter hvert ble bygget i Svensrud, skal i sin tid ha vært en av de lengste trebryggene i Norge. Travkjøring: Søndag 23. februar kl. 1 var det premietravkjøring på Steinsisen i Hole med 24 hester påmeldt. Skolehus på Sollihøgda: På skolestyremøte 22. februar blir det opplyst at hoffjegermester Fearnley gir gratis tomt og kr. 500 til nytt skolehus på Sollihøgda. Men byggingen må utsettes ett år på grunn av «trykkende forhold». Det henstilles derfor til de noble bidragsytere og godhetsfullt vedstå seg sine tilbud også kommende år.

Mars

Hole skiklub, som ble stiftet 1895, endret navn til Hole Idrætsforening i 1899. I 1905 var Hole Idrætsforening 10 år, noe de feiret 31. mars på Hole Forsamlingslokale (Røysehall), der damene medbragte smørbrødfat.

April

Budeiefest: 18. april arrangerte meieriene på Tandberg i Norderhov og Svensrud i Hole såkalt budeiefest for melkeleverandørenes familier og budeier. Det var premier for godt fjøsstell med utdeling av førstepremier, tredje-

premier og oppmuntringspremier. Til slutt var det punsj, dans og et delikat smørbrødbord.

Dampbåten Ringerike: 22. april melder Ringerikes Blad at Lierbanens nye båt er ombygget med tak over dekket både for 1. og 2. klasse, og at salongen har fått plysjmøblement. Oppe i salongen var det nå plass til 70-80 passasjerer som kunne sitte ved småbord og nyte forfriskninger.

Mai

Hurra for 17. mai: I 1905 var det ekstra grunn til å feire nasjonaldagen, og Ringerikes Blad har oppfordringer om å feire frihets- og selvstendighetsfødselsdag etter 400 års dvale. «Flagg ut over by og land så mange som evner at skaffe det! Så skal vi synge av fullt hjerte om vårt land». Og lokalavisa spør leserne: Har du anskaffet flagg til huset? Har dine barn fått flagg? Hvis ikke – bring det endelig i orden i dag.

Klokka 9 om morgenen 17. mai møttes Stein og Årnes skolekrets på Steinsbakken. Barn fra Sundvollen krets støtte til ved Vikssvingen, og sammen gikk de til Svendsrud Meieri der Hole og Bønsnes krets også var møtt fram. Rundt 200 barn og voksne var samlet da barnetoget med musikk i spissen gikk fra Svensrud om Libakke til Frøshaugåsen (Frøysuåsen). Medbrakt niste ble nytt i det fri, og der var

sang, taler og opplesning. Omtrent alle barn hadde flagg. Om kvelden inviterte Hole Ungdomsforening til fest på Hole Forsamlingslokale med tale av kirkesanger Frøhaug, musikk og lek. Damene tok med smørbrød, men «berusende drikke» var ikke tillatt. Andre feiret dagen med en dampskipstur til Svangstrand. Men ikke alle var fornøyd. En «Ungdomsvenn» klager i Ringerikes Blad over 17. mai-festen, for kontingenten kr. 1,25 var for høy og musikken tok for mange pauser.

At skolebarn feiret nasjonaldagen var ikke selvsagt i 1905. Året før diskuterte Hole skolestyre feiringen av 17. mai, og oppfordret Holes lærere og lærerinner til å ta fri fra skolen for å feire nasjonaldagen med barna. Først i 1906 vedtar Hole skolestyre enstemmig at 17. mai skal være fridag. Dette var etter forslag fra Nikolaus Hafnor (1851-1924) som hadde vært en ivrig talsmann for skolens 17. mai-feiring.

Stor turisttrafikk: Den vakre naturen på Ringerike hadde fra tidlig på 1800-tallet ført til stor turisttrafikk, og slik fortsatte det også i 1900. I pinsen 1905 var «det herligste høysommervær, og umåtelig stor reisetrafikk». Ringerikes Blad kan fortelle at størst besøk hadde Krokkeleiva og Sundvollen «som sedvanlig». Sundvolden hotell hadde 300 middagsgjester pinsedagen, og på Kleivstua var det også fullt.

Butikk i Sundvollen: Lørdag 27. mai åpnet Martin Hansen «velassortert Landhandleri» i Sundvollen, og han lovt «første Sort Varer til rimelige Priser». Martin Hansen var i 1905 bare 24 år gammel, og butikken holdt til i en gammel lagerbygning. Senere bygde Hansen egen butikk nær Sundvolden hotell.

Juni

Forbud mot biler: I 1905 hadde bilene begynt å merkes også i Hole, og det var et problem at hestene så lett ble skremt. 8. juni skjedde det som mange hadde fryktet, den første bilulykke var et faktum. Petter Øverby med sønn var ute og kjørte med to hester som ble så skremt ved møtet med en bil at de løp løpsk, og både far og sønn ble «skamfært», melder Ringerikes Blad.

Knappt tre uker senere beslutter Hole herredsstyre å rette en inntrengende henstilling til amtmannen om at han uten opphold må nekte enhver motorvognkjørsel i Hole herred. Faren og ulempene er så store at de legger hindringer i veien for den frie benyttelse av distriktets landeveier. En måned senere svarer amtmannen at de ikke finner å kunne nekte motorkjørsel i Hole; men de har anmodet amtsingeniøren om å anskaffe og oppslå en del veiplakater med påbud om forsiktighet ved motorvognkjørsel. Men Hole-politikerne gir ikke opp kampen for et bilfritt Hole! De tar kontakt med naboherredene Norderhov og Bærum, slik at de sammen kan påvirke myndighetene, og i september går et skriv til Justisdepartementet med forslag om at motorvognkjørsel på enkelte (helst alle) offentlige veier må forbys slik at alminnelig ferdsel kan foregå uten fare. I dag vet vi at dette var et umulig forslag.

D/S Ringerike på Tyriffjorden. Båten trafikkerte Tyriffjorden fra våren 1905. I bakgrunnen tangen syd for Kroksund.

Juli

Hole jaktforening er i virksomhet i 1905. Oppsynsmenn er Petter Jenserud, Olaves Rønningen, Oliver Bredesen og Hans Mattisplassen. De er bekymret over jaktforholdene. Viltbestanden på Krokskogen øker ikke, noe de mener kan skyldes krypskyttere og den store bestanden av rev. Måren er utryddet, men heldigvis er harebestanden bedre enn ventet.

Motorbåten Fix: 13. juli melder Ringerikes Blad at motorbåten Fix, som trafikkerte mellom Hønefoss, Sundvollen og Åsa, har problemer med tømmergrimer som ligger i Storelva utenfor Helgelandsmoen og ved undergangen i Kroksund. Fix har plass til 24 personer og er viktig for turisttrafikken og vanlig reisende.

August

1. folkeavstemming: Den 13. august skulle norske menn svare ja eller nei til unionsoppløsningen. Dagene før folkeavstemmingen var det opprop i Ringerikes Blad: Vil du fred, må du stemme ja! Vil du et fritt og selvstendig Norge, så skriv et ja på din stemmeseddel! Østre Hole Grunnlovsforening oppfordrer alle menn til å gjøre sin plikt og stemme ja. Norges høytidsstund er kommet, heter det videre i lokalavisa. Valgdagen 13. august ble en festdag over hele landet. På Hønefoss var 5000 mennesker samlet på torget. Gud skje lov for dagen og resultatet, skriver Ringerikes Blad dagen etter. I Hole var det bare jastemmer, 392 av 431 mulige. I hele Buskerud var det bare én mann som stemte nei, og han bodde i Hurum. I hele landet stemte 368.208 personer ja og 184 personer nei, dvs. at 1/2 promille stemte nei til oppløsning av unionen. Så samstemte har vel nordmenn aldri vært hverken før eller siden.

Nicolai Nicolaisen (1841-1927) var lensmann i Hole i rundt 40 år, fra 1878 til 1919. Det var han som fikk ansvar for å organisere de to folkeavstemningene som ble holdt i august og november i forbindelse med unionsoppløsningen. Annonser om folkeavstemning i Hole valgsgogn er undertegnet av «Mandtalsfører N. Nicolaisen».

Kvinnene var også med

Det virket provoserende på norske kvinner at «det norske folk» i 1905 ble bedt om å si sin mening, først ja eller nei til unionsoppløsning, deretter ja til monarki eller republikk. «Det norske folk» betydde i denne sammenheng bare norske menn, noe kvinnene ikke ville finne seg i. Hele 565 ulike kvinneforeninger fra hele landet skrev navnet sitt på foreningslister som ble overrakt Stortinget 13. august. I tillegg ble alle norske kvinner over 21 år oppfordret til å skrive sitt navn på lister til støtte for 7. junivedtaket: Skriv ditt navn for Norge! Hjelp til kvinner, så dagen i ren velklang kan stå høyt og bevares i etter-slektens minne.

Resultatet var fantastisk. Rundt 300 000 norske kvinner, dvs. «nesten alle», skrev i løpet av 20 dager navnet sitt på lister til støtte for unionsoppløsning.

Foto: Postkort forteller om Ringerike.

I Hole var det lagt ut lister hos landhandler Karlsen i Kroksund og i Riksstasjonen på Libakke på Røyse. I alt 184 kvinner i Østre Hole skrev navnet sitt på ei liste. På Libakke var det 85 navn, Kroksund hadde 67 navn og Olga Solberg på Stein hadde egen liste med 32 navn. Tilslutningen var stor og begeistret, heter det i Ringerikes Blad etter valget, og ingen kvinne som ble spurt svarte nei.

Fest på Kleivstua: Valgdagen ble festlig feiret på Kleivstua. Verandaen var pyntet med kranser og buketter med datoer 13.08.1905 i midten. Om kvelden samlet man seg rundt punsjebollen, hvor verten utbrakte dagens skål og håpet den dag snart måtte komme, da kvinnene også kunne være med. Flere fedrelandssanger ble avsunget, og dagen ble avsluttet med en svingom.

September

30. september er det konfirmasjon i Hole kirke. 18 jenter og 20 gutter konfirmeres. Prest er Camillo Rantzau Bøckman.

Oktober

Trengende vernepliktige: Hole herredsstyre bevilger inntil kr. 250 til trengende vernepliktige som har vært utkommandert utenfor ordinær tjenestetid. Videre må herredskassen dekke kr. 36,80 som var utgifter i forbindelse med folkeavstemmingen 13. august. Dramatikk: Ringerikes Blad skriver om Karen Gulbrandsen som var 51 år og bodde på plassen Bjørkåsen i Steinsfjerdings. Karen skulle ut å flytte ei kvige på beite, men kviga var urolig og «støtte sine horn i konens underliv». Karen døde av skadene og etterlot seg mann og 8 barn.

November

Monarki eller republikk: Da danske prins Carl fikk tilbud om å bli norsk konge, forlangte han folkeavstemming, for han ønsket å bli konge for et folk

og ikke et politisk parti! Dermed var det klart for folkeavstemming nr. 2 i 1905. Norske menn skulle svare ja eller nei til monarki.

Folkemøter ble holdt over hele landet med agitasjon for monarki eller republikk. Bjørnstjerne Bjørnson og Fridthjof Nansen talte varmt for kongedømme. På Ringerike var lokalavisa for monarki og hadde opprop som: Alle må møte! At stemme ja er å stemme for fred, arbeidsro, sikre og ordnede forhold innad som utad. Er du enig i kongevalg, så sitt ikke hjemme på avstemningsdagen, men møt frem og stem ja. Men i Sverige var det «storsvensk forbitrelse» mot en dansk prins på Norges trone.

Lensmann Nicolaisen er denne gang også manntallsfører, og kunngjør at valgsted i Østre Hole er Hole forsamlingslokale (Røysehøll) og i Vestre Hole Skjærdalens forsamlingslokale. Folkeavstemmingen 13. og 14. november viste klart at det norske folk ønsket prins Carl og prinsesse Maud med vesle Alexander som ny norsk kongefamilie.

I Hole (med Tyristrand) hadde 717 menn stemmerett. Av disse stemte 591 ja, bare 11 stemte nei. På landsbasis var resultatet: 259 563 ja-stemmer og 69 264 nei-stemmer. I landets aviser heter det: Norge har talt. Prins Carl blir landets konge. Under kongeinntoget i november kom det utenlandske journalister til Norge, også svenske. Ringerikes Blad refererer hva en svensk journalist fra Dagens Nyheter kunne få seg til å skrive: Jeg passerede de utroligste typer, møllspiste gamle jomfruer med de ekleste hårdotter i nakken og gubbemumier og misfostre. Det er alltid så, når en større by holder fest, at alt menneskelig utøy kryper fram i dagslyset. Men siden pressens uke i Stockholm har jeg ikke sett en så horribel samling vrak. Der fantes hoder, som hadde et ansikt i det nedre hjørne, og sådanne, som intet var annet

enn en nese med en smule tilbehør, og sådanne som ikke var mere enn en munnhule og et par briller og en hatt. Det var rent forferdelige typer, mange. Hadde det vært i et religiøst land med gloriesmykkede helgenbilder på fanene, som ble båret omkring, så skulle man kunnet vedde på, at man befant seg i en undergjørende madonnas by, og at det her gjaldt en massehelbredelse av syke pilegrimer og lindring av menneskelig nød. Ute i gaten red i sakte mag politu med sine pikkelhuer lignende omvendte sotede sausepanner og med tydelige tegn, iallfall mange av dem, på at de drakk alt, hva tjenesten tillot.

Desember

Det store år for Norge: Ordfører Johannes Solberg åpnet herredsstyremøtet 18. desember slik: Det er første gang Hole herredsstyrelse er samlet til møte etter de for vårt land så store og lykkelige begivenheter, hvorved vi har erhvervet vår fulle selvstendighet og fått vår egen konge. Jeg er viss på, at vi alle vil være enige i det ønske, jeg herved tillater meg at fremsette: Gud bevare fedrelandet og Kongen! Forsamlingen tiltrådte enstemmig dette ønske ved å reise seg.

Året 1905 går mot slutten, og mange vakre ord sies om «Det store Aar for Norge». Et større år har neppe vært i Norges historie, skriver Ringerikes Blad. Sluttsteinen er nå reist. Gamle Norges frigjøringsverk er fullbragt - uten å ha kostet blod. Uten et sverd-hugg eller et rifleskudd har vi oppnådd dette, og med alle store nasjoners sympati for vår resolute handling.

FORFATTEROMTALE

Margit Harsson (1943) er født i Ål og bosatt i Hole fra 1976, er ansatt som navneforsker ved seksjon for navnegranskning, Universitetet i Oslo. Der arbeider hun blant annet med innsamling, registrering og arkivering av norske stedsnavn. Margit Harsson har tidligere skrevet artikler for Heftet Ringerike, blant annet om gamle gårdsnavn i Hole, Storøya i middelalderen og forfatteren Johannes Thrap-Meyer på Stein.

Bråtebrenning slik finnen Eero Järnfelt såg det. Bildet heiter Trälar under penningen og er frå 1893. Det kunne variere kor trengt eller godt dei finske nybyggjarane sat i det, men sjølve bråtebrenninga måtte vere eit slit.

“på mordisk vis
indkommet
udi hennes hus og gaard”

Olav Norheim

Takka vere tingbok-prosjektet til Ringerike Slektshistorielag med Thorleif Solberg som drivkraft får vi eit unikt innblikk i samfunnet på Ringerike kring 1660. Hadde vi ikkje hatt tingbøkene, ville vi ikkje visst eller trudd det. Her skal vi følgje ein finsk innflyttarfamilie med tingbøkene som hovudkjelde.

Ein typisk tingdag

Det er 15. juli i 1659. Sommaringet er sett i tingstua på Tandberg i Norderhov. Om det er midt i slåtten får så vera. Den nye futen, Jacob Luth, er til stades. Det same er lensmann Ola Torkjellson Hønen. Nokre av bygdas beste menn utgjer lagretten: Gudbrand Vaker, Torbjørn Dæli, Sjur Skøyen, Embret Lo, Ola Vesteren og Erik Bråk.

Det kan sjå ut som ein typisk tingdag. Somme blir stemna for ubetalt gjeld, nokre av dei vedgår gjelda, andre har ikkje møtt fram på tinget. Særleg er det sag- og gardeigarar som stemmer folk for gjeld.

På same tinget stemnar finske Kari Henriksdotter Sørnum ein kar som heiter Kresten Krestensson, også kalla Kresten i Mølla. Fleire vitne kan fortelje om korleis Kresten hadde overfalle Kari ein preikesøndag ho skulle dra til kyrkje. Det blir lagt fram eit skriftleg innlegg frå Kresten, der han hevdar at Kari fer med løgn. For ho kan aldri bevise at kyrkjevegen hennar går over mølla for å ta skysshest, ”men over Eiklesundet”. Kresten spurde allmugen på tinget om dette ikkje var rett, og jo, det var det, men ”Eiklesundet var brøstholden och holdis iche ved lige”. Så derfor må folk no dra om møllene til Kvernbergsundet i staden for over Eiklisundet for å kome til kyrkje på Norderhov.

“Findes en finde quinde her inde?”

Både Per Jonsson ”ved møllene” og Østen Olsson kunne vitne at Kari kom inn i stua til Per ein søndag før preika, blå og blodig i ansiktet. Ho sa at Kresten i Mølla hadde gjort det.

Det gjekk ikkje bra for finnefamilien som flytta frå Vardal til Sørnum i Heradsbygda for ca. 350 år sidan.

Futen sjølv var ein fæl finneplagar, møllaren like eins. Lensmannen såg gjennom fingrane med slikt.

Familiefaren vart myrda og familien måtte gå frå garden.

Olo Kjellsdotter Hallsteinrud vitna at ho var i det huset ved mølla der Hans Trulsen held til, ein søndag etter preika. Då kom Kresten i Mølla inn og spurde om det ikkje var noka finnekvinne her inne? Han sa at det skulle sprette ein djevel i hovudet hennar, slik det skjer med han i kyrkja på grunn av henne, for då får han så vondt i auga at dei må sprette ut. Både Mattis Finne og Erik Finne kunne vitne at Kresten hadde sagt dette, det same kunne Krestaffer Rud vitne.

Det fell ingen dom i denne saka denne julidagen, men det er nytt ting på Tandberg tre månader seinare, 12. oktober 1659. Då kan Gaute Hjelle vitne at Kresten ein dag kom inn i stua til Hans Trulsson og spurte om finnekjerringa på Sørnum var der. For han fekk ikkje vere i fred for henne og prosessen hennar nokon stad. Dommen blir at Kresten skal bøte 8 ørtuger 13 mark sølv til Krona og 4 merker sølv for kvart av dei tre slaga han har gitt Kari på munnen, dessutan omkostning-

ar til Kari. Når det gjeld det Kresten hadde sagt om at han fekk vondt i hovudet når han såg Kari i kyrkja, overlet retten til høgare makter, ”thi sådant gaar offuer Woris forstand”.

Finneinnvandringa

Ekteparet Henrik og Kari snakkar finsk – i alle fall innimellom og seg imellom. Truleg er dei ikkje heilt støye i den lokale norske dialekten. Men Kari og Henrik er ikkje fødde i Finland, kanskje i Norge, kanskje i Sverige. Foreldra er nok fødde i Sverige. Dei er tredje generasjon finske utvandrarar. Den store finske utvandringa på grunn av naud på 1600-talet til Sverige og seinare Norge tok såleis både ein og to og tre generasjonar. Og Ringerike var omtrent så langt vest som finnane kom.

“Uden nogen aarsag ...”

3. februar 1662 er det nytt ting på Tandberg. Det har vore halde mange ting sidan Kari vart slått av Kresten i Mølla i 1659, og mange saker der både ekteparet Kari og Henrik, og Kresten i Mølla, og futen Luth har vore involverte. På dette tinget har Kari stemna Helje Grøtterud for at han saman med Lauritz Flattum ”skulle for nogen kort tid forleden på mordisk vis indkommet udi hennes hus og gård, Sørumb, og avdage tagit hennes mann, Henrik Finne Sørumb, uten nogen årsak”, som det står i tingboka. Henrik Finne er altså drept.

På tinget meiner Kari at Helje er å sjå på som hovudmannen i saka. Etter at drapet hadde skjedd, hadde Helje flykta, og seinare vorte pågripen. Kari meiner han burde ”lide steile og hjul”. Det Helje eigde, burde gå til Krona og Karis umyndige barn. Kari meiner dessutan at Kresten i Mølla også bør straffast, sidan han var ”en stor Vold der Vdi” – hadde stor skuld i det som hadde hendt.

“slog hans arm i tu over en stokk”

Vitnet Mattis Finne, som hadde synt Henrik Finne dagen etter ”at skaden var gjort”, kunne prove at han hadde vore på Sørumb for å vaske sår til Henrik siste dagen før han døydde. Då såg Mattis 15 blodige sår i hovudet hans, gjort med kårde, øks og børse.

Fra Hønefossen. Måleri av I. C. Dahl.

Og ”hans venstre arm at vere slagit udi tvende støcker”, den høgge like så. Henrik hadde fortald at den yngre karen hadde halde han mens den gamle ”slog hans arm i tu over en stokk”. Sjur Veksal og Guttorm Veien var blitt oppnemnde til ”synsmenn”, og laurdagen etter hadde dei vore på Sørumb og sett dei 15 ”blodige slagene” Henrik hadde fått i hovudet. Men kven som var skuld i udåden, visste ikkje Guttorm og Sjur, og heller ikkje ”hvilke sår han hadde sin bane av”.

Tingboka fortel om grunnen til mordet på finnen på Sørumb: Helje Grøtterud stod fram og vitna at fredagen før Mortensmess (truleg 7. november) og dagane før hadde han og Lars Flattum hatt ein hest gåande på marka. Og

Harald Vibe, som var huseiknar i heftet Ringerike i mange år, teikna finnestader frå marka, som denne frå Spålen. Det kan hende at busetnader nede i bygda likna noko.

denne hesten skulle ha kome inn på ein av rugbråtene til Henrik Finne. Då Henriks son Pål såg det, ”skaut han hesten i hjel”.

Dermed går Helje og Lars til Hønen i Norderhov for å finne lensmannen, Ola Torkjellson Hønen. Dei finn han på Vaker. Då dei ber lensmannen hjelpe seg ”til rette”, svarer han at dei skal gå til Sørumb for å få ein hest igjen, inntil dei fekk erstatta den skotne hesten. Til det sa Helje, at om dei kom til Sørumb og tok ein hest, ville det bli klammeri. Lensmannen hadde då svart at viss den som hadde gjort skaden laga klammeri, så skulle karane ”slå arme och been i thue paa hannem, och fører ham thill mig. Jeg schall giffue hamb mad och øll”. Underforstått: Lensmannen skulle sørge for kost og losji i arresten. Og karane fekk vide fullmakter.

Foto: O. Væring

Illustrasjon: Harald Vibe

Drikk seg til mot

Deretter hadde Helje og Lars gått til Kresten i Mølla og sagt ”hva som var erendet deres”. Der hadde dei vorte sitjande og drikke tre eller fire kanner øl og noko brennevin. Så hadde Kresten lånt Lars ein kårde og sagt som så: ”Thager (dere) nu saa fat på den ene finde saa den anden sløgis derved, thi der er saa mange finder som och haf-fuer truet och undsagt mig tilforn”.

Så bar det i veg til Sørumb med Helje og Lars. Der sat Henrik ved bordenden. Kari var også i rommet. Då Kari og Henrik fekk spørsmål om å betale for hesten som sonen hadde skote, svara dei ”noget som di intet kunde forstaae”. Så hadde Henrik tatt ei børse ned av veggene ”og ville skyte dem”. Helje hadde då hogd han med kården – i nødverge, sa han – og tatt børsa og gitt finnen nokre slag med den. Lars hadde slått Henrik med øksa. Og etter at ”skaden var gjort”, hadde dei gått til Mølla, levert kården tilbake til Kresten og hadde sete der og drukke ”alt fra Fredagen og til Søndagen”. Helje føyde til at ”hans tilskynder var visst Christen i Møllen”.

“miste sin fred och lide paa sin hals”

Enka Kari vitna det same og dessutan at mannen hennar hadde ”klaget for henne” at Lars Flattum og Helje Grøtterud ”war begge om at gjøre hannem sinn banesaar”.

Kresten i Mølla hevda på si side at enka på Sørumb hadde mista si ære og at fangane ikkje måtte få godkjent vitneprova sine, dei var ”misdedere der sad paa sit liff”.

Dommen vart slik: Henrik Finne var utan grunn drept i sitt eige hus. Helje Grøtterud ”bør at miste sin fred och lide paa sin hals”. Seinare skulle meistermannen setje hovudet hans på ein stake. Alt Helje eigde skulle tilfalle Krona og arvingane etter Henrik Finne. Lars Flattum var ikkje til stades på tinget og ingen møtte på hans vegner. Saka hans måtte derfor utsetjast. Men han blir seinare dømt på same vis.

Klagene mot Kresten i Mølla og lensmann Ola Torkjellson kom opp att på nytt ting 13. februar. Lensmannen sa for sin del at han aldri hadde ”rådført” fangane til å drepe finnen, og han vart frikjent ”i alle måter”.

Tingbøker fortel

Så langt drapssaka etter det tingboka fortel. Tingboka fortel elles mykje om livet til Kari Sørumb etter denne hendinga. Ho giftar seg oppatt, blir tiltala for ulovleg ølskjenking, skuldar skatt som mange andre, blir skulda for bråtebrenning på annan manns eigedom, skiftar innbu, lausøyre og buskap mellom seg og barna, eldste sonen må så gå frå garden, alt detaljert oppteikna i tingbøkene. Meir om det kanskje ein annan gong. I alle fall: Thorleif Solberg og Slektshistorielaget skal ha takk for å ha opna tingbøkene for oss som spennande kjelder frå ei tid vi veit lite om.

Tingboka frå 2. februar 1662: Det står m.a. i 12. linja og utover, at Hellie Christophersen Grøtterud ... for Nogen Kort thid forledem paa Mordisch Viss Jindkommet Vdj hinded huss och gaard, Sørumb, och Affdage thagit hinded mand”.

KJELDER

- Hovudkjelde: Tingbok for Ringerike 1652-1670, utdrag, tilrettelegging og utgiving ved Ringerike Slektshistorielag.
- Kjelder og litteratur elles: Gudmund Bakke: Blant fogder og sageiere på Ringerike på 1600-tallet. Utrykt foredrag i Hole historielag 2003.
- S. H. Finne Grønn: Overgrep mot finnerne paa Ringerike. En mordsak i Norderhov 1662. Norsk Slektshistorisk Tidsskrift 1930.
- Hefte Ringerike m.a. 1940, 1950, 1957.
- Trygve Christensen: Skogfinner og finnskoger. Oslo 2002.
- Andreas Ropeid: Hønefossboka, bind I og III. Hønefoss 1952/1968.
- A. Lagesen: Ringerikske slekter. Bind III. Opptrykk ved Ringerike Historielag.
- Totens Bygdebok bind III. Gjøvik 1968.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim (1941) er født på Lillehammer og bor nå i Norderhov på Ringerike. Han er utdannet som journalist og arbeider som språkrådgiver i Kommunaldepartementet. Han har bidratt med flere artikler i Hefte Ringerike, og vært redaksjonsmedlem i tiden 1991-98.

Sundøya i 1880-årene malt i 1931 av Lars Lyse.
Fra "Hole bygdebok", bind 1, av Gudmund Bakke.

En bygdebok blir til

Ingeborg Ellingsdatter (f. 1836 i Jevnaker). Hun levde sine siste år som enke i Hanserud. Fra "Hole bygdebok", bind 2, av Gudmund Bakke.

Ole-Jørgen Moe

Forhistorie

Siden forrige bygdebok om Hole - Gunnar Tveitens bok fra 1914 - har Hole vært inntatt av storkommunen, men ble egen kommune igjen fra 1977.

Kanskje kan man ta dette til inntekt for en sterk lokal identitet forankret i historiske røtter, som blant annet gir seg utslag i ønske om å utgi ny bygdehistorie?

I alle fall har det vært stor interesse for dette både fra Holes befolkning, lokalpolitikere og kommuneadministrasjon, noe som har gjort det mulig å realisere utgivelsen.

Allerede den forrige bygdeboknemnda syslet med tanken på å utgi bygdehistorien på nytt. Den satset imidlertid mer på å utgi andre bøker som gjenutgivelse av Lagesens slektshistorie (1977), Gunnar Tveitens bygdebok (1982), Holes skolehistorie (1981) og Jon Guldahls småstuber (1985). Den utga også en bildesamling fra Hole.

Ny bygdebokkomité i 1991

Da den nåværende komiteen ble etablert i 1991, var det naturlig å videreføre ideen om en ny bygdehistorie. Den gamle nemnda etterlot seg et rikholdig materiale som i tillegg til kommunens eget bygdearkiv, bestående både av skrifter og bilder, ble et godt startgrunnlag for komiteen. Her kunne man fordype seg i Holes historie tilbake til småkongetiden.

Fra nyere tid fant man kjente bygdehistorikere og fortellere som Gunnar Tveiten, Jon Guldahl og Peter Lyse, for ikke å snakke om slekts- og gårdshistorier ført i pennen av privatpersoner.

Margit Harsson var leder av bygdebokkomiteen fra 1991 til 1995 og har vært en viktig bidragsyter til å belyse Holes historie med bøkene Skolehistorie for Hole (1987), Kongeveien over Krokskogen (1997) og Stein gård, en stor gård på Ringerike (2000).

Det var derfor nok å ta tak i, men komiteen så det likevel som viktig å komme i gang med intervjuer og

båndopptak av eldre Holeværing. Dette skulle vise seg å være viktig, for nå vel 10 år senere er de fleste av dem borte.

Komiteen tok i 1993 kontakt med professor Harald Winge ved Norsk lokalhistorisk institutt. Han kom med verdifulle innspill om hvordan arbeidet burde gjennomføres, spesielt at arbeidet måtte ses i et langsiktig perspektiv. Hans råd var å tenke minst 10 år fram i tid og ikke forhaste seg med utgivelsene. Komiteens planer om å utgi bygdehistorien i løpet av 4-5 år måtte derfor revideres.

Fra 1995 og frem til i dag har artikkelforfatteren vært leder av bygdebokkomiteen.

Forfatter

Harald Winge var klar på at det var viktig å få ansatt bygdebokforfatter så raskt som mulig.

Komiteen tok derfor tidlig tak i dette med initiativ overfor kommunen, det vil si både folkevalgte og administrasjon. Her møtte man velvilje fra første dag.

Håndverkere, husmenn og tjenere på Mo, ca. 1860. Fra "Hole bygdebok", bind 2, av Gudmund Bakke.

Etter en del forarbeid ble forslag fremmet, og vedtak om å ansette bygdebokforfatter ble fattet i 1995. Det var flere søkere til stillingen, både lokale og andre, og også tidligere bygdebokforfattere. Gudmund Bakke med historie hovedfag og journalistbakgrunn, dessuten med sterk interesse for lokalhistorie og tilknytning til Hole, ble ansatt. Han startet sitt arbeid 1. november 1995.

Bøkene

Bygdebøker er tradisjonelt skrevet som en gårds- og slektshistorie. Forfatter og komité ønsket å tone dette ned og i stedet utgi en generell bosettingshistorie, der all bosetting i kommunen skulle omtales.

I en landbrukskommune som Hole skulle det snart vise seg at dette var vanskelig, fordi så mye av historien nettopp er knyttet til gårdene. Disse vil derfor stå sentralt, men all bosetting er omtalt.

Det ble planlagt fire utgivelser: Årnesfjeringen og Steinsfjeringen i et bind, Røyse i et bind, Østsiden av Steinsfjorden og Tyrifjorden med Krokskogen i et bind og til slutt et bind med generell bygdehistorie.

Materialet var imidlertid for rikholdig til at man kunne klare dette. Så langt har det kommet tre utgivelser: Bind 1 Årnesfjeringen (Vik, Kroksund) i 2001, bind 2 Steinsfjeringen med Steinsåsen i 2002 og bind 3 Holefjeringen (Nordre del av Røyse) i 2004. Neste bind Bønsnesfjeringen (Søndre del av Røyse) kommer i 2006 og siste bind, som skal omfatte Østsiden av Steinsfjorden og Tyrifjorden samt Krokskogen, er planlagt til 2008. Om mulig skal det også utgis en generell bygdehistorie etter dette.

En bygdebok skal være et oppslagsverk for folk flest, blant annet for skoler, og vil nok av den grunn bli oppfattet som summarisk. Det er ikke til å komme utenom.

Komiteen har likevel ønsket å gjøre stoffet levende og interessant å lese. Tilbakemeldinger tyder på dette.

Det er derfor lagt vekt på å krydre stoffet med såkalte "rammesaker", det vil si interessante småhistorier og anekdoter om mennesker og hendelser.

Bildestoffet i bygdebøker er svært viktig. Tradisjonelt har dette vært portretter av innflytelsesrike personer og bilder av storgårder. Det er det også her, men det er lagt vekt på også å presentere bilder fra vanlige menneskers hverdag.

Bildene hentes fra bygdearkivet eller privatpersoner. Avfotografering av malerier er vanlig. Med dagens data-teknologi kan et gammelt falmet fotografi komme godt til sin rett.

Luftfotografier blir tatt av tettsteder og gårder i forbindelse med hver utgivelse.

Bøkene inneholder mange kart, noen gjengivelser av eldre med datidens bosettinger og grenser og en rekke nyere kart framstilt for bøkene for å illustrere dagens grenser.

En bygdebok må ha gode registre og henvisning med forklaring, det er derfor lagt vekt på dette. Det er også en rekke løpende forklaringer underveis i form av fotnoter.

Forfatterens arbeid

Forfatteren har gitt uttrykk for at en bygdebokforfatter har et ensomt yrke. I tillegg til tiden som brukes til skrive, foregår mye av tiden i arkivene. Det er snakk om Statsarkivet på Kongsberg, Oldsakssamlingen og Riksarkivet i Oslo og kirkebøker. Disse arkivene er ikke digitalisert og forfatteren må selv finne fram der.

Ut over stoffet som han henter i bygdearkivet og i det innsamlede stoffet, har han kontakt med hver enkelt husstand etter hvert som kapitlene skrives. Disse har på forhånd fått tilsendt et spørreskjema om slekten, bosetting, eierskap og lignende. Mye av stoffet framkommer derfor som følge av direkte kontakt med folk i bygda.

Det er viktig for forfatteren å presentere stoffet overfor bygdebokkomiteen. Dette gjøres ved at de enkelte kapitler sendes ut til komitémedlemmene, som deretter går gjennom stoffet i et etterfølgende komitémøte sammen med forfatteren.

Det er også mye organisatorisk arbeid som faller på forfatteren, særlig i forbindelse med utgivelsene. Her er det snakk om bøkens utforming, redigering, korrektur, økonomi, kontakt med forlag, fotograf og kommunen.

Komitéarbeidet

Bortsett fra lederskiftet i 1995 da Margit Harsson gikk ut, har Bygdebokkomiteen vært den samme siden 1991 og har følgende medlemmer: Ingebjørg Gjesvik Liljedahl, Arne Fjeldstad, Gudbrand Hvattum, Trygve Ellingsen og Ole-Jørgen Moe. Medlemmene er godt forankret i Holes tradisjoner både sosialt, kulturelt og politisk. Fire har kommunens kulturpris, tre har fortid fra kommunestyre og formannskap. Gjennomsnittsalderen er høy, over 78 år.

Dette betyr at komiteens medlemmer i mange tilfeller kan bidra med direkte overleveringer fra sine besteforeldre og andre fra midten av 1800-tallet, noe som har vist seg å være svært betydningsfullt.

Fra første stund har det vært viktig for komiteen å gi forfatteren frie tøyler når det gjelder den litterære delen.

Komitémøtene er et viktig forum der forfatter og komité møtes. Her har man gått gjennom nyere bygdebøker fra andre kommuner for å få impulser. Her blir det fortløpende arbeidet planlagt. Det vesentligste er gjennomgang av hvert enkelt kapittel etter hvert som de presenteres. Det er etter disse gjennomgangene de endelige kapitlene utformes.

Komiteen forsøker å være på befaringer i kommunen når dette er nødvendig.

En del vanskelige spørsmål dukker opp, det kan være aktivitet på feil side under siste verdenskrig eller barn utenfor ekteskap for å nevne eksempler. I slike situasjoner kontaktes familien som blir tatt med på råd.

Dugnad

I tillegg til det formelle arbeidet i komiteen, har det vist seg å være svært betydningsfullt det arbeid komitémedlemmene utfører på frivillig basis. Særlig er dette viktig i forbindelse med hver utgivelse. Det dreier seg om arkivarbeid, sortering av stoff, gjennomgang av stoff, sortering av billedmaterieell, salg av bøker og transport/budtjeneste.

I forbindelse med hver utgivelse arrangeres bygdebokkvelder der boka blir presentert og solgt og der medlemmene i komiteen fremfører korte deler av innholdet.

Denne dugnaden er nok helt avgjørende for at arbeidet skal gå sin gang.

Samarbeid med kommunen

Uten godt samarbeid med folkevalgte og administrasjon vil det ikke være mulig å utgi bygdebøker. Hole kommune skal ha takk og ros for at den har villet satse på dette arbeidet og hele tiden vært positiv til endrede framdriftsplaner. I mange kommuner ville nok denne type arbeid ha vært en salderingspost. I Hole har man opplevd det motsatte i løpet av de 10 årene forfatteren har vært i virksomhet. Det er en stor inspirasjon i det videre arbeidet.

Det som har lyktes i Hole er å skape engasjement i hele bygda omkring bygdebokarbeidet. Det er til syvende og sist det viktigste når Holes historie skrives.

FORFATTEROMTALE

Ole-Jørgen Moe (f. 1941) er fra Ringerike. Han er barnelege på Ringerike sykehus, har vært med i Hole kommunestyre i to perioder, og er historisk interessert, særlig i lokalhistorie. Moe har vært med i bygdebokkomiteen fra 1991 og som leder fra 1995.

Bildet er tatt foran forretningen til Iver Skøien nederst i Fossveien .

Barndomsminner

Del 3

Einar Gandrud

Om handel og forbruk

Kanskje de største forandringer fra disse fjerne år til i dag gjelder selve forbruksmønsteret. For å tydeliggjøre dette kan vi gjøre et hopp i tiden, og la oss f.eks. følge en husmor på en

handlerute en vanlig hverdag. Hun tar med seg sin store handleveske eller handlekurv hjemmefra, og første stopp er kolonialbutikken (populært kalt "konialen"). Det hun trenger av mel, sukker og salt blir omhyggelig veid og hatt i poser. Margarin blir solgt i standardpakninger; det samme gjelder visse typer ost og sirup. Hver ekspedisjon tar lang tid, og hvis hun har en

lang handleliste - og hvis det er mange foran henne i køen - går det fort en halvtime eller mer. Men det er kort avstand til butikken, for kolonialforretninger ligger det på nesten annet hvert hjørne. Hvis hun ikke baker brød selv, må hun innom bakerforretningen, men det går som regel greit unna. Deretter går turen til meieriet (meieriutsalget), og hun har på forhånd tatt med seg to

spann, ett til nysilt melk og ett til skummet. Og dersom hun venter kaffegjester, tar hun gjerne med ett mål (1 dl) fløte. Men hun har bestandig en fløteboks i reserve i kjelleren. Til slutt legger hun veien innom fiskehandleren. Det er viktig at dette er siste etappe, for uten kjøleskap og dypfryser er holdbarheten svært begrenset, især om sommeren.

De fleste kunder betalte kontant, men for mange var økonomien svært dårlig, og det hendte ikke sjelden at de bad om henstand med betalingen til neste lønning. Noen handlet også på bok, som det het. Da ble hver bidige ting de kjøpte omhyggelig ført inn. Dette gav nok god oversikt over de daglige utgifter, men "systemet" var svært tidkrevende, og en slik ordning ville være helt utenkelig i dagens travle samfunn. Under krigen måtte betjeningen i tillegg klippe rasjoneringsmerker; det var også tidkrevende, men på den annen side var vareutvalget svært begrenset.

I trettiårene var det sannsynligvis flere spesialforretninger i Hønefoss enn det er i dag; det vil si at i dag er mange spesialforretninger gjerne samlet innenfor et stormarked. Siden min far drev fargehandel, vil jeg gjerne si noen ord om denne bransjen, slik jeg opplevde den som visergutt noen uker om sommeren. Men jeg er ikke sikker på om de som er unge i dag, vil kunne forstå hvor slitsomt og krevende arbeidet i en butikk kunne være. Det er derfor all grunn til å berømme viserguttene, som ikke alltid fikk anerkjennelse for sin innsats. Dertil kom at lønnen var svært beskjeden.

I dag er de fleste varer ferdigpakket eller emballert fra fabrikk, og folk flest handler pr. bil. Men i trettiårene var det svært få forretninger som hadde varebil. Det viktigste transportmiddelet for vareombringelse var håndkjerre eller dragkjerre og viserguttssyssel. Den var forsynt med en stor, solid fastmontert kasse foran, og den kunne romme atskillig. Men den var tung å håndtere og vanskelig å styre hvis den var full av varer. Ekstra tungt var det hvis kundene bodde øverst i Hønegata eller på toppen av Riperbakken. Det kostet ikke noe eks-

tra å få varene bragt hjem hvis man bestilte pr. telefon, selv om det bare var noen småting. Vareombringelse hørte med til god service.

- Når vi nå er inne på dette med telefon, har jeg lyst til å gjøre en liten digresjon. I dag da mobiltelefonen er blitt allemannseie - selv i de yngste årsklassene - kan det kanskje være betimelig å minne om at telefon i 1930-årene slett ikke var alminnelig i de tusen hjem.

Telefonsentralen i Hønefoss ble manuelt betjent til lenge etter krigen, og telefonen var derfor et kostbart kommunikasjonsmiddel. Man ble stadig minnet om at samtaler måtte være korte. Og samtaler over lengre distanser - rikstelefontaler - kunne til tider være en slitsom fornøyelse, særlig hvis man var så uheldig å få en dårlig linje. De som ikke hadde egen telefon, kunne bli tilsagt, som det het, og måtte da møte hos nærmeste telefon-nabo til en avtalt tid.

I trettiårene var det få varer som fantes på boks eller flaske i fargebransjen; det kunne gjelde enkelte eksklusive malings typer. Malerolje, linolje og oxanolje kom på store fat og ble tappet over på små oljekanner. Zinkhvitt, oker og brekkfarger kom i tønner og ble veid opp i poser. Dette var svært tungvint, fordi tønnene og fatene befant seg i kjelleren, og det ble derfor mye løping opp og ned. En lite trivelig jobb var å tappe salmiakk og lut fra store ballonger over på spesialflasker. Salmiakken hadde en stram, ganske motbydelig lukt. Luten derimot luktet ikke noe særlig, men den etset kraftig hvis en var så uheldig å få den på klær eller sko.

Men et helt spesielt problem var det med denaturert sprit - populært kalt "denat". Den kom i svært tunge 200-litersfat fra Vinmonopolet, og for å få kjøpt den, måtte en ha en spesiell tillatelse fra politiet. Jeg tror den ble brukt til jurvask eller noe lignende, men jeg ser ikke bort fra at det fantes andre måter å bruke den på!

Siden jeg har nevnt både salmiakk og lut, er det rimelig å flette inn noen ord om vask og renhold. I min barndom

var vaskemaskin, tørkeskap og elektrisk klesrulle helt ukjente begreper. Klesvasken - det vil si STORVASKEN - foregikk i store stamper (avskjæringer) i bryggerhuset, og vannet måtte varmes opp i en diger bryggepanne, som selvsagt var vedfyrt. Arbeidet var tungt og tidkrevende, og fingrene ble ofte såre og vablete ved all gnikking på vaskebrettet. Og når storvasken endelig var ferdig, måtte tøyet henges til tørk - enten ute på klessnorene eller på loftet. Så kom en ny og tidkrevende prosess, rulling av tøyet. Det var tungt og svært ensformig å stå kanskje timesvis ved en handdrevne klesrulle, men husmoren ble spart for en god del stryking.

Det jeg likte minst ved viserguttjobben, var å gå med regninger. Det var nedgangstider, og mange hadde vanskeligheter med å klare sine forpliktelser. Selv de som satt godt i det, kunne være sene med betalingen selv om det gjaldt relativt små beløp.

Når jeg skulle ut som "pengeinnkrever", hadde jeg alltid med vekslenger. Ingen skulle unnskyldes seg med at de bare hadde store sedler! Men resultatet ble som regel svært magert, og omkvedet var: "Kom igjen en annen dag!"

Som jeg har antydnet tidligere, var det mange spesialforretninger i Hønefoss på denne tiden, men butikkinteriørene var helt forskjellige fra det de er i dag, og begrepet selvbetjening var helt ukjent. I manufakturbutikkene var det reoler fra gulv til tak, fulle av stoffruller, og alle lagt litt på skrå slik at kundene kunne se hva de inneholdt. Ekspeditrisene målte opp den aktuelle lengden, og med et lite snitt med saksen - og et kraftig ritsj! - så var det ønskede stykket ferdig. Det var lite konfeksjonsklær på den tiden, og mye av sømmen foregikk i hjemmene - eller hos sydamen.

I nær sammenheng med dette er det naturlig å nevne lærhandlerne og skomakerne. I Hønefoss var det i 1930-årene iallfall to som drev lærhandel: Johan Pedersen og Harald Ødegaard, og det var en rekke skomakere. I farten husker jeg Hauge, som jeg har nevnt tidligere, Østlyng, Eriksrud og Pålsrud, men det var sannsynligvis flere. Det

var kun snakk om lærsåler eller gummisåler. De syntetiske, slitesterke stoffene som brukes i dag, var helt ukjente den gang.

Jeg har med hensikt skrevet nokså utførlig om handelsnæringen i Hønefoss i gammel tid, fordi dette var en viktig del av byens liv og eksistens. Mitt poeng med alle disse detaljene er å få fram hvor uhyre tungvint alt var, ikke minst varetransporten. Men sett i ettertid kan det kanskje være en trøst at gater og veier var lett fremkommelige på den tiden, og at vi ble fullstendig spart for bilkøer og trafikkkaos.

Om bil og bane

På få områder er forskjellen mellom det gamle og det moderne Hønefoss større enn når det gjelder trafikk - det vil i første rekke si biltrafikk. I min egen gate - Vesterngaten - var trafikken så liten at vi kunne slå ball der. Gatebredden var attpåtil mye mindre enn den er i dag, for på begge sider stod det en rad med høye bjørketrær, og i stedet for fortau var det grøfter. Når Rasmus Sætrang kom med sin melkebil utpå ettermiddagen, steppet vi bare til side, og så kunne spillet fortsette!

Svært få mennesker hadde privatbil, men jeg husker en bil som bestandig imponerte oss barna. Hvis jeg ikke husker feil, var det en dyprød Minerva med mye blankpusset messing, og eieren var ingeniør Grøndahl. Men ofte var det hans kone som kjørte, og hun hadde en spesiell skinnjakke og skinnlue, slik som motorsyklister vanligvis brukte. Men det som faktisk imponerte oss mest, var en kvinnelig sjåfør! Det stred liksom mot alle fastlagte begreper! Stasjonsmester Sukkestad hadde en T-Ford av det riktig høyreiste slaget og med en marsjart på 30-35 kilometer i timen. Det hendte at vi fikk kjøre små turer med ham, og en gang reiste vi helt til Jevnaker!

Det var en stor opplevelse; det eneste skår i gleden var støvplagen. På den tiden var nemlig få eller ingen landeveier asfaltert.

Med så liten trafikk fantes det selvsagt hverken lyssignaler eller rundkjøringer i Hønefoss, og jeg tror ikke det fantes

Ukebladene var ukas høydepunkt for mange.

noe egentlig trafikkpoliti. Men var det liten trafikk på veiene på den tiden, var trafikken i luften enda mindre. Jeg husker vi stormet ut av huset hver gang vi hørte flydur, og det var svært få som hadde reist med fly. Far, som kjente flygeren Ditlef Smith, fikk være med ham på en kort flytur over Ringerike, og det var nok en av de store opplevelsene i livet hans.

Når det gjaldt vanlig ro og orden, hadde byen sitt faste politikorps, men en som skilte seg ut rent bokstavelig både når det gjaldt størrelse og pondus, var Store-Knut. Hans borgerlige navn

var Knut Bråten, men jeg kan ikke huske at vi brukte noe annet enn tilnavnet hans. Han utstrålte en naturlig myndighet og autoritet, og han hørte absolutt til dem som satte sitt preg på bybildet i 1930-årene. Han blir forøvrig skildret som en sindig og avbalansert mann, som nød stor respekt.

Siden Hønefoss var - og fremdeles er et trafikk-knutepunkt, er det naturlig å nevne Norges Statsbaner, og den store stab av funksjonærer som var knyttet til denne etaten. Å ha sitt yrke ved jernbanen ble ansett som fast og trygt, og ikke minst i de vanskelige mellom-

krigsårene var det en stor fordel å ha en fast og sikker lønn. Noen hevdet, sikkert på spøk, at det var makelige jobber de hadde på jernbanen, og en kunne høre utsagn som dette: “Begynn ved jernbanen og slutt å arbeide!”

- Vi som ikke hadde våre fedre ved NSB, kunne nok misunne barna til de ansatte ved jernbanen: tenk å kunne reise gratis over hele Norge!

Om penger – eller mangel på sådanne

Jeg har ved enkelte anledninger i denne beretningen streift begrepet penger, og jeg tror det kan være både nyttig og nødvendig å utdype dette emnet nærmere. Når man ser på denne perioden - altså 20- og 30-årene under ett - er den kjennetegnet av det som sosialøkonomene kaller deflasjon. Det vil i korthet si utilstrekkelig etter-spørsel, prisfall, produksjonsinnkrenkninger og - ikke minst - arbeidsløshet. Hvordan virket dette inn på dagliglivet for folk flest? Varer og tjenester var billige, nesten eventyrlig billige, iallfall hvis man sammenligner med prisnivået i dag. Men lønningene var umåtelig lave, pensjonene - i den grad de fantes - var tilsvarende små, og utbetalingene fra sosialkontoret (forsorgen) nærmest minimale. La meg ta et par eksempler. En hushjelp, eller tjenestepike som hun gjerne kaltes, eller en visergutt - hadde en månedslønn på rundt 30 kroner, noen kanskje litt mer. Mange statsansatte på fast lønn kunne plutselig få den redusert med en viss prosent. Ikke sjelden gikk banker konkurs, og de som hadde satt inn sine sparepenger der, kunne risikere å miste hele eller deler av kapitalen. Og myndighetene lanserte følgende slagord: **KJØP NORSKE VARER!** I tillegg ble mange varer flaggmerket, slik at kjøperne ble vel orientert.

Det er klart at de vanskelige økonomiske tidene også fikk følger for oss

barna. Vanligvis fikk vi ikke betaling for jobber vi utførte i hus eller hage - eller ved å gå ærend. Et stående uttrykk når vi bad om penger, var dette: husk barn, det er dårlige tider! Ikke desto mindre vanket det noen slanter i ny og ne, og hver 17. mai fikk vi bestandig litt ekstra. Vi prøvde også å spare litt penger til kjøp av julegaver, selv om mange - særlig jenter - var flinke til å lage gavene selv. På skolen ble vi oppmuntret til sparing og i klasserommet vårt hang det en diger plakate med denne klare appell: Mange bekker små,- gjør en stor å. - En gang i måneden, tror jeg, var det klassens sparedag, og “frøken” tok imot våre innskudd og førte dem omhyggelig inn i en liten kontobok. Jeg tror minsteinnskuddet var 10 øre!

Men vi barn hadde vår egen “prisindeks”, hvis jeg kan uttrykke det slik. Vi visste på en prikk hva våre “basisvarer” kostet: en vanlig Lohengrin sjokolade kostet 10 øre, men hvis vi ønsket en stor Freia melkesjokolade, måtte vi punge ut med 25 øre. Så utrolig det enn må høres ut i dag, kunne vi få kjøpt karameller til 1 - en - øre pr. stykk, men hvis vi doblet innsatsen, fikk vi de lekre Hjerter- eller Smør-bukk-karamellene. En vanlig iskrem på Meieriet kostet 10 øre, men hvis vi la på 15 øre til, fikk vi et stort kremmerhus med fløteis. Hos baker Bjerke kunne vi få lekre wienerbrød - med en stor eggrand i midten - for 7 øre, men dersom vi skulle skeie helt ut, var baker Kvernbergs fløtewienerbrød uovertrufne.

Ukebladene på den tiden var mer som familieblad, mener jeg, og de hadde mye lærerikt stoff for barn. De vanligste ukebladene var ALLERS, HJEMMET, ILLUSTRERT og NORSK UKEBLAD; de kostet alle 35 øre. Det var også et eget gutteblad som utkom én gang i måneden. Det het GUTTELIV og kostet hele 50 øre.

De harde trettiårene

For den eldste generasjon var de harde trettiårene ikke bare en floskel; de var barske realiteter. Vi som var unge på den tiden, skjønte vel lite eller ingenting av de underliggende årsaker til denne dystre epoken i vår historie, men jeg tror vi rent intuitivt oppfattet nøden og fattigdommen. Ja, “fattigkassa” var et begrep vi tidlig fikk høre om, og folk som tigget mat ved dørene, var ikke noe ukjent fenomen. På grunn av dårlig økonomi var kostholdet i mange hjem både ensidig og utilstrekkelig. På skolen ble vi veid en gang i året, og dersom vi var undervektige, fikk vi beskjed om dette hjemme. I vinterhalvåret måtte vi drikke en skje med tran hver dag i klassen, og ingen fikk sluntre unna. Til forskjell fra mange landkommuner hadde Hønefoss en fast tannlege knyttet til folkeskolen, og jeg husker ennå hvor spente vi var hver gang “tannlegedama” - Anna Hansen - kom inn i klassen for å peke ut neste “offer”. Boringen varte uendelig lenge og var ofte smertefull.

Vi fikk stadig høre at nå var den og den blitt arbeidsløs, og jeg kan tydelig erindre at på en vanlig hverdags formiddag stod flokker av unge, sterke menn på Søndre Torg med hendene i lomma. Ingen hadde bruk for dem. Noen var riktignok “heldige” og kom på nødsarbeid, som det het. Men mye av dette arbeidet bestod i steinpukking. Men etter hvert som vi ble tenåringer, forstod vi at det var sterke sosiale spenninger i samfunnet. Spesielt 1. mai var det store opptog med fargerike plakater, talekor, parader og musikk. Jeg husker også at vi på vår måte var opptatt av de rystende begivenhetene i Russland, Tyskland og Spania fra midten av trettiårene. I 1935 fikk den russiske revolusjonære Leo Trotskij oppholdstillatelse i Norge. Han bodde på Wexhal like utenfor Hønefoss til han ble utvist fra landet året etter.

Vi skjønte vel ikke noe av storpolitikken, men vi var klar over at han var en meget farlig mann! Selv om vi ikke hadde stemmerett. - og stemmerettaldere var 23 år den gangen - fulgte vi ivrig med i valgkampene, både på det lokale og nasjonale plan. Mest sannsynlig var våre politiske oppfatninger et speilbilde av våre foreldres.

En følge av den økonomiske krisen i disse årene var den utrolig dårlige boligstandard for svært mange mennesker. Det var ikke uvanlig at store barnefamilier bodde i småhus på ett eller to rom og kjøkken. Mange av dem hadde ikke engang innlagt vann. I tillegg var disse husene dårlig isolert, ofte uten skikkelig kjeller eller grunnmur. Det fantes heller ikke noen form for bostøtte eller rimelig boliglån, så mulighetene til å få en bedre bolig var derfor meget små.

Siden det var stor arbeidsledighet og et dårlig utbygd trykkesystem, var mange nødt til å finne utradisjonelle måter å tjene penger på. Utlodning var en av disse utveiene. Som regel var det kvinner som loddet ut ett eller annet handarbeid, et heklet teppe eller en sofapute. Med en enkel skrivebok med nummerering gikk de fra hus til hus og solgte “lodder”, og hvert “lodd” kostet som regel 10 øre. Jeg tror det var tilstrekkelig med et stempel fra politi eller lensmann i heftet.

Om sommeren og høsten var det mange som stod på Søndre Torg og solgte hagebær og skogsbær. Det kunne gi noen hardt tiltrengte kroner. Jeg husker spesielt en gammel dame som pleide å selge sik og abbor fra Steinsfjorden. Tidlig om morgenen ringte hun på dørklokka hjemme, og da hadde hun tilbakelagt den lange strekningen til Hønefoss. Vi kalte henne “fiskekjerringa” fra Åsa, og i dag kan vi bare ane hvilket slit og hvilke forsakelser hun måtte utstå.

FORFATTEROMTALE

Einar Gandrud (1923) er født i Hønefoss og bor i Hamar. Han tok språklig-historisk embetseksamen i 1949. Han har vært lektor og styrer ved Senja realskole (1950–55), rektor ved Nore og Uvdal interkommunale realskole (1955–60) og fra 1960 til 1989 lektor ved Hamar katedralskole.

Ringene sluttet

I vår tid har familiemønsteret gjennomgått store forandringer, og derfor er blant annet den nære tilknytning mellom generasjonene, kanskje først og fremst mellom barn og besteforeldre, blitt svekket. Det er langt større mobilitet i samfunnet i dag enn det var i min barndom, og mange barn i dag har sine besteforeldre i andre deler av landet, kanskje til og med i utlandet. De fleste som vokste opp før krigen, hadde besteforeldrene på - eller i rimelig nærhet av hjemstedet. Selv hadde jeg nesten daglig kontakt med farfar og farmor, og det var bestandig gromt for en guttepike å få være med og legge opp ved eller mate grisene. Men i tillegg hadde jeg mye kontakt med beboerne på gamlehjemmet - eller Hønefoss Hvilehjem - som var det offisielle navnet. Vi var faktisk de nærmeste naboene til gamlehjemmet, og mellom oss lå “gamlehjemsparken”, som vi kalte den, en liten, beplantet trekant med grønmalte benker - kloss inntil Vesterntangen. Her satt de gamle og betraktet trafikken, som på den tiden var svært beskjeden. For oss barn var det både interessant og spennende å høre de gamle fortelle om sin barndom i en tid preget av strev og forsagelse. Flere av dem var født på den tiden da Hønefoss ble kjøpstad, ja, noen av dem var født enda tidligere. Blant disse gamle var det flere særpregede personligheter. Jeg husker spesielt Gabriel Holmen. Han hadde etter min oppfatning en eventyrlig hukommelse. Han visste f.eks. fødselsdagene på unionstidens konger og dronninger! En annen av de faste benkeslitterne i parken var Kristian Kristiansen. Han var treg og heller tungnem, og jeg må nok tilstå at han ble gjenstand for en god del erting, for han kunne bli eitrende sint. (Begrepet mobbing var ikke oppfunnet på den tiden.) Hver 17. mai gikk han forrest i barnetoget, og slik hørte han på sin måte med i bybildet.

- En som aldri satt i parken, men som tok sine daglige spaserturer, var “Knappestøperen”. Vi visste ikke hva

han het, og jeg har ingen anelse om opprinnelsen til dette navnet. Han så ut som selveste Metusalem; han var krokete og usedvanlig rynkete, og vi hadde hørt at han var så gammel at han selv ikke visste hvor gammel han var. Damene på “hjemmet” satt aldri i parken, og vi ble derfor aldri kjent med dem. Men jeg husker spesielt én som var overdådig kledd når hun var ute og “promenerte”. Hun så ut som hun kunne være hentet direkte ut av Victoriatiden!

Den nære kontakten med gamlehjemmet hadde også til følge at vi på et tidlig stadium i vårt liv ble fortrolig med døden. Her kunne det være flere dødsfall i løpet av ett år. I dag dør de fleste mennesker på sykehus, men i vår barndom lå de nærmeste sykehusene i Oslo og Drammen, og sykebiltiltjenesten var svært mangelfull. Riktignok hadde vi fra midten av trettiårene St. Franciskus sykehus (det katolske sykehuset) på Vesterntangen, men det var vel egentlig mer å regne som en poliklinikk. Og når et dødsfall inntraff - på gamlehjemmet eller i nabolaget - kom likvognen med vognmann Fekjær på kuskesetet. Han var kledd i en sort kappe; han hadde en stor, mørk hatt på hodet, og jeg kan ennå helt tydelig se for meg hans dystre, sorgmodige - ja, bokstavelig talt - gravalvorlige ansikt. Først skulle avdøde “følges til kapellet”, som det het. De nærmeste pårørende, venner og naboer gikk bak kisten i stille prosesjon. All trafikk stanset opp; alle respekterte et likfølge. På den måten kan man si at begravelser foregikk i to etapper. Det var videre vanlig å markere inngangen til avdødes hus eller bolig med grankvister.

En som var blitt enke, gikk med mørke klær i flere måneder, kanskje et helt år etter begravelser, og alle familiemedlemmene gikk med sørgebånd. Siden også fødselen oftest foregikk i hjemmene, fikk barna som vokste opp i tretti-årene tidlig erfaring med livets realiteter; ja, vi kan kanskje si at hjemmet var rammen om et menneskeliv - fra vugge til grav.

Foto: Privat

Ole Rustand kjører til land med sik. I bakgrunnen skimtes kaggene til flytegarna.

Sperillen

– et godt sikvann

Sperillen er et godt sikvann, kunne Ole Rustand fortelle. Han levde ved vannet fra 1929 til 2004, og ble regnet som en av de største ekspertene på innlandsfiske i Norge.

Ingar Svensrud

Så drev han også i mange år næringsfiske i innsjøen, mest etter sik. Svensruds intervju med Rustand ble gjort i 1999, fem år før Rustand døde.

Uttellingsfiske foregikk i hele Sperillen

Rustand kan fortelle om fiske med "uttellingsstang". – Det ble fisket over hele

Sperillen da jeg var ung, forteller han.

– For det meste brukte vi små sik som agn, men det hendte også at vi hadde hermetisk brisling på kroken. Best fiske var det fra slåtten og utover høsten. Far min (født 1890) tok rundt 1920 en ørret på 12 kg som vi tegna på stabbursdøra. Den ble solgt til kaptein Christensen på "Bægna" for ti kroner.

Klekkeri for sik

Det er en kjensgjerning at fiskeartene varierer etter innsjøtypen. Sperillen er steinete med klart vann og relativt næringsrik. – Så langt folk kan huske har det vært mye sik i innsjøen, sier Rustand, sik av beste kvalitet som sto høyt i kurs som matfisk. I 1901 slo en del bønder seg sammen og bygde "fiskehuset" av stein oppe ved

Smerud på østsiden. Sikrogn ble hentet helt oppe fra Aurdal og foredlet. Når siken hadde vokst seg passe stor, ble den satt ut i forskjellige vann i distriktet.

Forskjellige forhold rundt om i fjorden

Det er en rekke miljøfaktorer som bestemmer hvor en fiskeart kan leve. Oksygeninnholdet i vannet er viktig. Men også andre forhold som dybde, vegetasjon, om vannet er stillestående eller rennende, bunnforhold, om det finnes egnede gyteplasser osv. er av stor betydning. – Mange kombinasjoner av alle disse faktorene skaper ulike miljøer og kan bestemme om en fiskeart vil trives, slår Rustand fast.

Ulike sikstammer

Ifølge Rustand er grunnsik den største av sikvariantene i Sperillen. – Den har antydning til grønnfarge over ryggen. Strømsiken finnes vesentlig i elva og kan bli ganske stor. Den mest tallrike kalles svart-skadd og er liten og mørk. Det finnes en egen liten stamme i elva Urula. Likeledes har Kongstrømmen en lokal stamme. Forskjellen mellom de forskjellige undergrupper er svært liten. Grunnlaget er antall gjellestaver, som er en arvelig egenskap.

Siken gyter helt frem til april

– Det er vanlig at siken gyter fra seinhøsten og frem til 1. februar, - avhengig av vanntemperatur, forklarer Rustand. Den begynner gjerne gytingen på ca. åtte meter og gyter dypere utover vinteren. Når vi fisket med "isgån-sett" utover vinteren, hendte det at vi fikk sik med moden rogn helt frem til april. Da måtte vi helt ned på 50 – 60 meters dyp. Selv om gytingen skjedde på forskjellige tider, foregikk klekkinga noenlunde samtidig.

Siken – en flott matfisk

Siken tilhører laksefamilien. Skjellene er store, munnen liten og tannløs. – Den er nærmest som vegetarianer å regne, presiserer Rustand, og livnærer seg vesentlig av plankton.

Mange ukjente fisketyper

– Sperillen er som nevnt et meget godt sikvann, – det har aldri vært noe godt ørretvann, forklarer Rustand. Næringsgrunnlaget er slik at det heller aldri vil bli noen stor gjeddestamme her, understreker han. Gjeddene vil ha grunt vann med gras. Røyevarianten kolmunn liker seg på dypt vann. Bleikfisk (krøkle) er en etterlevning som finnes i lommer på bunnen. Den er nærmest gjennomsiktig, under bitt og minner litt om uer. Den ene sorten sitter noen ganger fast i garna. Det er en parasittfisk som ligner litt på abborren. Den bygger reir. Noen ganger spiste den seg fast i garna og vi måtte plukke den av. Den har en eiendommelig lukt, nesten som råtne agurker. Brasme og abbor finnes også i fjorden, og kime (ørekyte). Men denne er det blitt mindre av de seinere år. På 1950-tallet var det skriving i avisen om at det fantes en spesiell "mopse-ørret" i

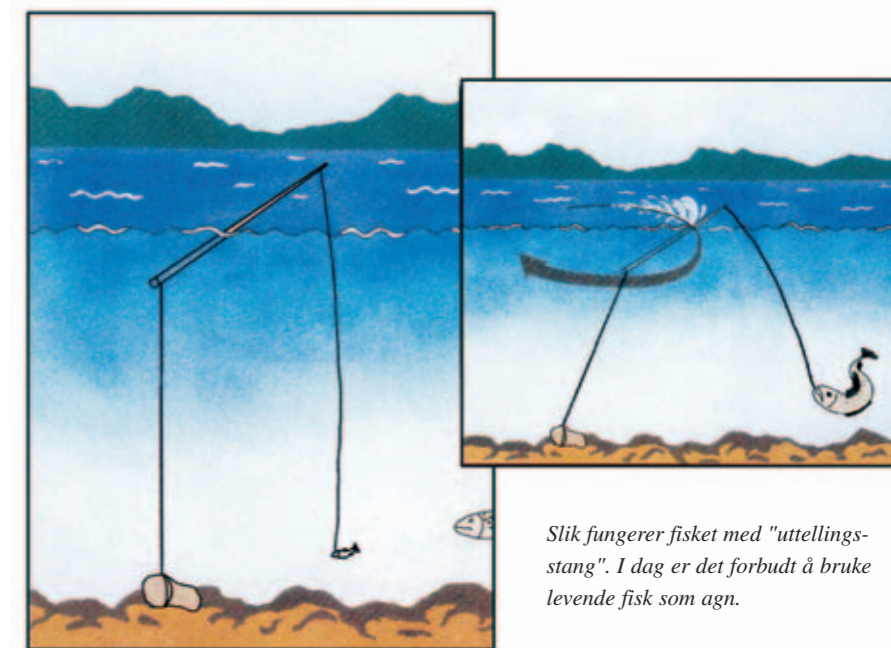
fjorden, forteller Rustand, men det måtte vel være en hybrid med forkortet overkjeve og lang underkjeve.

Dampskipet jagde fisken i garna

Rustand forteller: – Far min fortalte noe interessant fra gamle dager. Da gjaldt det å få satt ut garna i nærheten av leia der dampbåten gikk, - før båten passerte. Alt bråket fra båten gjorde at fisken ble jaget i garna, og vi kunne ta dem opp like etter passering. – Et spesielt notfiske kalte vi "vakastet". Det foregikk utenfor en odde og nota ble kastet med håndmakt fra land. Men det var svært tungt å dra opp igjen, så det var ikke så ofte det ble fisket på denne måten.

Tips til garnfiskere

Ole Rustand avslutter med noen tips til garnfiskere: – Ved garnfiske er det noen forholdsregler å ta. For ørreten er det dårlige næringsvilkår dypere enn fire meter. Gjennomsnittsdypen for ørreten er 3,8 meter. Siken lever av plankton og plankton liker seg når vanntemperaturen er 8 – 12 °C. Det betyr at siken kan leve dypt om vinteren og grunt om våren og utover.

Slik fungerer fisket med "uttellingsstang". I dag er det forbudt å bruke levende fisk som agn.

FORFATTEROMTALE

Ingar Svensrud (1949) er opprinnelig fra Hønefoss. De siste 25 år har han bodd i Vestre Ådal. Svensrud har i halvparten av sitt yrkesaktive liv vært i avisbransjen. Den andre halvparten har han tilbrakt i reklamebransjen og har blant annet drevet eget firma. Han har vært prosjektleder for utgivelse av jubileumsbøker om lokale bedrifter i Ringeriksregionen. I tillegg var han prosjektleder for utgivelse av en bok knyttet til Hønefoss bys 150-årsjubileum i 2002.

Foto: Postkort

Verktøifabrikens lokaler i Stabels gate. Her holdt den til fra 1908 til 1919.
Til høyre Erik Eriksen, til venstre herr Svensrud.

Fra ambolt til robot

Hønefoss Verktøifabrik 1900 -

Arne Arntzen

Dette er historien om et industrielt eventyr. Hønefoss Verktøifabrik ble etablert i september 1900 av bøsse-maker Erik Eriksen og landhandler Anders Gulbrandsen med Eriksen som den daglige leder. Aksjekapitalen var kr 7500,- som var en anseelig sum den gang.

Erik Eriksen var utdannet som bøsse-maker ved Kongsberg Våbenfabrik og som tradisjonen den gang var, så reiste han ut i verden for å få impulser til en videre utvikling. Etter å ha jobbet i Belgia og Frankrike kom han til Berlin, hvor han ble ansatt ved Ludvig

Löwe Maschinen i Berlin, og endte etter hvert som verksmester. Imidlertid følte han at nå var tiden moden for å vende nesene hjemover igjen, og da han fikk brev fra Raufoss Ammunisjonsfabrikk om ansettelse som verksmester takket han ja, pakket kofferten og bega seg i vei. I mellomtiden så var det to karer som snakket sammen, hans far, Eiel Eriksen som da var bestyrer på Skjærdalens Brug og landhandler Gulbrandsen. Resultatet av denne samtalen var at de skulle forsøke å overtale Erik til å si fra seg sin ansettelse på Raufoss og overtale ham til å starte en mekanisk virksomhet på Hønefoss.

Dette lyktes og Hønefoss Verktøifabrik ble en realitet 10. september 1900. Videre er den bare omtalt som Verktøifabrikken.

Med sine impulser fra den store verden, lå han allerede fra starten langt forut for sin tid. Og som den første bedrift i Hønefoss ble alle maskiner drevet med hver sin elektriske motor. Det som var vanlig på den tiden var en dampmaskin med et sinnrikt system med flatremoverføringer til hver enkelt maskin. Etter hvert ble dampmaskinen erstattet av en stor elektromotor. Helt opp i femti årene kunne vi se dette flatremsystemet i drift.

I 1903 ble det installert en maskin som var noe av et under i sin tid. Det var en universalfresemaskin som blant annet kunne fresse i spiral, for eksempel riller på tannhjul og sliperuller. En sensasjon på den tiden. Da sønnene overtok, fortsatte de i samme spor med å ligge i fremste rekke på utvikling. Eksempelvis bygde de sine egne helautomatiske presser, på et tidspunkt hvor konkurrenter opererte pressene manuelt. Pressene produserte Bakelite produkter for elektroinstallasjoner. Produksjonen foregikk allerede da ubemannet hele døgnet. Verktøifabrikken var også den tredje bedriften i landet som tok i bruk "erosjonsgnist"-maskin for å fjerne stål i støpeformer. Den var også av de aller første i landet som startet med plastproduksjon. I Plastindustriforbundets jubileumstidsskrift er Verktøifabrikken omtalt som en av pionerene på dette området.

Gjennom 1900-tallet opplevde nasjonen en industriblomstring som ga oss en utvikling uten sidestykke i noe annet århundre. Det skjedde like mye

i løpet av 1900-tallet som i alle tidligere århundrer til sammen. Norge gikk fra å være et av Europas fattigste land til å bli en moderne industrinasjon, og Verktøifabrikken fulgte ikke bare med, men den lå i front av utviklingen. Dette har i grunnen preget Verktøifabrikken i alle år.

Ved siden av vedlikehold og reparasjoner ble det naturlig nok startet produksjon av våpen. Etter hvert kom det på rekke og rad egne produkter. Kundegruppene var å finne i primærnæringen som skog, landbruk og treforedling. Det ble produsert tømmermål, blinke- og merkeøkser samt skjærperuller for papirmassefabrikkene. Skjærperullene kan i dag sees på Kistefos Træsliberi, og ble brukt til å rense slipesteinene med.

Tømmermålene kom etter hvert i mange størrelser, og ble også eksportert etter sigende til Canada. Tømmermålene ble svært anerkjent og allerede i 1906 fikk bedriften sin første medalje. Etter hvert ble det mange. Tømmermålene ble gitt

med en livstidsgaranti. Og det fortelles at en dag før jul, kom en kar inn med et mål som var bøyd og krokete. Det var ikke så rart, for det var blitt overkjørt av en traktor. Karen spurte om det gikk an å reparere dette. Dette var ikke noe problem. Reparasjon ble det ikke, men han fikk omgående med seg et nytt. Karen visste ikke helt hva han skulle si, han hadde nok ikke planer om å bruke mye penger på å kjøpe et nytt mål like oppunder jul, så han prøvde seg forsiktig med å spørre hva dette kostet. "Ingenting" var svaret, "dette går på garantien!"

Når man kjører ut av jernbanestasjonen på Hønefoss mot Bergen, kjører man gjennom ei skjæring som er gravet ut for hånd. For å transportere ut massene ble det brukt små skinneganger hvor vogner trukket av hester ble benyttet. Disse vognene ble produsert ved Verktøifabrikken. Hvor mange som ble produsert vites ikke. Men arbeidet med massene varte i 5 år og i gjennomsnitt var det 70 mann i kontinuerlig virksomhet med utgravingen.

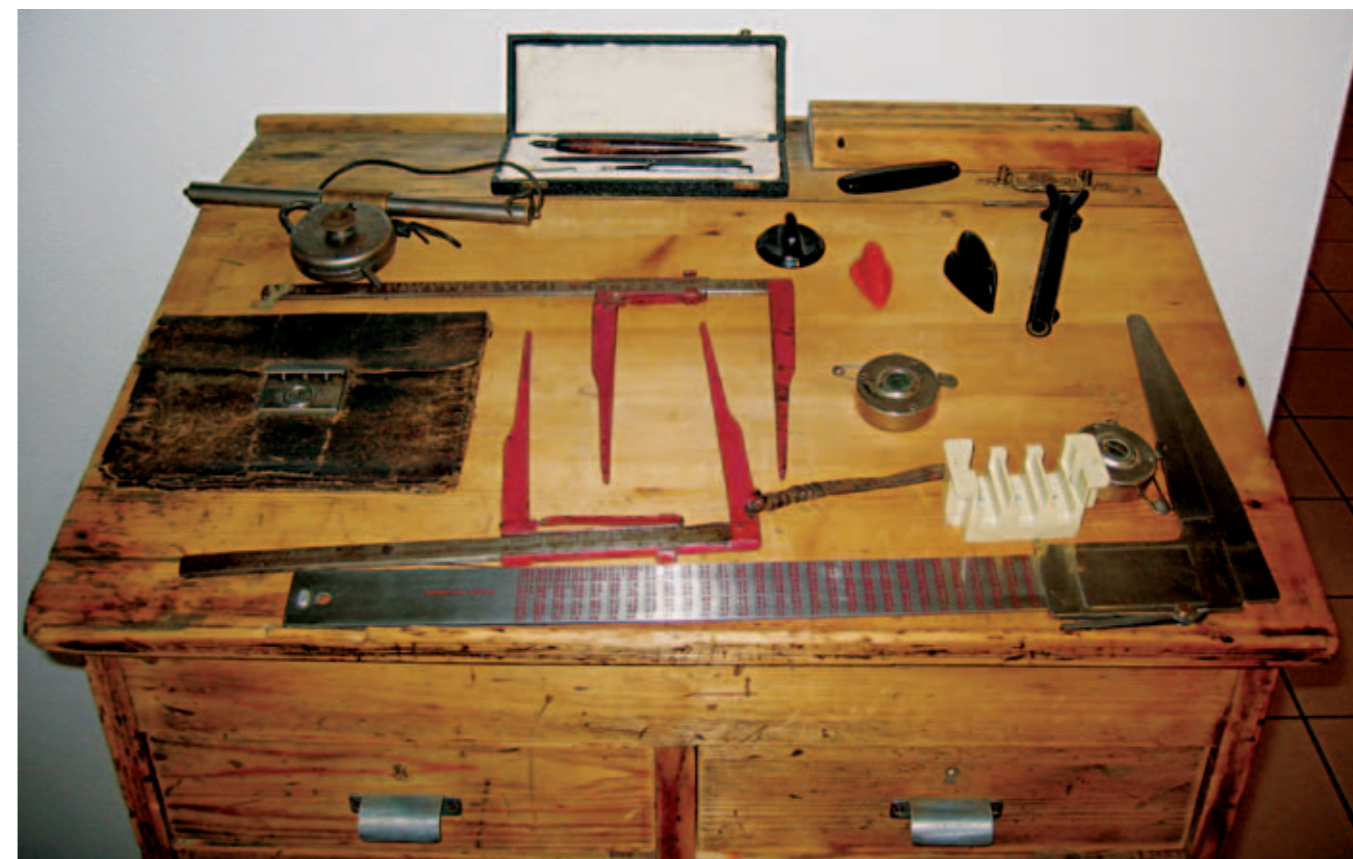

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Et utvalg av produkter fra Hønefoss Verktøifabrik. Nærmest og med rødfarget jern ligger 3 tømmermål som var hovedproduktet gjennom et halvt århundre. De 3 runde metallgjenstandene er telleapparater, bl.a. brukt for telling av tømmer. I den slitte vesken til venstre ble lønningsposene gjennom mange år fraktet fra banken til fabrikk.

Under første verdenskrig ble det produsert borechuks og gjengesnitt. En borechuk er den holderen som klemmer bor fast i en bormaskin. Et gjengesnitt lager gjenger på en rund bolt slik at den formes til en skrue. I en periode jobbet det opptil 10 mann bare med disse to produktene. Alt ble eksportert til Russland.

På denne tiden, rundt første verdenskrig, startet også produksjonen av sykler. De ble kalt Ørnen og fikk stor etterspørsel. Fra Drammen kom det en kar som begynte ved bedriften, og han ble satt til å bygge sykler. Etter hvert startet han sin egen bedrift, og karen var Petter Bentzen, som etter hvert ble en kjent mann i lokalsamfunnet med sin sportsforretning.

Flere av de mekaniske bedrifter som ble etablert senere dette århundre, ble startet av folk som hadde begynt sin yrkeskarriere ved Hønefoss Verktøifabrikk. Dette er også tilfelle for undertegnede som hadde sin aller første jobb ved Hønefoss Verktøifabrikk, og som overtok bedriften i 1987.

Hønefoss var en tid verdens største produsent av ski og staver. Så en dag kom det en mann fra Kongsberg inn med krokipipe, han hadde hørt at vi produserte skipresser. Han var svært interessert i et samarbeid for å utvikle en skiprofil som han hadde gjort forsøk med. Dette ble innledningen til et samarbeid som skulle gi gjenklang i hele skiverden. Mannen var Birger Ruud og vi lagde ei skipresse som fikk den ønskede skiprofilen. Resultatet ble meget bra, selv om det viktigste var mannen på skiene. Dermed så føler vi at Verktøifabriken har bidratt til noe av den enorme suksessen som bl.a Kongsberg Skiklubb fikk. Det ble sagt at et

klubbrenn i Kongsberg den gang, like godt kunne vært et verdensmesterskap. Under andre verdenskrig var produksjonen liten av alle produkter, og det gikk mest på reparasjoner og vedlikehold. Det var knapphet på det meste. Et område som ble meget aktuelt var ombygging av bilmotorer fra bensin til generatorgass. Toppen ble høvlet av 5 mm for å få større kompresjon. Dette ga et utkomme som Verktøifabriken kunne klare seg på. Et annet produkt som sies å ha kommet fra Verktøifabriken, i all hemmelighet, var produksjonen av bæremeiser for hjemmestyrkene.

Etter krigen skulle bilene gå tilbake til bensindrift, og det ble da skåret ut en 5 mm stålplate for å bygge på toppen, slik at motoren fikk tilbake sitt opprinnelige volum. I 1946 startet også plastproduksjonen, og de første kundene ble Wessel & co og Elko AS som da var helt nystartet. Elko's aller første produkt ble produsert i støpeform som var laget av Verktøifabriken. Elko er i dag landets største produsent av installasjonsmateriell og mye av plasten kommer fra Verktøifabriken.

Erik Eriksen ledet bedriften i mer enn 55 år, og hans navn er også sterkt knyttet til etablering og utbygging av kraftverk og elektrisitetsforsyningen i distriktet. Gjennom hele sitt liv var han opptatt av dette. Han underviste på Læringskolen og han satt i læringenemnda. Han var en aktiv og samfunnsengasjert mann. Spesielt var han interessert i å arbeide for ungdom. Det sies at han var litt "rød". Sønnene førte nok også videre de samme idealer og omsorgen for sine ansatte var alltid tilstede.

Etter farens død i 1957, overtok brødrene Kaare og Øyvind Eriksen.

De fortsatte i samme ånd og ble helt oppslukt av bedriften. Faktisk var det sjelden de bevilget seg ferie. Brødrene var kjent langt utover Østlandet for sin dyktighet. En rekke ganger har bedriften vært på flyttefot, og eldre hønefossinger vil sikkert huske en del av de lokalene bedriften holdt til i gjennom tidene. I 1962 ble det bygget ny fabrikk i Asbjørnsens gate 15. Etter nærmere 60 års innsats i bedriften, trappet brødrene ned og bedriften ble solgt i 1987 til undertegnede. På det tidspunkt var det kun en ansatt utenom om brødrene. Det ble nå kun satset på produksjon av plastkomponenter, og støpeformene ble etter hvert produsert i Balticum. Maskinparken ble modernisert. Produksjonen øket raskt og en tid var vi på 4 forskjellige steder i byen, inntil vi bygget ny fabrikk på Hvervenmoen på en 20 mål stor tomt i 2001. I dag har vi en fabrikk som går delvis ubemannet 24 timer i døgnet ved hjelp av roboter. Fabrikken er i dag den mest moderne i Norden. Elko, som har vært Verktøifabrikens kunde i 59 år, er fremdeles fabrikkens største kunde. Plastkomponenter til bilindustrien er det produktet som nå øker mest, og Verktøifabriken har avtale om leveranser globalt på komponenter til 1 million biler per år. Den første levering skal til Georgia i USA, og neste skal til Kina! Kunden har 70 fabrikker verden over som skal bruke Verktøifabrikens produkter. Videre er det inngått samarbeid med Oso varmtvannsbereidere som starter opp på nyåret. Verktøifabriken forventer en produksjonsøkning på 50% til neste år.

Verktøifabriken lever etter samme filosofi som bedriften startet med i 1900: "enhver, der vil bæere Verktøifabriken med sin Søgning, loves smukt og solid Arbeide og reel Behandling."

Myndighetenes styring

av Ringerikes Blad

i krigsårene 1940-45

Med den beskjedne oppslutning nazistene hadde i folket og den motstanden tyskerne følte det var mot den såkalte «nyordning», var det viktig for de nye makthaverne å påvirke befolkningen i Norge gjennom propaganda og ensrettet informasjon. Radioapparatene ble beslaglagt i 1941. Avisene kunne styres gjennom trusler om nedleggelse, arrestasjoner av avisenes medarbeidere og innsettelse av NS-redaktører. Det frie ord skulle knebles.

Jo Filseth

Foto: Privat

Kaare Filseth, født på Lillehammer i 1901, ble ansatt som redaksjonssekretær i Ringerikes Blad i 1931. I 1938 overtok han stillingen som redaktør.

FORFATTEROMTALE

Arne Arntzen (f. 1942) er fra Hønefoss. Han er maskiningeniør og har bodd i Hønefoss all sin tid, men har arbeidet på mange oppdrag i utlandet. Han hadde ansvaret for konstruksjon og beregninger av kunstverket "Oppgangssaga" i Hønefoss. Arntzen overtok Hønefoss Verktøifabrikk i 1987.

Reichskommissariat für die besetzten norwegischen Gebiete var øverste tyske myndighet under hele okkupasjonen. En av avdelingene i Reichskommissariat var Hovedavdeling folkeopplysning og propaganda. Herunder sorterte avd. presse, den såkalte Presseabteilung. Nasjonal Samling, NS, ville også styre norske aviser. Kultur – og folkeopplysningsdepartementet hadde opprettet en avdeling, Pressedirektoratet, som

hadde til oppgave å nyordne avisene i Norge. Gjennom flere lover kunne Pressedirektoratet nedlegge en avis, fjerne redaktøren eller andre i en avis og innsette nye folk. For den daglige oppfølging av avisene ble det oppnevnt fylkespresseledere. Buskerud fikk en særdeles nidkjær vakthund i Trygve Tellefsen som fra sitt kontor på Kongsberg til alle døgnets tider sendte meddelelser til avisene, skriftlig eller på telefon, med klare instruksjoner om hva

som skulle inn i avisen og hva som ikke måtte omtales. Senere under krigen ble det opprettet et felles pressekontor for Buskerud og Vestfold. Ikke lenge etter krigsutbruddet prøvde også lokale medlemmer av Nasjonal Samling å få innflytelse på innholdet i avisen.

Da krigen kom til Norge 9. april 1940 var det 260 aviser her i landet. Ved opphøret av okkupasjonen i 1945 var det 114 aviser som fremdeles utkom. Noen aviser sluttet

å komme ut som en direkte følge av krigshandlingene. Mange aviser stoppet etter tysk ordre eller etter initiativ fra NS-myndighetene. Noen få stoppet etter eget ønske.

De første krigsdagene

Allerede om ettermiddagen 9. april ble det innført sensur i Oslo. De nye makt-haverne tok kontroll over Norsk Telegrambyrå (NTB). Gjennom NTB trakk Quisling tilbake mobiliseringsordren. Ringerikes Blad utkom 9. og 10. april med ordinære nummer og med en sterkt redusert avis 11. april. Etter at forholdene igjen tillot det, kom avisen ut, det første nummer er fra 20. april. Allerede i dette nummeret har avisen vært nødt til å ta inn et opprop fra Quisling.

Stans i utgivelsen?

Vi må anta at avisens videre drift ble drøftet før man bestemte seg for å fortsette med utgivelsen av Ringerikes Blad. Avisens styre ble ledet av skog-eier og ingeniør Egil Berg. Det ble holdt et styremøte noen måneder før krigsutbruddet, det neste styremøtet ble holdt på høsten. Det samlede styre synes ikke i styremøte å ha tatt noen beslutning om avisdriften, Det kunne sikkert være fristende å beslutte at avisen ikke skulle utkomme så lenge krigen varte. Man forsto sikkert at de nye makthaverne ville forlange å få bruke avisspaltene i sin påvirkning av befolkningen.

Det kan ha vært flere grunner til at så mange av avisene i Norge besluttet å utkomme under krigen og mer eller mindre motvillig rettet seg etter de direktiver som måtte komme. Det ville få store økonomiske konsekvenser for utgiver, for personalet i redaksjon, trykkeri og ekspedisjon hvis avisen skulle slutte å utkomme. I Ringerikes Blad var det 13 ansatte i disse avdelingene. Hvis avisen stanset, kunne man frykte at tyskerne og NS ville ha rekvirert trykkeri og øvrig utstyr og innsatt sine folk i redaksjonen. En full stans i avisutgivelsen ville medføre store ulemper for publikum, som da ville gå glipp av viktige kunngjøringer og lokal nyhetsreportasje. Kanskje mente man å kunne bringe nøytrale nyheter og gi leserne muligheter til å lese mellom linjene. Man

håpet at denne krigen ikke ville vare så lenge, og at avisenes påtvungne situasjon kun var en overgang.

Viktige direktiver og stramme betingelser

Fra presselederen for Buskerud fylke kom følgende som var merket fortrolig: *“Nedenfor meddeles en del av de viktigste direktiver som presselederen har fått fra Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet vedrørende pressens stilling. Disse og lignende senere direktiver må behandles helt konfidentielt.*

1. Avisene må ikke behandle noen spørsmål ut fra redaksjonenes tidligere politiske innstilling.
2. Redaktørene må gå positivt inn for et samarbeide med statsstyret til beste for land og folk.
3. Det må tas strengt saklige hensyn til alle spørsmål ved redaksjonell behandling av forhold.
4. Overskriftene bør fremheve tyngdepunktet (ene) i taler, uttalelser m.v. og ikke være av negativ art.
5. I avisene må ikke forekomme stoff som i dulgte vendinger eller på annen måte tar avstand fra den positive medvirkende og byggende innstilling som skal inntas overfor statsstyret, Nasjonal Samlings ideologi, aktuelle arbeidsoppgaver med mer.
6. Pressen må innta en velvillig, positiv og forståelsesfull stilling til det nye Tyskland.
7. Inserater, annonser eller bekjendtgjørelser i hvilken som helst form fra eller om tidligere partier er forbudt.”

Meldinger til redaksjonene

Etter hvert meldte direktivene seg med økende omfang. En klar motstand mot disse direktivene ville medføre store represalier overfor utgiverne og de ansatte, først og fremst overfor redaksjonen. Svært mange av de meddelelser som kom fra de nye pressemyndighetene var merket strengt privat eller personlig, som denne fra mai 1940:

“Rikspressesjefen gjør oppmerksom på at det er strengt forbudt å offentliggjøre meldinger som stammer fra fiendtlige etterretningskilder, særlig de franske, britiske og nordnorske kringkastere. I gjentagelsestilfelle vil avisene bli forbudt. Denne meddelelse må behandles strengt fortrolig.”

Hvor fortrolig disse meddelelsene var går frem av følgende:

Strengt fortrolig og personlig til redaktørene. “Det er blitt oss fortalt at redaktører som har fått våre konfidentele meldinger har latt disse ligge samlet på sitt arbeidsbord og viser dem frem til besøkende. Vi minner om den direkte beskjed Reichkommisars presseavdeling har gitt om at meldingene skal oppbevares nedlåst i jernskap og ikke komme noget annet medlem av redaksjonen for øie enn redaktøren selv.”

Ringerikes Blads redaksjon besto den gang av redaktør Kaare Filseth og redaksjonssekretær Oskar Hasselknippe. Det er vel sannsynlig at redaksjonssekretæren kjente til innholdet i meldingene.

Reaksjoner fra nazimyndighetene

Etter hvert ble det vanskelig for redaksjonen i Ringerikes Blad å forholde seg til alle direktiver og ta stilling til stoff som myndighetene forlangte å få inn. I desember 1940 skrev presselederen et brev til redaktøren der det bl. a. heter: *“Det gjelder “Lørdagspalten” hvor første stykke “Referat” utvilsomt vil bli oppfattet som harselas over enkelte symboler i forbindelse med NS. De bedes om å påse at slikt ikke forekommer”.*

Skarpere i formen er et brev noen dager senere til redaktøren: *Jeg henviser til mine skrivelser til Dem av 7/12 1940 og 10/12 1940. I skrivelsen av 7/12 heter det: “Jeg vil tilføye at kravene til positiv innsats fra avisens side etterhvert skjerpes.” Jeg må dessverre konstatere at Deres avis i de nummer som er kommet ut i denne uke, har valgt å gå den motsatte vei. Jeg har allerede gjort anmerkning om dette i skrivelse av 10/12 og jeg vil nu ytterligere uttale at Deres avis i meget stor utstrekning blir fylt av uforholdsmessig lange meddelelser eller referater av lokale ting. Dertil kommer at avisen til dels inneholder artikler uten innhold og mening. Jeg henviser til artikkelen “Egen bil” i nummeret for 9/12. En slik artikkel har ingen berettigelse, særlig når avisen ikke har kunnet finne plass til alt det verdifulle stoff som man nu daglig har til disposisjon vedrørende Nasjonal Samling og det nye styrets tiltak for gjenreisning av land og folk. Man kan under disse forhold ikke skyve seg under henvisning til for lite spalteplass.*

Kong Rings gate 1 hvor Ringerikes Blad holdt til fra nybygget sto ferdig i 1927 og gjennom krigen frem til 1950-årene. Redaksjonen var plassert bak vinduene i 2. etasje.

Jeg må be om at det nu i denne henseende må bli en radikal forandring og jeg må be om å få Deres svar snarest.”

Redaktøren sier i sitt svar at avisen nok var tynn og at det skyldtes at han hadde vært bortreist noen dager.

Propaganda fra NAT og NS

Fra januar 1941 tilfløt det avisene en mengde stoff fra Norsk Artikkeltjeneste (NAT). Dette var, ble det presisert, NS's eneste autoriserte pressebyrå for artikler med politisk innhold. Man kunne velge hvilke artikler avisen ville ta inn, men etter hvert kom det klare meldinger fra NS gjennom presselederen om hvilke artikler som skulle gjengis i avisen. Ringerikes Blad var den gang en firesiders avis. Presselederen holdt nøye regnskap med hvor mange og hvilke artikler som ble tatt inn i avisspaltene. Det var nok ikke så enkelt å få plass til alt stoffet. Det ble stadig bemerket fra makthaverne at avisen tok for mye hensyn til lokale nyheter og var for lite villig til å tilpasse seg den nye tid. Vi får tro at avisleserne etter hvert klarte å skille ut det stoff som var ren propaganda som de mange NAT-artiklene var eksempler på. Det var nok vanskelig for redaktørene å etterkomme pålegg om å kommentere innhold i taler som NS-topper holdt og stoff som kom fra Tyskland. Følgende kommentar fra presselederen belyser dette:

“det er dårlig utnyttelse av spalteplassen å la 4. side i nr. 65 være opptatt av likegyldig underholdningslektyre, mens man på den annen side ikke har funnet plass for noe referat av Hitlers tale søndag den 16. mars (1941).”

Lokale NS-topper ville også svært gjerne vise seg gjennom avisspaltene. Når avisen tok inn stoff fra lokale NS-ledere, kunne det også være for å sette disse i et dårlig lys. Mye av det som ble presentert var avskrift av artikler forfattet av andre. Kvaliteten på noen av artiklene var ikke egnet til å gi leserne noen positiv holdning til NS. Ved en anledning bragte avisen den samme artikkel på to steder i samme nummer, den ene underskrevet av en utenlandsk forfatter, den andre av den lokale NS-leder. Dette kunne ikke gå upåttalt hen. Det var en klar uthenging av den lokale NS-leder. Avisredaksjonen forklarte at 1. og 4. side ble trykket om ettermiddagen, mens 2. og 3. side ble trykket om morgenen og at redaktør og redaksjonssekretær, den ene på ettermiddag, den andre på natt hadde besluttet å ta inn artikkelen uten å vite om hverandre. Men, sa man fra redaksjonen, hva slags folk var det i NS som utga andres artikler som sine egne? Dette måtte naturligvis føre til at forholdet mellom avisredaksjonen og den lokale NS-leder ble meget anspent.

Foto: Ringerike Blads Jubileumsberetning 1995

Fylkets presseleder vil gripe inn
I november 1941 ble en representant for styret i Ringerikes Blad innkalt til møte hos presselederen i Buskerud. Redaktøren, som også var styremedlem reiste til Kongsberg. Fra hans referat fra møtet siteres hva presselederen uttalte: *“Pressedirektøren og jeg er enige om at Ringerikes Blad i sin nåværende form ikke er og ikke kan bli et tilfredsstillende instrument for den nye tid, slik vi ønsker det, hvilket jeg tidligere flere ganger har gitt uttrykk for overfor Ringerikes Blads redaktør.”*

Presselederen uttalte videre, at pressen var et av de viktigste organer når det gjaldt NS's bestrebelse på å gjennomføre sitt syn. Pressedirektøren var enig med ham i at det måtte komme et nytt innslag i avisen, idet man ikke kunne vente at avisens nuværende ledelse kunne forfekte dette syn på en tilfredsstillende måte. Pressedirektøren og presselederen var derfor enige om at det måtte en ny ledelse inn i avisen. De ville gå inn for å ansette en mann som ville ta hånd om den politiske ledelse av avisen. Ringerikes Blads styre argumenterte mot en slik ordning. Avisens økonomi tillot ikke en økning i antall redaktører, noe styret mente å kunne dokumentere gjennom regnskapstall fra foregående år. Presselederen hadde allerede en kandidat klar, men det endte den gang med at presselederne godtok forsikringer om at avisen i større grad ville være lojal overfor bestemmelser og direktiver fra makthaverne. Det var nok stadig vanskelig å etterkomme kravene fra pressemyndighetene. I mars 1942 kom det brev fra fungerende presseleder for Buskerud: *“Jeg har den senere tid ikke vært tilfreds med Deres avis. Enkelte nummer kan være ganske bra, men andre er så tynne og intetsigende at det er en gru. Lederne var svært ordinære og bragte lite positivt i forbindelse med nyordningen i Norge. Dette forhold må det nå bli slutt med. Vi krever av avisene at de går aktivt og positivt inn for nyordningen, og gis det i framtida den minste grunn til klage i så måte, vil det øyeblikkelig bli innsatt en politisk redaktør i Deres avis”.*

Innblandning fra lokale tyske myndigheter

De lokale tyske myndigheter overvåket avisen. Man hadde mistanke om at ikke alle satte like stor pris på det stoffet som kunne oppfattes som propaganda og at abonnenter kanskje ville si opp avisen. I september 1941 kom det brev til avisen fra Ortskommandantur Hønefoss. I oversettelse lød det:

“Ortskommandanturet ber om en fullstendig liste over de abonnenter som i løpet av de siste 10 dager har sagt opp avisen.”

Avisen svarte at det alltid var noen som ikke fornyet sitt abonnement, det dreide seg om 7 abonnenter som hadde falt fra. Et slikt svar var ikke tilfredsstillende for løytnanten ved ortskommandanturet. Han forlangte å få navnene på disse abonnentene.

Tilsiktet trykkfeil?

4. august 1941 var det et spørsmålstejn for mye i en artikkel om frontkjempere: ”Første bataljon av Den Norske Legion har reist”. Dette resulterte i en reaksjon fra Ortskommandantur. Man vil vite hvorvidt avisens artikkel i sin helhet, så vel med hensyn til ord som sats gir uttrykk for redaksjonens innstilling og oppfatning. Avisen svarer at artikkelen var mottatt gjennom det offisielle norske telegrambyrå NTB og var tatt inn etter anmodning fra Pressedirektoratet. Ved fornyet gjennomlesing av artikkelen har man i redaksjonen oppdaget en trykkfeil i det et spørsmålstejn er kommet etter et punktum. Avisen hevder at det neppe kan virke meningsforvirrende.

Av setningsoppbyggingen vil det fremgå at det er punktumet som gjelder. I nytt brev fra løytnanten ved Ortskommandanturet fremgår tydelig at han mener det omtalte spørsmålstejn er satt der med vilje.

“Jeg personlig har en annen mening om dette og gjør Dem herved oppmerksom på at De ikke oppfyller Deres presseoppgaver i overensstemmelse med den nye tids ånd.”

Dette er setningen som ble avsluttet med punktum og spørsmålstejn: ”Det var i alt 700 legionærer i denne første sending, og nye avdelinger er snart reiseklar.”

KULTUR- OG FOLKEOPPLYSNINGS-DEPARTEMENTET PRESSEKONTORATET

Jnr. 4099.IV.1.

Ringerikes Blad,
H ø n e f o s s .

Vi har mottatt rapport fra presseleder Tellefsen om de konferanser han har holdt angående ansettelse av politisk redaktør.

Til styrets brev av 13. ds. skal man bemerke:

Redaktør Filseth har to ganger tidligere, nemlig for ca. et år siden, samt i juli måned i år, fått meget sterke oppfordringer om å føre en mere positiv redaksjon. Begge ganger har han lovet å gå inn for støtte av landets styre. Resultatet har imidlertid vært lite oppløftende. Den bedring som har vært å spore de to siste uker, er Pressedirektoratet utelukkende som en følge av det faktum at redaktøren føler sin stilling truet. Redaktøren har med andre ord ikke Pressedirektoratets tillit.

En slik basis for framtidig drift kan ikke ansees som tilfredsstillende. På den annen side nærer Pressedirektoratet intet ønske om å bringe avisen i økonomiske vanskeligheter. Man er oppmerksom på at en tvangsaksjon fra Pressedirektoratets side - som prinsipielt bygger på hel utskiftning av redaktør- kan tenkes å føre til dette resultat. Det er derfor man har foreslått den mellomvei med en politisk ansvarshavende ved siden av den nåværende redaktør. Med en erfaren presseemann i denne stilling mener man grunnlaget burde være tilstede for et samarbeid til alles beste. Man vil i tilfelle peke ut en journalist som er vel inne i avisdriftens økonomiske side, og kan ta de fornødne hensyn i denne retning. Hans lønnsnivå har man ment bør ligge på kr. 6.000,- pr. år.

En ordning som her skissert må imidlertid bygges på frivillig avtale mellom avisen og Pressedirektoratet. Man tør be Dem ta standpunkt til forslaget snarest, og imøteser Deres svar innen 5. desember fk.

O s l o, den 30. novbr. 1941.
Heil og Sæl!

OS/KA

Ans. Neggerud.

Hvem tillates gratulert?

Ikke alle norske personer skulle vises samme oppmerksomhet. 3. august 1942 kom det privat til redaktøren:

“Reichskommisar Terboven har sendt Knut Hamsun et lykønskningstelegram i anledning hans fødselsdag. Dette telegram skal gjengis på 1. side i tirsdagsavisene. Det minnes om den tidligere beskjed om at kongehuset ikke skal omtales. Man skal heller ikke på noen måte komme inn på kongens fødselsdag.”

Nødvendig sensur?

Det var mangt som ikke skulle omtales i avisene. Bispesitaser skulle ikke omtales eller refereres fra. I juni 1942 ble det gitt melding om at enhver omtale og annonsering av en del bøker var forbudt. Det dreide seg om bøker skrevet av kjente idrettsfolk som Johan Haanes, Einar Bergsland, Jørgen Juve og Tomm Murstad.

Sensuren slo til på mange områder: **Privat til redaktøren mandag 8. februar 1943 kl. 21.15: Alle aviser som bringer Sigurd Lybecks romaner fra Oladalen som føljetong, pålegges å stanse disse straks, samtidig som man vil understreke at man for fremtiden ikke ønsker disse romaner benyttet i pressen.”**

Meldinger om krigens gang

Omtrent daglig innløp det direktiver fra Presseabteilung eller Presse-direktoratet, privat til redaktøren. I januar 1943 var det krav om positiv omtale av kampene på østfronten, den heltmodige kampen om Stalingrad, de tyske ubåtenes senkning av allierte skip og nedskyting av allierte fly. Göring og Rosenberg fyller år, det er 10 år siden den nasjonalsosialistiske maktovertagelse i Tyskland og et år siden Quislings ”nasjonale regjering” ble etablert. Alt dette skal gis omtale i henhold til utsendte direktiver.

Stalingrad faller. Avisene bes om at pressemeldingen om stengning av forlystelsessteder i forbindelse med Stalingrads fall tas inn i alle aviser. I lederartikler skal avisene ikke bruke uttrykket ”Stalingrads fall”, men uttrykk som f. eks. ”Kampen om Stalingrad er slutt”. Hovedoverskriften, som skal gå over alle spalter på 1. side måtte ikke gi uttrykk for sorg, men heroisme. Det blir gitt beskjed om at det de nærmeste tre dager ikke måtte offentliggjøres vitser.

Fra Pressedirektoratet kom det direktiver som gikk på innenriksforhold og hvordan avisene skulle forholde seg til nyhetene. Et eksempel fra mars 1943 belyser dette:

“Avisenes lederartikler skal for fremtiden utelukkende behandle politiske spørsmål. Avisene skal bare ha en lederartikkel i hvert nummer når ikke annet er bestemt eller påbudt fra Pressedirektoratet eller Presseabteilung.”

Det skulle vise seg at det var vanskelig for redaktøren i Ringerikes Blad å forholde seg til alle direktivene som strømmet inn til redaksjonen. 19. mars 1943 kom dette brevet fra Statens presseleder i Vestviken: **“Jeg beklager å måtte meddele Dem at Deres avis i den senere tid ikke har tilfredsstillt de krav som i dag settes til en**

positiv avis. Avisens holdning virker motstrebende og uvillig. Således har jeg notert meg at den tilsendte klisje “For eller mot bolsjevismen” ikke er blitt benyttet. Hva er grunnen til dette? Jeg tillater meg å be om en fyldestgjørende forklaring på dette eiendommelige forhold så snart som mulig.

**Svært lite av det påbudte stoff finner anvendelse og artikler fra N.A.T. blir kun undtagelsesvis benyttet. Selv om Deres avis er en liten lokalavis nytter det ikke å prøve på å holde leserne i uvitenhet om alt som foregår utenfor Ringerike. Avisen kan med letthet gjøre en langt mer positiv innsats uten å miste sitt lokale preg. Det har alltid vært mitt ønske og mål at pressen skal funksjonere mest mulig normalt med mindst mulig påtale. Derfor er det nødvendig at redaktørene sier fra hvorvidt de ønsker å samarbeide på et loyalt grunnlag. En slik uttalelse finner jeg det nå påkrevet at De omgående sender meg. I fall De måtte finne ikke å kunne gå med på å aktivisere Deres avis betraktelig sammenlignet med sitt nåværende nivå, er det å frykte for at både papirkvoten og personalets arbeidskraft vil bli benyttet til andre formål. Heil og Sæl
Undertegnet av Statens presseleder**

I svaret til presselederen antyder redaktøren at det ikke har vært noen grunn til å ”underslå” klisjeen. Det er mulig at klisjeen kan ha falt ut av brevet på grunn av vekten.

Det kan vel hende at redaktøren måtte smile når meldinger av denne art kom til avisen fra Pressedirektoratet: **“Det er forbudt å offentliggjøre bilder fra lunscher, banketter eller middager, som blir gitt av stat eller kommuner, når det av billedene fremgår at deltagerne sitter til bords. I referatet av slike tilstelninger bes avisene ikke benytte ordene lunsch, bankett eller middag, men sammenkomst eller høytidelig sammenkomst.”**

Høsten i 1943 ble det gitt en mengde direktiver om hvordan redaktørene skulle behandle utenriksnyhetene, først det som kom fra østfronten hvor det skulle fremheves hvor tappert tyskerne forsvarte seg under tilbaketrekingen og at de sparte kreftene til senere oppgjør. Senere ble det gitt klare meldinger om hvordan den allierte landgang og

krigføringen i Italia skulle omtales i avisene. Ringerikes Blad hadde hevdet at grunnen til at ikke alt propaganda-stoff var tatt inn skyldtes at det ikke var plass i avisen, særlig etter at rasjoning av avisepapir var innført.

14. januar 1944 fikk avisen brev fra pressedirektoratet der det ble henvist til en større annonse fra Hole Sparebank for regnskapet for året 1943. Annonsen var i direkte strid med direktiver av 12. mai 1943 om at ingen annonser måtte settes større enn strengt nødvendig. Direktivene bestemte at annonsemengden ikke i noe tilfelle måtte overskride en tredjepart av den samlede spaltmengde. I brevet trues det med en kraftig reduksjon av avisens papirkvoten hvis avisen ikke tar skjeen i en annen hånd. Pressedirektoratet vil ikke tillate at direktivene på en slik måte blir neglisjert. Fylkespresselederen gjentar at avisen må komprimere stoffet, bruke mindre skrifttyper, mindre linjeavstand. Derved kan stoffmengden fordobles slik at det blir plass til mer propaganda. Redaktøren forklarer at det er tekniske forhold som gjør at det er som det er, men avisen skal gjøre det som er mulig.

Ulik behandling av dødsfall

Knut Knutson Fiane, NS-politiker og trafikksjef i Oslo ble likvidert av Milorg 21. september. Samme kveld fikk redaktørene beskjed om at ”mordet på Fiane og hans vita bes inntatt i alle aviser i morgen, med enspaltet tittel på første side.” Hvordan befolkningen tok nyheten om at en kjent nazist var borte, kan vi bare gjette oss til.

19. september 1944 ble det innført unntakstilstand i Hønefoss. Det må antas at dette var tyskernes reaksjon på sabotasjehandling mot tyske installasjoner utført av Milorg og andre motstandsgrupper. Under unntakstilstanden ble en rekke Hønefossborgere arrestert og enkeltpersoner ble henrettet bl.a. Ringerikes Blads redaktør. 22. september het det i den private beskjed til redaktørene i landets aviser: **“Meldingen om at en redaktør i Hønefoss er avgått ved døden, er bare for den lokale presse. Videre offentliggjørelse er ikke tillatt.”**

Krigens sluttfase

Direktivene fortsatte å komme fra Presseabteilung som fortsatt ville ha positive kommentarer til krigføringen på Østfronten så vel som på Vestfronten. Det var ikke tillatt å spekulere i når krigen kunne være avsluttet. Derimot skulle det hete: ”Den tyske motstand øker fra dag til dag.”

Fylkets presseleder lå nå lavt når det gjaldt å styre stoffet i avisene. Det syntes ikke lenger å komme krav om å ta inn propaganda fra NAT. Den lokale presseleder fortsatte sine skrivelser og fikk spalteplass for artikler om jødene, frimureriet, m.v. Dette må antas delvis å være artikler som var forfattet utenfor vårt distrikt, men var altså undertegnet av den stedlige nazi-leder.

Meldingene fra frontene i Europa måtte av gode nordmenn bli oppfattet som svært oppløftende. Det lot seg ikke skjule at Tyskland sto foran en kapitulasjon, det var ikke lenger nødvendig å lese mellom linjene eller lytte ulovlig på sendingene på radio fra London.

Fra september 1944 til mars 1945 fungerte redaksjonssekretæren som redaktør. At han overtok redaktørstillingen ble ikke meddelt nazimyndighetene. Dette var for å forhindre at en nazi-redaktør skulle bli plassert som leder av avisens redaksjon.

Mot slutten av krigen måtte avisens styre, etter pålegg fra Pressedirektoratet, akseptere at en lokal NS-skribent fikk ansettelse som lokalpoli-

tisk medarbeider. Denne medarbeider skrev en del ”ledere” som til dels ble trykket på første side. Da frigjøringen var et faktum fikk han nok kalde føtter. Hans siste innlegg i avisen ble trykket 8. mai med tittelen ”I gledens stund”. For ham ble det en kortvarig glede. Som tilhenger av nazistyre ble han arrestert noen dager etter frigjøringen.

Om det var gode nok grunner til at avisene fortsatte å komme ut under krigen ble etter krigen gjenstand for omfattende vurderinger, av pressens egne organer og av Riksadvokatens aviskomité. Utfallet var at en del aviser ble gjenstand for inndragning av merinntekter disse avisene hadde hatt under krigen. For Ringerikes Blad ble det ingen inndragning. Det hadde ikke gitt ekstraintekter for avisen å utkomme.

KILDER/VIDERE LESNING

- Hjeltnes, Guri: Avisoppgjøret etter 1945.
- Foss, Gunnar Tønjum: Den undertrykte presse
- Norsk krigsleksikon 1940 – 1945.
- Røste, Oddvar: 1995 En varde i distriktet. Utgitt ved Ringerikes Blads 150 års jubileum.
- Ringerikes Blads arkiv. Meddelelser og direktiver fra tyske og norske pressemyndigheter 1940 – 1945.
- Ringerikes Blads årganger 1940 – 1945
- Hasselknippe, Oskar: Private meddelelser

FORFATTEROMTALE

Jo Filseth (1937) er født på Ringerike med oppvekst og skolegang i Hønefoss. Han har befalsskole og teknisk høyskole. Han arbeidet i treforedlingsindustrien (Union, Norske Skog, Follum Fabrikker) 1963 - 1997, senest som fabrikkdirektør Norske Skog Follum. Jo Filseth er leder av Venneforeningen Ringerikes Museum.

Norske Skog
Follum Fabrikker